julius fuçik

DARAĞACINDA RÖPORTAJ

Yar Yayınları: 70

Roman Dizisi: 19

Birinci Baskı:
Hür Yayınevi
İstanbul, 1974

İkinci Baskı:
YAR YAYINLARI
Ocak 1995 -İstanbul

Baskı:
Ceylan Matbaacılık Ltd. Şti.
Tel: (012) 517 00 81

YAR YAYINLARI

Kuruluş: 1972

Yönetim:

Ankara Caddesi 54 Cağaloğlu-İstanbul

94.34.Y.0159.12

ISBN 975-7530-54-9

Julius Fuçik

DARAĞACINDA RÖPORTAJ

2. baskı

Türkçesi:
İrfan Yalçın

yar yayınları

PK 531 - İstanbul

FRANSIZCA ÇEVİRİSİNİN ÖNSÖZÜ

Bu önsözle dostum olan yazarın vasiyetnamesinde bana gösterdiği güvene yaraşır bir görevi yerine getirmekten onur duyuyorum. Ondokuzuncu yüzyılla yirminci yüzyılın başında, fransız okuyucusu topu topu birkaç çek yazarının üç beş kitabını okuyabilmiştir. Fransızların çok sevdiği, yürekten bağlı olduğu çek halkının dilinden fransızcaya çevrilmiş bu kitapların bazıları bir takım dış etkilerle, incecik kuralları gereği yayınlanmış şeylerdi.

Bu kez, «Darağacında Röportaj»*ı fransız okuyucusuna okutan nedenler adamakıllı başka. Bu kez öyle incelik kuralları falan değil de, iki halk arasındaki gerçek insanca dostluk, bağlılık ve sevgi ilişkileri söz konusu.*

Çünkü bu kitapta çek ulusal direnişi, fransız ulusal direnişine seslenmekte, iki halkın rönesans düşüncesi tek bir düşünce olarak birleşmektedir. Bu düşünce Gabriel

Péri'nin gestapo hapishanesinde dediği gibi, «Türkülü yarınlar» *düşüncesidir. Tarihsel açıdan yeni, yepyeni bir düşüncedir bu. Gabriel Péri, Georges Politzer, Jacques Solomon, Jacques Decour, Robert Desnos, Julius Fuçik, Vladislav Vancura, Urse, Kurt Konrad, Jean Krecji, Stanislav Brunlick gibi yazar ve düşünürler, iki halkın yeni insanları... Onların yapıtlarında, onların hayatlarında iki halk el sıkışmakta, yeni Rönesansımızın gerçekçi insancıllığının yeni düşüncesi habire boy atmaktadır.*

Almanların barbarca saldırısına uğramış hemen hemen her avrupa halkı, manevi hazinesinde insan düşüncesinin aydınlattığı, insan kanının süslediği bir yığın cevher saklamaktadır. Bugün yiğit insanlığın bu armağanlarını aramızda değiştokuş etmek söz konusudur artık. Böylece onlar Avrupa gençliğinin eline geçecek, beyin yıkama yoluyla insanlık düşüncesine yapılan ihanet, Gerhardt Hauptmann'ın o uğursuz bildirisi, kişileri ulusal bencilliğe çivileyen bir kafa eğitimini benimsemiş alman halkı herkes tarafından anlaşılacaktır.

Yüzyıllar boyu ezilmiş bu küçük slav halkındaki çek düşüncesinin oluşumunda ulusal sorun özel bir rol oynamıştır. Bu konuda hayli şey söylendi. Dahası, topluluğumuzun öbür önemli konularından önce bu ele alındı. Yöneticilerimize, hele hele T.G. Masaryk'e göre, ulusal varlığımızın Avrupa demokrasisi ve yunan-latin kültürüyle koşullandırılmış olduğu iki kere iki dörttür. Bu nedenle bizler, Romain Rolland'ın, Gerhardt Hauptmann'a verdiği uzak görüşlü yanıtı çok daha iyi anlayabilmişizdir. Nazilerin ülkemizi ele geçirdikleri dönemin bu tipik çek düşüncesini daha da derinleştirdiği söylenebilir. En

güç, en çetin günlerde, daha sonra Gestapo elinde can verecek olan Julius Fuçik, Jean Krecji, Vaclav Kren, Stanislav Brunlick, Josef Wagenknecht-Jakes gibi kişilerle bu sorunları birçok kez uzun uzun tartıştık. Almanların ülkeyi ele geçirdikleri o korkulu günlerde, Gestapo'nun insanın kanını donduran hesaplı bir soğukkanlılıkla işlediği o ilk cinayetleri, o kanlı işleri görmüş, yine bu konulara vermiştik kendimizi. Bir ara, «Jean Christophe»*un yazarı tarafından yayınlanan Letton'un 30 Eylül 1924 tarihli mektubunu tartışır olduk. Orada şöyle der:* «Almanlar sistemli bir yöntemle inim inim inletirler insanları. Bu nedenle oldum olasıya etkili sonuç alırlar. Küstahça gururları onları öyle bir duruma sokar ki, kendilerinin dışında herşeye karşı bir can alıcı gibi olurlar. Onların bulunduğu yerde mantık hak getiredir. Güçlerinin yettiği her yerde kıllarını bile kıpırdatmadan zulümlerini sürdürürler.»

Rimbaud'nun uzun uzun tanımladığı prusyalıların niteliklerini anımsıyor, alman idealist felsefesini tartışıyor, Rabelais'nin. Diderot'nun o güzelim cennet ülkelerinden sözediyorduk.

Halkların alınyazısıyla ilgili sorunlara derinden derinden daldığımız o günlerde, Rude Pravo'yu yasadışı olarak çıkaran, Avrupa kültürünün bu büyük sorunlarıyla yoğun biçimde ilgilenen Julius Fuçik, kendini bir uyanma çağının, bir çek rönesansının incelenmesine vermişti iyice. Bu inceleme sırasında o, çek düşüncesinin ilk öncülerine, içinde yaşadığı dünyaya candan bağlı kişilerle, yürekleri sevinç dolu savaşçılara, dört dörtlük insanlara rastladı. Çekoslovak düşüncesinin ilk öncüleri olan bu

kimselerin göz kamaştırıcı ahlak ve duygu dünyaları Julius Fuçik'i çok ilgilendiriyor, almanların insanlıktan uzak olarak Çekoslovakya'yı ele geçirişine karşı yürüttüğü kavgada ona güç ve kuvvet kaynağı oluyordu. İşte o günlerde Fuçik, çek kültürünün saygıdeğer, çileli kadını Bozena Nemcova üstüne küçük, ama önemli bir kitap yazdı. Bu kadın, en güzel çek halk öykülerinin yazarıdır.

Julius Fuçik, almanların Çekoslovakya'yı ele geçirişlerinin ilk günlerinde bu tipik ulusal halk yazarını gerçek görünüşü içinde göstermeye karar vermişti. Önemli bir demokrat-devrimci olan bu kadın, 1840 yıllarında yarı-feodal çek ülkesinde Saint-Simon'la Fourier'nin düşüncelerine ilgi duymuş, bu ilginin cezasını çileli bir ömür sürerek çekmişti.

Çek halkının bu uyanış çağını inceleyen Fuçik, eski kitapçıları didik didik ediyor, cepleri eski püskü kitaplarla dolu olarak dolaşıyordu.

O günlerde, 19 uncu yüzyıl çek edebiyatını olduğu gibi gözden geçirmeyi, incelemeyi iyiden iyiye koymuştu kafasına. Bu çabanın ilk adımı, «Unutturulmuşlar, Susturulmuşlar» *adı altında yayınlanan bir dizi inceleme olacaktı. Bu dizide, Fuçik, önce en önemli kültür adamlarının, ünlü çek demokratlarının, resmi tarih yazıcılarının adını bile anmadığı kişilerin gerçek değerlerini gün yüzüne çıkarmak, böylece sezarın hakkını sezara vermek istiyordu. Kılı kırk yararcasına özenli çalışıyordu bu iş için. Besbelli bu yalnız Çekoslovakya'yı değil, Fransa'yı, giderek tüm Avrupa'yı ilgilendiren bir çalışmaydı. Bunun şu an apaçık gerçekliği, çağlarının büyük sorunları içinde yaşayan, böyle bir çalışmanın Avrupa halkla-*

rının yaratıcı, büyük, yeni güçlerinin gelişmesinde, yeni çağların yeni ideoloji yönelmelerinde en temel neden olduğunu bilen her insan için ortada birşeydir. Çek edebiyatının büyük umudu, bugün Bohemya'da öylesine yokluğunu duyduğumuz yazar Julius Fuçik, böyle bir çalışmanın yapılmasını yeni çek kuşaklarından istemiştir.

Yasadışılık içinde çalışmalarını sürdüren arkadaşları da J. Fuçik gibi çek ve fransız rönesansının başlangıç geleneklerine dönmeye çalışıyorlardı. Stanislav Brunlick - O da idam edildi- gizli gizli çalıştığı odasında Diderot'nun «Rameau'nun Yeğeni» *adlı kitabını takma adla çeviriyor, bu büyük fransız düşünürünün yasal olarak sansürden geçip halka ulaşması için, akan suları dolduran Goethe'nin adına sığınıyordu. Bundan başka Stendhal'ın* «Lucien Leuwen»*ini de çevirdi. Ama sansür izin vermedi. Julius Fuçik'in arkadaşı, Gabriel Péri'nin içli dışlı dostu Kurt Konrad, dudaklarında* «Jean Christophe»*un*(*) *sözleriyle can veriyordu.*

İleri fransız düşüncesinin, özgürlükçü ulusal hareketimizin kahramanlarına yardımı işte böyle oluyordu. Fransa'nın ve fransız halkının büyük devrimci dehasına hayran olan, ona saygı duyan büyük çek yurtseveri J. Fuçik, her ulusal kültürün halkla gelişip büyüyebileceğini; halkta derin kökler salması gerektiğini bilmekteydi. Bu nedenle o, çek rönesansında rastladığı her yeni çek yazarına soy kütüğü de arıyordu.. Böylece, çağdaş bir yurtsever olarak, geçen yüzyılın sonunda, Birinci Dünya Savaşı başında olduğu gibi, Fransa'dan bize yeni bir

---

(*) Romain Rolland'ın yapıtı.

takım şapkalar, giysiler, cilalı yuvarlak laflar, değişik türden edebiyat dedikoduları, giderek de Dekobra, Morand, Montherland, vb. gibilerin yazarlık haklarını sokan sonradan görme taşralı çek kozmopolitlerinden ayrılıyordu.

*Julius Fuçik'in Fransa hayranlarıyla hiçbir ortak yanı yoktur. Bergsoncu düşünceyle pragmatiklerin düşüncelerini dağarcığında toplayıp acayip bir kültür yapısına sahip olanlara da uzaktan yakından benzemez o. Edebiyat denilen şeyin ıcığını cıcığını bilen Fuçik, kozmopolit taşralı bir özelliği olan küçük burjuvalıktan, Paris'tekiler ne yaparsa onu yapan «*Yüksek çek tabakası*»nın bencilliğinden, Paris'te giyinip çek halkını bit gibi gören o çek burjuvalarından iğrenirdi.*

Fuçik, bu kozmopolit kişilerin bir takım küçük taşralılar olduğunu, gerçek anlamda bir evrenselliğin, ideolojik evrensel bir görüş açısının, uçsuz bucaksız bir sevgiyle bağlandığı çek işçisine özgü bulunduğunu kesin olarak biliyordu.

Fuçik Fransa'ya gidiyordu sık sık. Bana gönderdiği mektuplarda, Douarnenez'de geçirdiği günleri büyük bir yürek coşkunluğuyla anlattığını anımsıyorum. O, bu sıralar, bütün gönlünü, fransız balıkçılarına, sardalye fabrikasındaki işçilere vermişti. Dahası, onların Douarnenez'de yapacakları greve eylemci olarak katılacağını yazıyordu bana. Onlarla nasıl canciğer olduğunu, dillerini yeterince bilmemesine karşılık, nasıl anlaştığını anlatıyordu uzun uzun. Onların nasıl çalıştıklarını adamakıllı inceliyor, ellerine geçen parayı, nasıl bir ömür sürdüklerini, patronlarına karşı nasıl bir mücadele verdiklerini bir

bir öğrenmeye çalışıyordu. Ayrı dil konuşmanın, ayrı uluslardan olmanın hiçbir şeyi engellemediğini görüp çocuklar gibi seviniyordu. Fransızların arasında kendini evde, bacılarının arasında gibi buluyordu. Ona göre, uluslararası iyi kardeşlik düşüncesi, çağının en büyük düşüncelerinden biriydi. Julius Fuçik «çekçiliği» *böyle anlıyordu. Öbür halklarla kurulan kardeşçe ilişkiler, onun Jean Huns'un, Komensky'nin halkından olma bilincine ermiş, onurlu bir çek yurtseveri olmasını engellemiyordu. Toplumcu fransız devrimine büyük sevgisi böyle doğmuştu işte. Sahip olduğu kültürün, düşüncenin, klasik devrimci deneylerin anlamını biliyor, ulusal rönesansın gerektirdikleriyle Çekoslovakya'nın özgürleşmesinin gerektirdiklerini bir noktada uzlaştırıyordu. fransız küçük-burjuvası, kendi ülkesinin küçük-burjuvası kadar gülünç geliyordu ona.*

Fuçik, uzun süre, Sovyetler Birliği'ni Bohemya'da tanıtmaya verdi kendini. Kaç boy oralara gitti seve seve. Sovyetler Birliği'nde yığınla dost, arkadaş edindi. «Rude Pravo»*nun muhabiri olarak uzun zaman orda kalıp Sovyet halklarının yapıcı çalışmalarını gülünçleştirmeye çalışan kimselerin kara çalmalarıyla durmadan, dinlenmeden uğraştı. Halkımızın Sovyetler Birliği'nin kültür alanındaki tarihsel görevine olan inancı yok edilip Göbels'in propagandaları için ortam hazırlanırken, Fuçik,* «yarının dün demek olduğu» *bu ülkeyle ilgili yığınla röportaj, yazı, haber yayınladı. Böylece Çekoslovakya'yı ele geçiren nazilerin gözdağı ve küstahlıklarına karşı oluşan çek ulusal direnişine, en büyük yılgınlıkları özürlü*

gösterebilecek zamanlarda bile, çek halkının başını dik, yiğitçe tutmasına az mı yardımı oldu?

*J. Fuçik, çek rönesansının tipik çağdaş bir kişisidir. Hiçbir zaman kendi içinde kapalı bir düşüncenin sahipliğini yapmadı. Yüreği kıvanç, yaşamak doluydu oldum olasıya. Yaratıcı bir çalışmanın içinde bulundu hep. Dilediğince yaşamayı düşünmüyor, var olmak yada olmamak, ölüm mölüm gibi karanlık, anlaşılmaz sorunlarla uğraşmıyordu. Böyle bir sorunla gerçekten yüzyüze geldiği son kitabında, hayatının yiğit dramına «*Röportaj*» diyordu o. Fuçik, yaşamayı bir çocuk gibi seviyor, bir insan olarak iğreniyordu ölümden. İçi dışı canlılık, cıvıl cıvıl hayat doluydu. Tatlı huyunu, doğuştan inceliğin ardında, öğretisine olan yürekten, önüne geçilmez, katı bağlılığını sezerdik hep. «*Acıma*»yı aşağılama olarak görür, kendinden uzak tutardı.*

J. Fuçik yürüttüğü kavgada bir durumla karşı karşıya geldiği zaman, herşeyi noktası noktasına görürdü. İşi şıp diye ossaat kavrar, düşmanlarının en duyarlı yerlerine öyle bir vuruş vururdu ki, sittin sene unutamazdı bunu onlar. Onun iş yaparkenki bu keskin görüşlülüğünü, kendisine bu nedenle şaşkın bir hayranlık duyanlara utangaç utangaç gülümseyişini sözle anlatmak çok zor.

*Fuçik, dostlarını sever, dostları da onun gibi halkı ve insanı severlerdi. Yalnız kaba ekonomik baskalarla değil, sonradan görmelerin bir takım davranışları, alıklığı, «*acıma*»sıyla da aşağılanıp horlanmış o sevdiği işçi kardeşleri için yazılar yazdığında, onlara nasıl sesleneceğini bilirdi.*

İçinde yaşadığı dünyaya bilinçli bağlılığı nedeniyle öyle ölmek, yaşamak gibi fizikötesi konularla zamanını öldürmezdi hiç. -Bu konuda dünyanın bütün Hamlet'lerinden daha haklı olduğu zamanlarda bile- Vasiyeti ve son selamı olan bu kitabına, sevgi, heyecan, güzellik dolu bir yüreğin bu izlenimlerine, ölümün gölgesi altında kaleme alınmış bu belgelere «Röportaj» *diyor o. Fuçik dimdik ayakta kaldı hep. Yaşamaya bir insan, bir çek yurttaşı olarak baktı. Sonunda geldi çattı ölüm. Deli gibi sevdiği, özlem duyduğu şey için öldü. Ömrü boyunca nasıl durup dinlenmeden kendinden birşeyler vermişse, canını da öyle apaçık bir yiğitlik içinde verdi.*

Prof. Ladislaw Stoll

GİRİŞ

Kocam Julius Fuçik'in 25 Ağustos 1943'de Berlin nazi mahkemesince ölüme çarptırıldığını Ravensbrück toplama kampındaki tutuklu arkadaşlarından öğrendim.

Onun bu son günlerinin öyküsü, kampın göğe varan o yüksek duvarlarında boş bir yankı gibi günlerce çınladı durdu. 1945 Mayıs'ında, Hitler Almanyası'nın bozguna uğramasından sonra faşistlerin o akıl havsala almaz işkenceleri yapacak yada öldürecek zaman bulamadıkları yığınla tutuklu, toplama kamplarından hapishanelerden salıverildi. Şansa bak ki, bunların arasında ben de vardım. Hemen kendimi özgürlüğüne kavuşmuş yurduma attım tabi. Kocamı sordum soruşturdum. Binlerce, onbinlerce insan, almanların tutup tutup bir yığın işkence evlerine tıktığı kocalarını, karılarını, çocuklarını, ana-babalarını arıyorlardı.

-Hâlâ da arıyorlar ya. İşte ben de böyle yaptım. Öğrendim ki, Julius Fuçik, ölüm cezasına çarptırıldıktan onbeş gün sonra, 8 Eylül 1943'de Berlin'de idam edilmiş. Sonra bir de, Fuçik'in Pankrac hapishanesindeyken yazı yazmayı sürdürdüğünü öğrendim. Hücresine kalem kağıt getirerek ona bu olanağı sağlayan, gardiyanı A. Kolinsky olmuştu. Fuçik'in yazdıklarını hapishaneden gizli gizli çıkaran oydu yine.

Bu gardiyanla topu topu bir kez konuşabildim. Julius Fuçik'in Pankrac hapishanesinde yazdıkları parça parça geçti elime. Numaralanmış kağıtlar çeşitli yerlerdeki başka başka kimselerde saklanmıştı. Hepsini biraraya getirip okuyuculara sunuyorum bugün onları. Bu, Julius Fuçik'in son yapıtıdır.

Gusta Fuçikova

1943 İLKBAHARINDA PANKRAC GESTAPO HAPİSHANESİNDE YAZDIKLARIM

Öyle dimdik, kılını kıpırdatmadan, ellerini dizlerine koyup oturmak, Prag'daki Petschek adliye sarayının tutuklu odasının sarı duvarına gözünü kırpmadan bakmak, bir takım şeyleri düşünmek için hiç de uygun bir oturuş biçimi değil hani. İnsanları böyle hazırolda oturtmayı kim akıl etmiş acep?

Birisi -Kim? Ne zaman? Bilemeyiz bunu- Petschek adliye sarayının bu tutuklu odasının adını «*Sinema*» koymuş. Hani hakçası dahice bir buluş. Geniş bir salon, tutukluların kıllarını kıpırdatmadan oturdukları, sıkış sıkış dizilmiş altı sıra. Önde, sinema perdesi gibi bomboş bir duvar. Dünya üstünde çevrilmiş bütün filmleri biraraya getirin, tutukluların yeni bir sorguyu, işkenceyi yada kendi ölümlerini beklerken, gözlerinin bu duvara yansıttığı filmlerin sayısını tutmaz kesinlikle. Bu filmlerde hayatın öyle ıvır zıvır yanları değil,

bütünüyle kendisi vardır. Analar, karılar, çocuklar, yıkılmış bir yuva, yitirilmiş bir can... Kürek yürekli bir dostun, bir hainliğin, akacak kanın, gönül ferahlatıcı bir el sıkışmanın filmleri bunlar... Korkuyla yiğitlik, kinle sevgi, umutla umutsuzluk dolu hepsi... Herkes yaşamaya sırt çevirmiş, kendi ölümünü seyrediyor burada. Yeniden doğuşunu seyreden tek kişi yok.

Ben de, kaç kez kendi filmimi gördüm bu duvarlarda. Icığını cıcığını biliyorum artık onun. Şimdi elimden geldiğince anlatmaya çalışacağım bunu. Anlatacaklarım bitmeden ip boğazıma geçse de, bu filmi «*mutlu son*»la sonuçlandıracak milyonlarca insan kalacak yeryüzünde.

YİRMİDÖRT SAAT

Beş dakka sonra onu vuracak saat. Serin, tatlı bir ilkbahar akşamı. Bugün, 24 Nisan 1942.

Pinpon, topal bir adam rolü yapa yapa yürüyor, kapı baca kapanmada, Jelinek'lere kapağı atmak için acele ediyorum. Yardımcım Mirek bekliyor orda beni. Ne benim ona, ne de onun bana söyleyeceği önemli birşey yok, biliyorum. Ama söz verip de buluşmaya gelmemek telaş uyandırabilir. -Hele bizi evlerinde ağırlayan o iki dünya tatlısı insanın yüreğini olmayacak dertlerle üzmemeliyiz.

Daha kapıdan girmemle çay fincanını dayıyorlar önüme. Mirek gelmiş bile. Karıkoca Fred'ler de orda. Al sana bir düşüncesizlik işte! Hey dostlar, canlar, sizleri gördüm mü dünyalar benim oluyor. Ama böyle birarada değil. Birarada olduk mu ya tahtalı köyü boylarız yada kodesi dosdoğru. İki şey var önünüzde:

Ya gizliliğin, illegalitenin kurallarına uyacaksınız yada bir iş görmekten uzak duracaksınız. Çünkü hem kendinizin hem de başkalarının başını derde sokmuş olursunuz. Kafanıza dank etti mi dediklerim?

– Etti.

– Ne getirdin bana?

– Rude Pravo'nun 1 Mayıs sayısı.

– Güzel. Senden ne haber Mirek?

– İyidir. Herşey bildiğin gibi. İşler tıkırında...

– Oldu. 1 Mayıs'tan sonra yine görüşürüz. Ben haber bırakırım size. Hadi hoşçakalın.

– Bir fincan çay daha koyayım mı patron?

– Yo, yo bayan Jelinek... Şuna bak hele, tam kaç kişiyiz şurada?

– Küçük bir fincan be... Hadi n'olur...

Bardağa yeni konmuş çaydan dumanlar çıkıyor buram buram. Kapının zili çalıyor. Gecenin bu saatinde kim ola acep?

Konuklar sabırsızlanıyor. Güm güm vuruyor kapı.

– Açın! Polis?

– Durma, pencereden atla kaç. Tabancayla ateş eder, kaçtığını duyurmam.

Çok geç artık. Gestapo pencerenin dibine geldi bile. Tabancalarının ağzı bize doğru. Polisler kapıları zorla kırıp koridoru geçtiler. Çabuk çabuk mutfağa, oradan da odaya giriverdiler. Bir, iki, üç, dokuz tane adam... Açılan kapının gerisinde, arkalarındayım tam.

Beni gördükleri falan yok. İstediğim gibi ateş edebilirim, ama tabancalarını silahsız üç erkekle iki kadına çevirmiş öyle duruyorlar. Önce ben ateş edecek olsam, benden önce bizimkiler can verecek. Tabancayı kendime sıksam, kurşuna dizmeler alıp yürüyecek bu sefer. Üstelik de ilk kurban bizimkiler olacak. Ateş mateş etmezsem, altı ay, bilemedin bir yıl kalırlar içerde. Sonra bir devrim falan olur çıkarlar. Mirek'le benim, kodesten çıkma şansımız zerre kadar yok. Canımıza okurlar alimallah. Benim ağzımdan birşey alamazlar, ama ya Mirek'in? Mirek ki bir zamanlar Cumhuriyet İspanya'sı için dövüşmüş, Fransa'da bir toplama kampında iki yıl yatıp İkinci Dünya Savaşı'nın o hengameli günlerinde gizli gizli Fransa'dan Prag'a geçmiş bir adam... Yo, yo, hainlik yapacak, arkadan vuracak göz yok onda. İki saniye içinde düşünüp karar vermeliyim. Bu belki de üç saniye olmaz.

Hadi ateş edeyim, ama kimi, neyi kurtaracağım? Hiç. İşkence falan görmeyeceğim ölünce. Ama dört dostun hayatını boşu boşuna yok etmiş olacağım. Öyle değil mi yani? Evet...

Tamam. Verdim kararı. Saklandığım yerden çıkıyorum.

– Ooo, al sana bi tane daha!

Suratıma güm diye yiyorum yumruğu. Nah, katır tekmesi gibi bir yumruk bu.

– *Hünde Auf!* (Eller yukarı)

İkinci, üçüncü yumruklar patlıyor suratımda. Böyle olacağını düşünmüştüm daha önce zaten. O düzenli, tertipli evi altüst ediyorlar. Ortalıkta kırık dökük eşya-

lardan, parça parça olmuş çanak çömlekten başka birşey görünmez oluyor.

Sille tokat bi da başlıyor dayak faslı.

– *March* (Yürü).

Alıp arabaya koyuyorlar beni. Tabancalar üstüme çevrilmiş. Yolda sorgu başlıyor.

– Kimsin, necisin?

– Profesör Horak.

– Palavra sıkma bize!

Omuz silkiyorum.

– Otur, yoksa yersin kurşunu.

– Çek vur!

Gel gör ki, kurşun yiyeceğimize bir tekme yiyorum. Bir tramvayın yanından geçiyoruz. Sanki tramvay çiçeklerle süslenmiş gibi geliyor bana. Şu geceyarısında düğün arabası gibi tramvay da nola? Kafayı üşütmeye başlıyorum diye düşünüyorum.

Petschek adliye sarayındayız. Buraya sağ gireceğim aklımın ucundan geçmezdi hani. Seğirte seğirte dördüncü kata çıkıyoruz. Aha, o ünü dünyayı tutmuş A.I şubesi. Ben epey meraklı bir insanım galiba, ha?

Bize karşı bu özel ekibin «*operasyonunu*» yöneten, kuru, sırık boylu komiser tabancasını cebine sokup beni kendi odasına götürüyor. Bir sigara veriyor bana.

– Kimsin?

– Profesör Horak.

– Palavra sıkıyorsun.

Kolundaki saat onbiri gösteriyor.

– Arayın üstünü başını.

Aramaya, soymaya başlıyorlar beni.

– Kimliği var üstünde.

– Ne ad yazılı?

– Profesör Horak.

– Sor bakalım, bilgi iste.

Telefon çalıyor.

– Kim olduğunu çıkaramadık ortaya. Üstündeki belgeler düzme...

– Nereden aldın onları?

– Polis müdürlüğünden.

İlk değneği yiyorum. Ardından ikinciyi, üçüncüyü... Saysam mı acep? Bu yaptığın istatistiği hiçbir yerde yayınlayamazsın çocuğum.

– Adın ne, söyle? Nerde oturuyorsun? Konuş... Kimler eşin dostun? Oturdukları yeri söyle! Söyle, konuş... yoksa gebertinceye kadar döveriz seni bak!

Sağlam bir adam bu sopalara ne kadar dayanabilir acaba?

Radyo gece saat oniki işaretini veriyor. Kahveler kapar kapılarını şimdi. Son müşteriler de çekip evlerine giderler. Yavuklular bir türlü ayrılamazlar birbirlerinden. Ayakları gitmez.

Kuru, sırık gibi uzun komiser, neşeli bir gülümseyişle odaya giriyor.

Keyfin gıcır mı bay Yazar?

Kim dedi acaba? Jelinek mi? Fried'ler mi? Ama onlar bilmiyorlar ki adımı benim!

– Görüyorsun ya bilmediğimiz nane yok. Konuş bakalım. Aklını başına topla da konuş.

Kafaya bak sen! Demek hainlik etmek, başkalarını ele vermek, akıllı davranmak oluyor ha?

Ben akıllı makıllı değilim.

– Bağlayın şunun kolunu bacağını. Ver edin dayağı.

Saat bir. Son tramvaylar depoya gidiyordur şimdi. Sokaklarda, yollarda kimseler kalmamıştır. Radyo sevgili dinleyicilerine iyi geceler diliyordur.

– Merkez kurulu üyesi kimler şu an? Radyo istasyonları, matbaaları hangi cehennemin dibinde? Konuş diyorum sana. Konuş diyorum. Konuş.

Şimdi artık yediğim değnek sayısını daha rahat sayabiliyorum. Acı falan duyuyorsam, o da dudaklarımı ısırdığımdan .

– Çıkarın şunun ayakkabılarını.

Doğru, ayaklarının uçlarında duygu var birazcık. Şu an bunu duyuyorum hâlâ.

Beş, altı, yedi... Sonra öyle bir tane iniyor ki, sanki değnek ayaklarımdan ta beynime kadar geçiyor.

Saat iki. Prag uyuyor. Belki bir yerde, uykusunun arasında bir çocuk inliyor şimdi. Bir erkek bir kadının göğüslerini okşuyor.

– Konuş be! Konuşsana!

Dilimi dişetlerimin üstünde gezdirip kırılmış dişlerimi saymaya çalışıyorum. Bu sayma işini bitiremiyorum bir türlü. Oniki mi? Onbeş mi? Onyedi mi? Yo, yo, beni şu an sorguya çekenlerin sayısı bu. İçlerinde bazıları var ki, yorgunluktan pestilleri çıkmış mübareklerin. Ama ölüm ha dediğin zaman gelmiyor ki!

Saat üç. Sabahın ilk aydınlığı dış mahallelerin üstünde beliriyor olmalı. Sebzeciler pazar yerine doğru geliyordur şimdi. Çöpçüler sokaklara giriyordur. Bir başka sabahı görecek kadar ömrüm olur belki.

Karımı getiriyorlar.

– Tanıyor musunuz bunu?

– Tanımıyorum.

Karım böyle dedi işte. Bakışında, korktuğunu, ürktüğünü gösteren en küçük birşey yoktu. Daha önce böyle kavilleşmiştik onunla. Beni tanıdığını asla söylemeyecekti. Kim demişti adımı onlara? Alıp götürdüler karımı. Verdiği selamı sevinçli bir bakışla aldım. Sevinçli bakabiliyordum hâlâ. Belki de sevinçli değildir bakışım. Bilmiyordum.

Sabahın dördü. Şafak söküyordur herhalde. Yada zifir gibidir ortalık. Üstüne örtü gerilmiş pencerelerden hiçbir şeyi görmek mümkün değil. Ölüm her zaman gelemiyor ki! Üstüne üstüne mi gitmeliyim acaba? Ama nasıl giderim?

Birisine bir tane yapıştırdım. Yapıştırmamla yere düşmem bir oldu. Tekmeyle dövüyorlar beni. Üstüme yürüyorlar. Tamam işte, sonum yakın artık. Kara suratlı komiser sakalımdan tutup ayağa dikiyor beni.

Tutam tutam kopmuş kıllarla dolu ellerini bana göstererek gülüyor. Keyfine diyecek yok. Gerçekten gülünecek şey bu. Artık acı macı duymuyorum hiç.

Saat beş, altı, yedi, on, oniki... Sabahleyin işbaşı yapan işçiler işi bıraktılar bile. Çocuklar okullarına gidip döndüler. Dükkanlarda alışveriş yapılıyor şimdi. Evlerde yemek pişiriliyor. Şu an beni düşünüp duruyor belki de anacağım.. Belki de arkadaşlar tutuklandığımı öğrendiler şimdi. Bir takım önlemler alıyorlar kendi kendilerine. Ama bir konuşacak olsaydım... Yo, yo, korkmayın, konuşmayacağım. İnanın bana. Ne de olsa ölüm uzaklarda bir yerlerde değildir herhalde. Şimdi bütün bu olanlar bir düş. Korkulu, hastalıklı bir düş. Hababam iniyor sopalar. Sonra kafamdan boca ediyorlar suyu. Vur allah vur... «*Konuşsana be! Konuş diyorum! Konuş!*» Dan dun yine girişiyorlar. Ölemiyorum bir türlü. Hey anam-babam, ne diye bunca sağlam, dayanıklı yarattınız beni?

Akşamın beşi. Herkes yorgunluktan pestil olmuş. Uzun aralıklarla arada bir dövüyorlar artık. Benimki olsa olsa pasif bir direnme, başka değil. Birden uzaklardan, çok uzaklardan bir okşama gibi yumuşak tatlı bir ses geliyor kulağıma.

– *Er hat schon genug!* (Yetsin hadi artık.)

Az sonra önümde durmadan yükselip alçalan bir masanın karşısına oturuyorum. Biri içecek birşey veriyor. Bir başkası al sigara iç diyor. Elim tutmuyor hiçbirini. Birisi ayakkabılarımı geçirmeye çalışıyor ayaklarıma. «*Yo, diyor, adım atamaz bu.*» Sonra beni nerdeyse sırtlayıp bir merdivenden aşağıya indiriyor-

lar. Bir arabaya biniyoruz. Araba yürüyor. Birisi yine tabancasını çeviriyor üstüme. Gülüyorum buna. Beyaz çiçeklerle süslenmiş tramvayı geçiyoruz. Bir düğün tramvayı bu. Belki de korkulu bir düş görüyorum. Yada ateşim falan arttı, hastalandım. Can çekişiyor da olabilirim. Belki de vadem gelmiştir artık. Can çekişme çok zor birşey, dayanılır gibi değil. Ama ölmek sudan kolay. Ölmek, buğu gibi belirsiz, tüy gibi hafif. Son bir soluk, bitti gitti herşey.

Gerçekten bitti gitti mi herşey? Oldum olasıya bitti gitti mi? Daha değil. Şu an ayaktayım yine. Tek başıma ayaktayım. Gerçekten ayaktayım. Yapayalnız, bir başıma. Hiç kimseye tutunmadan, dayanmadan. Hemen yanımda kirli sarı bir duvar uzanıyor. Yer yer birşeyler bulaşmış üstüne. Kan olduğunu sanıyorum. Evet, kan... Parmağımı kaldırıp kanı duvarın üstünde yaymaya çalışıyorum. Yayılıyor. Benim kanım...

Biri arkamdan kafama vuruyor. «*Ellerini kaldır, diz çökme hareketleri yap.*» diyor. Üçüncüde yığılıp kalıyorum.

Koca bir SS üstüme çıkmış, ver ediyor tekmeyi. Ama boşuna, kalkamıyorum. Birisi gelip suyu boca ediyor üstüme yine. Oturuyorum. Kadının biri ilaç veriyor bana. Neremin ağrıdığını soruyor. Bütün acım sızım yüreğimin içinde gibi sanki.

O koca SS:

– Sen de yürek mürek hak getire be! diyor.

– Vardır ne de olsa, diyorum.

Yüreğimin savunmasını yapacak gücü kendimde bulduğum için koltuklarım kabarıyor adeta.

Ama ossaat gözümde herşey siliniyor. Duvar da, ilaç veren kadın da, o koca SS de yok olup gidiyor...

Bir hücrenin kapısı açılmış, ben önündeyim. Koca bir SS içeri sürüklüyor beni. Lime lime olmuş gömleğimden çekiyor. Ot bir döşeğin üstüne koyuyor beni. Def gibi şişmiş vücuduma dokunuyor. Pansuman yapılması için emir veriyor. Yanındaki arkadaşına:

– Hele bak, deyip başını sallıyor. Hele bak şunların karıştırdığı halta...

Uzaklardan, çok uzaklardan o bir okşama gibi yumuşak, tatlı sesi duyuyorum yine:

– Sabaha çıkmaz bu.

Beş dakka sonra onu vuracak saat. Serin tatlı bir ilkbahar akşamı. Bugün 2 Nisan 1943.

CAN ÇEKİŞME

«Gün ışığı sönünce gözlerimizde
Sönünce şavka yıldızların»

Ellerini arkada kavuşturmuş, kamburunu çıkartmış iki adam beyaz kilisenin içinde ağır ağır yürüyerek hababam dolanıyor, bet bir sesle üzüntülü, tekdüze bir ilahi okuyorlardı.

«Sevinir göğe ağan ruhlar, sevinir...»

Biri ölmüş ya kim? Başımı çevirip bakmaya çalışıyorum. Hani belki, tabutu, ölüyü, ölünün başına dikilmiş mumları görebilirim.

«Karanlıktan eser yok orda
Sonsuz bir ışık kaplamış dört yanı»

Neyse açabildim gözlerimi. Ama tek kimse görmedim. Kimsecikler yok. Sırf o iki adamla ben varız. Kimin için okuyorlar bu ilahileri acep?

«Bu oldum olasıya şavkıyan yıldız
İsa'dır, İsa'dır...»

Cenaze töreni bu. Besbelli bir ölüyü toprağa gömecekler. Ama kimi? Kim var ki burda?

O iki adam, bir de ben. Yoksa beni mi gömecekler? Hey dostlar, kulak verin hele bana! Yanlışlık var bu işte. Yanılıyorsunuz. Bakın işte, görün siz de. Konuşuyorum, Etmeyin n'olur. Gömmeyin beni.

«Görüşmek yok artık elveda
Görüşmek yok artık elveda...»

Duydukları falan yok hiç. Sağır mı ikisi de ne? Acaba benim mi sesim çıkmıyor yeterince? Öldüm mü ki gerçekten? Vücudum olmadığı için sesimi duyamıyorlar mı? Yüzü koyun yatmış, kendi toprağa verilişime bakıyorum. Gülünçlük bu kadar olur yani!

«Göğe doğru çeviriyor gözlerini
Tanrıyı arayan gözlerini...»

Evet, hatırladım. Biri beni güç bela yerden kaldırıp üstümü başımı giydirdi, sonra da ölü sedyesiyle getirdi buraya. Altları kabaralı postallarının sesi çın çın öttü koridorların içinde. Hepsi bu kadar işte. Daha birşey bildiğim yok artık. Bildiğim bu.

«Sonsuz ışığın yayıldığı...»

Gelgelelim bütün bunlar, zırva, saçma. Yaşıyorum ben. İnce ince sızı duyuyorum bir yerlerimde. Susadım. Ölülerin susadığı görülmüş mü hiç? Elimi oynatmak için olanca gücümü kullanıyorum. Boğazımdan tuhaf bir ses çıkıyor. Başka birinin sesi sanki.

– Suu!

Oh, neyse, iki adam döne döne yürümeyi bıraktılar. Eğilmiş, bana bakıyorlar şimdi. Biri kafamı kaldırıp tasla su veriyor.

– Birşeyler yesen iyi olur çocuğum. İki gündür habire su içiyorsun.

– Ne dedin, iki gün mü? Ne bugün günlerden?

– Pazartesi.

Pazartesi. Cuma günü tutuklanmıştım. Kafam kazan gibi ağır. Su içimi serinletiyor. Kendime gelir gibi oluyorum. Uyuyayım ne olur! Bırakın uyuyayım! Su damlaları kaynağın dümdüz yüzünü pütür pütür yapıyor. Dağların arasına çimenlerin içinden fışkıran bir kaynak bu. Hatırlıyorum, Mont Roklan'dan daha aşağıda orman koruyucuların evleri var, onların hemen yanıbaşında bu... Durmak, dinlenmek bilmeyen ince bir yağmur yaprakların üstüne eleniyor usul usul. Ne tatlı şey uyumak...

Uyanıyorum. Salı olmuş, bir köpek duruyor önümde. Kurt köpeği. Bana bakıyor. O uslu, güzel gözleriyle süzüyor beni.

– Nerde oturuyorsun? diye soruyor.

Oo, hayır, köpek değil soran. Başkasının sesi bu.

Evet, biri var burada. Koca koca çizmeler görüyorum. Sonra yine bir çift çizmeyle askeri giysiler ilişiyor gözüme. Ama göremez oluyorum bir anda herşeyi. Bakınca başım dönüyor fırıl fırıl. Neyse, önemli değil. Ne olur, uyuyayım!

Çarşamba. İlahi okuyan o iki adam bir masaya oturmuş, toprak kaplarda yemek yiyorlar. Tanıyorum

onları artık. biri genç, öbürü daha yaşlı. Papaza falan benzedikleri yok. Kilise gerçek bir kilise değil. Bildiğimiz bir hapishane hücresi. Döşemenin hantal kara bir kapıda birleşen oyuklarına bakıyorum.

Kapının kilidi gıcırdıyor. İki adam hazırola geçiyor put gibi. Üniformalı iki SS içeri girip benim giydirilmemi emrediyor. Pantolonumun her bacağında, ceketimin her kolunda bunca acı sızı saklı olduğunu şimdiye dek hiç bilmiyordum.

Bir sedyeye koyup merdivenden aşağı indiriyorlar beni. Altları kabaralı çizmeler çın çın ötüyor koridorlarda. Beni alıp götürdükleri bu yol nereye çıkıyor acaba? Hangi cehenneme açılıyor?

«*Polizei-Gefangnis*»ın (alman polisinin Pankrac'daki hapishanesi) o karanlık, yürek boğucu kalemindeyim. Yere bıraktılar beni. İyi yürekli, saf görünüşlü bir çek, alman bir sesin tükürür gibi öfkeyle sorduğu soruyu çekçeye çeviriyor.

– Tanıyor musun bunu?

Çenemi avucumun içinde tutuyorum. Sedyemin önünde ablak suratlı, gencecik bir kız duruyor. Başı dimdik. Onurlu. Beni görmek, merhaba demek için başını öne eğiyor hafifçe.

– Tanımıyorum.

Onu bir keresinde, allahın belası bir gece, Petschek adliye sarayında şöyle bir gördüğümü hatırlıyorum. Bu, ikinci görüşüm. Üçüncü kez görmek nasip olmayacak, ne yazık! Yiğitçe davranışından ötürü elini

sıkamayacağım. Arnost Lorenz'in karısıydı bu. 1942 de, sıkıyönetimin birinci günü idam edildi.

– Ama bunu bal gibi tanıyorsun işte!

Anicka Jiraskova. Tüh be, Anicka! Nasıl da düştün buralara sen? Bir kerecik olsun söylemedim adını. Zerre ilişki olmadı aramızda. Tanımam seni. Anlarsın ya, tanımam işte.

– Tanımıyorum.

– Aklını başına topla babalık!

– Tanımıyorum.

Anicka:

– Boşuna Julius, boşuna, diyor. Ele veren verdi bizi!

Heyecanını belli eden tek şey, mendilini parmaklarının arasında hafif hafif sıkması.

– Kim verdi ele?

– Kapayın çenenizi be!

Birisi, Anicka'nın cevabını yarıda kesip benimle el sıkışmak isteyen kızcağızı hayvan gibi itiyor.

Anicka.

Soru moru duymuyorum artık. Kendi kendimi seyrediyorum sanki. İki SS beni hücreye götürüyorlar gibime geliyor. Sedyeyi bir sallayışları var, hayvan yapmaz. Hah, hah, hah, diye gülüp boynumdan sallanmak isteyip istemediğimi soruyorlar. Acı falan duyduğum yok. Herşey uzak uzak geliyor öyle.

Perşembe. Hücredeki arkadaşlardan birini adamakıllı seçebiliyorum şimdi. Gencinin adı, Charles. Kendinden yaşlı olana, «*Baba*» diyor. Başlarından geçenleri anlatıyorlar bana bir bir. Ama kafamda herşey altüst. Bir maden ocağı, sıralara oturmuş öğrenciler, falan filan... Bir çan sesi duyuyorum. Bir yerde yangın falan var ola ki. Görünüşe bakarsan, SS doktor hemen her gün bakmaya geliyor bana. Durumum ağır değil pek. Hemen hemen iyileşecek gibiyim. İkide bir böyle diyor «*Baba*». Charles'da hınk deyici gibi onaylıyor onu habire. O durumumda bile dindarca bir yalan kıvırdıklarını sezebiliyorum. Babayiğit, mert insanlar bunlar. Dediklerine inanamadığım için üzgünüm ne yazık ki!

Öğleden sonra. Hücrenin kapısı açılıyor. Sessizce bir köpek dalıyor içeri. Başımın üstünde durup dikkatle bana bakıyor. Sona iki çift koca koca çizmeler ilişiyor gözüme. Bunların bir çiftinin köpeğin sahibi olan Pankrac hapishanesi yöneticisinin, öbür çiftinin antikomünist Gestapo şubesi şefinin olduğunu öğrendim artık. Daha sonra, bir takım sivil pantolonlar görüyorum. Aşağıdan yukarı bakıyorum şöyle. Tamam, tanıyorum bunu. Bize karşı, özel ekibi yöneten o sırık boylu kuru komiser bu. Bir sandalyeye oturuyor. Sorgu başlıyor.

– Tasarılarınız suya düştü hep. Konuş da kelleni kurtar bari!

– Baxa'larda ne kadar kaldın?

– Görüyorsun, bilmediğimiz hiçbir nane yok işte! Hadi aç çeneni, konuş.

– Herşeyi bildiğinize göre ne diye konuşayım? Boşu boşuna bir ömür sürmedim ben. Boş, saçma bir hayat yaşamadım. Ölürken de buna gölge düşürmeyeceğim.

Sorgu bir saat sürüyor. Bağırıp çağırmıyorlar. Sorularını sabırla tekrarlıyorlar. Cevap vermiyorum hiç. İki, üç, on kez soruyorlar aynı şeyi.

– Kafana girmiyor galiba? Okuduk canınıza topunuzun. Anla artık, okkanın altına girdiniz.

– Okkanın altına giren benim yalnız.

– Demek hala Komün'ün zaferine inanıyorsun ha?

– Elbet inanıyorum.

Alman şef:

– İnanıyor mu hâlâ? diye soruyor. Rusların kazanacağına inanıyor mu?

Uzun boylu komiser çekçeye çeviriyor soruyu.

– Elbet, başka türlü sonuçlanamaz ki...

Yorgunum. Ağzımdan birşey kaçırmamak için var gücümü kullandım. Ama şimdi derin bir yaradan akan kan gibi bilincim çabuk çabuk uzaklaşıyor benden. Benimle el sıkışıyorlar gibime geliyor. Belki de öleceğimi okuyorlar yüzümden. Öyle anlaşılıyor ki, cellatların suçluyu asmadan önce kucaklayıp öptüğü ülkeler de var şu dünyada!

Akşam. Elleri arkada, kamburunu çıkartmış iki adam dolana dolana yürüyorlar habire. Biri önde, biri arkada. Ulur gibi bet bir sesle, üzüntülü, tekdüze bir ilahi söylüyorlar.

«Gün ışığı sönünce gözlerimizde
Sönünce şavkı yıldızların»

Öff, kesin dostlar artık! Bu söylediğiniz güzel bir şarkı belki. Ama yarın 1 Mayıs. İnsanoğlunun en kıvançlı, en güzel bayramı. Şöyle şen şakrak bir türkü söylemeye çalışıyorum. Ama daha hüzünlü bir hava yaratmış olmalı ki bu, Charles kafasını döndürüyor, «*Baba*» gözlerini siliyor. Ama olsun, kesmiyorum. Söylüyorum. Usul usul yanıma geliyorlar. Dünyalar benim oluyor sanki, uyuyorum.

1 Mayıs, şafak vakti, hapishanenin küçük kulesindeki saat üç kez vuruyor. Böyle açık seçik ilk duyuşum saatin sesini. Tutuklandığımdan bu yana duyularım ilk kez böylesine keskin. Yattığım ot şiltenin yanındaki açık pencereden içeri akan taze havayı, karnıma göğsüme yapışmış küçük saman parçalarını duyabiliyorum. Vücudumun her noktası sızım sızım sızlıyor. Güçlükle soluk alıp veriyorum. Bir pencereyi açmışım gibi pırıl pırıl görüyorum herşeyi. Sonum geldi. Can çekişiyorum.

Ne gelemez şeymişsin ölüm! Bir zamanlar, seninle çok çok sonra karşı karşıya geleceğimi kurardım kafamda. Bütün umduğum özgür bir insan gibi yaşayabilmek, durmadan dinlenmeden çalışabilmek, alabildiğine sevebilmek, alabildiğine türküler yakabilmek, dünyayı baştanbaşa dolaşabilmekti. Böyle şeyler kurup durmuştum hep işte. Gücüm kuvvetim yerindeydi o günler. Ama şimdi tükettim sıfırı. Herşey sönüp yok oldu. O zamanlar yaşamanın güzelliğine vurgundum. Ey insanlar seviyordum sizleri. Size olan sevgimi anla-

dığınız zaman dünyalar benim olurdu. Anlamadığınız zaman kahrolurdum. Kime haksızlık ettiysem, gücünü üzdüysem, bağışlasın beni. Kimi avutup yüreğine su serptiysem, unutsun beni. Üzüntü, tasa denilen şey benim adımın ardından gelmesin. Hey annem, hey babam, bacılarım, Gusta'm, dostlar, yoldaşlar, sevdiklerim, canlarım, budur vasiyetim işte size! Eğer gözyaşı, acı denilen şeyin o hüzünlü kasırgasını siler yok eder diyorsanız, ağlayın bi lokma! Ama yüreğinizi üzmeden ağlayın. Sevinç, neşe için yaşadım bu dünyada ben. Sevinç, neşe için can veriyorum. Üzüntü, tasa meleğini mezarıma uğratırsanız, haksızlık etmiş olursunuz bana.

1 Mayıs. Bir zamanlar şu saatlerde, kentin varoşlarında dimdik ayaktaydık. Bayraklarımızı falan hazırlıyorduk. Şu saatlerde Moskova yollarında ilk topluluklar geçit törenine katılmak için yürüyorlardı. Şimdi yine şu saatlerde milyonlarca kişi insan özgürlüğünün son savaşı için çarpışıyor. Binlercesi düşüp ölüyor savaş alanlarında. Onlardan biri de benim. Bu son kavganın savaşçılarından biri olmak, onlardan biri olmak, ne güzel şey! Ama can çekişmek hiç de güzel değil. Boğuluyorum. Soluk alamıyorum artık. Bir hırıltı çıkıyor boğazımdan. Hücredeki arkadaşları uyandırmaktan korkuyorum. Boğazım kurudu belki de. Gelgelelim testideki su içilmiş. Lokma su kalmamış. Bulunduğum yerden altı adım ötedeki helaya bir gidebilsem, bulurum su. Var orda.

Sanki ölen bir insanın başkalarına verebileceği en büyük mutluluk, onları uykularından uyarmamakmış gibi yüzükoyun, usul usul sürünüyorum yerde. Vardım

varacağım yere sonunda. Fil gibi içiyorum heladaki suyu. Bilmem ne kadar sürdü bu? Sürüne sürüne yerime dönmem için kaç zaman geçti, bilmiyorum. Kendimden geçmeye başlıyorum yine. Nabzımı yokluyorum. Hiçbir şey duyduğum yok. Yüreğim yükseliyor, yükseliyor, ümüğüme tıkanıyor. Sonra yine kayıyor aşağı. Ben de yüreğimle birlikte aşağılara doğru kayıyorum. Durmadan bir yerlerden aşağılara düşüyorum. Düşerken Charles'ın sesi geliyor kulağıma:

– Baba bak hele, ölüyor fukara...

.....

Sabahleyin doktor gelmiş. Ama ben bütün bunları sonradan öğrendim. Oramı buramı dinleyip kafasını sallamış. Sonra revire giderek, bir gün önceden benim için doldurulan ölüm kağıdını yırtmış. Bir uzman olarak övmüş beni:

– Katır gibi bünye var herifte be!

HÜCRE 267

Kapıdan pencereye, pencereden kapıya yedi adım. Biliyorum. Pankrac'daki hücremin köknar ağacından yapılmış döşemesi üstünde kaç boy volta atmışımdır kimbilir! Belki de hücre, bir zamanlar çek burjuvalarının çek halkına uyguladıkları tehlikeli politikanın sonuçlarını açık seçik ortaya koyduğum için beni tıktıkları hücre. Şimdi o aynı adamlar halkımın anasını ağlatıyor. Alman gardiyanlar dolaşıyor hücrenin önünde. Dışarda bir takım gözü dönmüş politikacılar hainlik zincirine yeni halkalar takıyor habire. Acaba insanoğlunun gözünün açılması için daha kaç yüzyıl geçecek? İnsanlığın büyük yarınlara varabilmesi için kaç hücre gerek daha? Hey Neruda'nın sevgili çocuğu, bizi bütün insanların kurtuluşuna götürecek yolun başı, nice nice uzaklarda hâlâ! Ama n'olur uyuma artık. N'olur dalıp gitme uykulara.

Duvarların birine tahta bir karyola, öbürüne içinde toprak kaplarımızın bulunduğu, insanın içine kasvet salan kir rengi ufak bir dolap dayalı. Evet, bunu da gözüm ısırıyor bir yerden. Ama şimdi herşey makineleşmiş bir parça. Kalorifer var. Kovaların yerini helalar almış. Herşeyden önce de insanlar makineleşmiş. Robot olmuş bir çeşit. Elektrik düğmesinin, kapıdaki anahtarın sesi duyulur duyulmaz yada kapının gözetleme deliği açılır açılmaz, tutuklular sıçrayarak ayağa fırlıyorlar. Hangi durumda olurlarsa olsunlar, çakı gibi hazırola geçiyorlar hemen. Kapı açıldı mı, hücrenin şefi bir solukta:

– *Achtung!* diye bağırıyor. *Celecvozibnzechzikbegtmittrajmanale sinordnung.*

Anlamı: Dikkat, içinde üç tutuklu bulunan hücre 267 denetiminize hazırdır!

Hücre 267 işte! Bizim hücremiz bu. Ama bu hücrede makine gibi çalışmıyor pek herşey. Sıçrayarak ayağa fırlayan tutuklu sayısı iki tane. Onlar ayağa fırlarken, ben pencerenin dibindeki ot döşeğimde yatıyorum. Bir hafta, onbeş gün, bir ay, birbuçuk ay yattım böyle yüzüstü. Sonra yeniden dünyaya geldim. Başımı çeviriyorum artık. Elimi kaldırıyorum. Doğrulabiliyorum dirseklerimin üstünde. Hatta bir keresinde sırtüstü dönmeye bile çalıştım. Ama bütün bunlar yazıldığı kadar kolay olmuyor tabi.

Bizim hücrede de bir takım değişmeler oldu. Kapının üstündeki üç rakamı yerine iki yazıldı. İnsanın yüreğini karartan ilahileriyle beni gömen iki adamdan

genç olanı gitti. Ondan bize kala kala temiz yürekliliğinin tatlı anıları kaldı. Onu ancak yarı bir düş içinde, birlikte olduğumuz son iki günde gözümün önüne getirebiliyorum. Başından geçenleri bıkmadan usanmadan yeniden yeniden anlatıyordu bize. O böyle anlatırken ben uyuyakalıyordum yarısında.

Adı, Charles Malik. Hudlic tarafındaki madenlerde asansörcü olarak çalışmış. Direnme örgütüne patlayıcı madde getirmiş ordan. Tutuklanalı aşağı yukarı iki yıl kadar olmuş. Yargıç önüne çıkarılacak. Berlin'de çıkarırlar belki de. Bir karısı, iki çocuğu var. Onları çok çok, canı gibi seviyor.

– Anlıyorsun ya, görevim de bu benim. Başka türlü yapamazdım.

Uzun uzun yanımda oturuyor. Yemek yemem için zorluyor beni. Bugün cumartesi. Sekiz gündür burdayım, ha? Düşünüp taşınıp sonunda zor kullanmaya karar veriyor Charles. Hastalara bakan gardiyana *(Polizeimeister)* geldiğimden beri ağzıma bir lokma sürmediğimi söylüyor. Bu oldum olasıya belalı hapishanenin berberi olan, çek doktorun kendisine sormadan aspirin bile yazamadığı SS üniformalı *Polizeimeister,* kendi eliyle çorba getiriyor bana. Üstelik durup bir damla bırakmadan çorbayı içişime bakıyor. Yaptığı işten ötürü keyfine diyecek yok Charles'ın. Ertesi gün çorbamı içmem için kendi zorluyor beni.

Gelgelelim uzun sürmüyor bu. Parçalanmış dişetlerimle o hamur gibi yumuşamış patatesleri bile çiğneye-

miyorum. Boğazım öylesine ufalmış ki, lokma bir parça iri oldu mu ümüğüme tıkılıp kalıveriyor.

Charles başıma dikilmiş, üzgün üzgün:

– Yahniyi bile canı çekmiyor, diyor.

Sonra dirhem geçirmeden «*Baba*»yla bölüştüğü benim yemeği hapur hupur atıştırıyor.

Ah, ah, 1942 yılında Pankrac hapishanesinde yaşamadınız siz. Yahninin ne mene birşey olduğunu bilemezsiniz onun için. Bilemezsiniz. Midelerin açlıktan böğürdüğü, duşların altında insan derisine bürünmüş bir takım iskeletlerin peyda olduğu, bir arkadaşın yanındakinin lokmalarını gözleriyle çaldığı, daha daha, salçayla sulandırılmış o öğürtücü kurumuş sebze haşlamasının haylidir özlenen mis kokulu bir yemek gibi göze göründüğü en sefil, en kıt günlerde, haftada iki boy -Perşembe, Pazar- servis yapan tutuklular benim de çanağıma bir kepçe patates yahnisi kor, üstüne de içinde bir kırık et olan sulu birşey dökerlerdi. Hiç şaşmadı bu. Düzenli olarak yerine getirildi hep.

Yemeğin üstüne dökülen bu salçamsı şey şaşılacak derecede iştah açıcıydı. İştah açıcı olmaktan da öte, insanca yaşayışım somut bir anısıydı. Gestapo hapishanesinin insanı yiyip bitiren anormalliği içinde normal, uygarca birşeydi. Herkes ondan usul usul şehvetle sözederdi. Ah, ah, sürekli bir eriyişin, yok oluşun ortasında bir kaşık salçanın dünyalara değdiğini kim bilebilir?

İki ay sonra Charles'ın şaşkınlığını anlamıştım. Yahniyi bile canım çekmiyordu benim, öyle ya! Bun-

dan daha başka birşey benim yakında öleceğime onu böylesine iki kere iki dört gibi inandıramazdı.

Ertesi gece, saat ikiye doğru Charles'ı uyandırdılar. Sanki kısa bir gezintiye çıkacakmış gibi, sanki yeni bir hapishaneye, yeni bir toplama kampına, allah bilir ta bilmem neredeki infaz yerine götürülmeyecekmiş gibi beş dakikaya kadar hazır olmasını istediler. Charles yatağının başucuna diz çöküp başını ellerinin arasına aldı, öptü. Koridordan üniformalı bir domuz çobanının boğuk boğuk bağırtısı geliyordu. Öyle ya Pankrac hapishanesinin duyguyla muyguyla ne ilişkisi olabilirdi. Charles seğirte seğirte çıktı kapıdan. Kilit tık diye bir ses çıkardı. Hücrede iki kişi kaldık.

Bilmem ki birbirimizi görür müyüz artık, çocuğum?

Ne gün elveda deriz herşeye? Hangimiz önce gider? Nereye götürürler bizi? Kim çağırır? Üniformalı bir SS mi? Üniformasız ölüm mü?

Şimdi şu yazdıklarım, o gittikten sonra kafamda beliren düşüncelerin bir yankısı olsa olsa. O günden bu yana bir yıl geçti. Charles'ı kafamdan silip atamadım. Hücrenin kapısına açılan iki rakamı yeniden üç oluyor. Sonra yeniden iki. Yeniden üç. İki, üç, iki... Ama hücre 267 de iki kişi var ki, birbirlerinden ayrılmadan ömür çürütüyorlar burda.

Babayla ben.

Baba: Öğretmen Josef Pesek. Altmış yaşında. Öğretmenler Derneği başkanı. Benden seksenbeş gün önce, özel çek okullarına çeki düzen vermek için öne-

rilerde bulunup Alman Reich'ına komplo kurmaktan tutuklanmış.

Baba, o işte .....

Ama nasıl anlatmalı bunları dostlar? Zor iş bu. İki kişi, aynı hücre, bir yıl...Bu süre içinde «*Baba*» adının iki yanındaki tırnaklar yok oldu. Bu süre içinde değişik yaştaki iki tutuklu gerçekten baba oğul olup çıktı. Bu süre içinde, iki kişi, birbirinin alışkanlıklarını, konuşma biçimini, dahası, ses tonunu bile benimseyiverdi. -Neyin bana, neyin babaya özgü olduğunu bulup çıkarmaya çalış. Hücrede yapılan bir takım şeylerin önce kimin eseri olduğunu sen bul.

Baba, elinde ıslak bezlerle kaç gece başucumda bekledi ayakta. Adım adım yaklaşan ölümü kovdu. İğrenmeden irinli yaralarımı temizledi bir bir. Ot döşeğimden yayılan o leş gibi çürümüş et kokusundan gönlü bulanıp bir güncük olsun öff demedi. Yüzünü buruşturmadı.

İlk sorgumda lime lime olup paçavraya dönen gömleğimi yıkayıp dikti. Giyilmez olunca da çıkarıp kendininkini verdi. Hapishanenin avlusunda yapılan yarım saatlik «*gezinti*»de canını tehlikeye atıp koparddığı bir tutam otu, minnacık bir papatyayı bana getirdi. Yeni sorgulara giderken, sevgi, dostluk dolu gözlerle baktı bana. Yeni yaralarla dönüyordum bunlardan. Onları sardı sarmaladı. Gece sorgularımda, ben dönünceye kadar gözünü kırpmadan bekledi öyle. Ot döşeğe binbir güçlükle uzanıp battaniyeleri üstüme çekmeden ben, uyumadı kendi. Önceleri böyle geçti

günler. Ayağa kalkıp oğulluk görevimi yerine getirdikten sonra da değişen birşey olmadı. Ne var ki bunlar bir solukta anlatılacak şeyler değil çocuğum. Hücre 267 civcivli bir hayat yaşadı o yıl. Orda yaşanılan hayat babanın yaşadığı hayat demekti.

.....

Hücre 267 civcivli, dolu dolu bir hayat yaşadı. Bakmışın, saat başı çat diye kapı açılıyor, denetleme başlıyordu. Birisinin canına kıymış çatal yürek bir toplumcu için yapılıyordu bu çeşit denetlemeler. Belki de basit bir meraktı sırf, iş olsun diye. Ölmedi sandığımız nice insan bir de bakıyorduk ki ölmüş gitmiş. Ama öldüğüne inandığımız birisinin yaşıyor olması binde bir görülen birşeydi. Öbür koridorlardaki gardiyanlar da gelip, başlıyorlardı bizimle laflamaya. Usul usul benim battaniyelerimi kaldırıyorlar, yaralarım konusunda bilmiş bilmiş konuşup işin tadını çıkarıyorlardı. Sonra hepsi ayrı ayrı hıyarca şakalar yapıyorlardı. Bazen dostça davrandıkları da olmuyor değildi. «*Övüngen*» diye ad taktığımız biri vardı ki içlerinde, öbürlerinden daha sık geliyordu. Sırıta sırıta, «*Kızıl Şeytan*»ın yani benim bir isteğim olup olmadığını soruyordu. Sağolasın, hayır. Hiçbir isteğim yok. Aradan birkaç gün geçince, «*övüngen*», «*Kızıl Şeytan*»ın bir isteği olduğunu anlıyordu: Sakallarını kazıtmak. Gidip bir berber getiriyordu hemen.

Kendi hücremin dışında tanıştığım ilk tutuklu bu: Yoldaş Bocek. «*Övüngen*»in ayı gibi tatlı bir bakışı var ben tıraş olurken. Baba çenemi tutuyor. Yoldaş Bocek ot döşeğimin yanına diz çökmüş Gillette marka

kör usturasıyla sakalımın balta girmemiş ormanlarına yollar açmaya çabalıyor. Elleri tir tir. Gözleri yaşlı. Bir ölüyü tıraş ettiğinin farkında. Avutmaya çalışıyorum kendisini.

– Katı ol biraz dostum. Petschek adliyê sarayındaki işkencelere dayanmış adamım ben. Senin usturan vız gelir.

Ama güç kuvvet kalmamış içimizde. Durup durup dinleniyoruz. O da ben de.

Aradan iki gün geçiyor, bir başka tutukluyla tanışıyorum. Petschek adliye sarayındaki komiserlerin göresileri gelmiş besbelli. Beni almaya adam göndermişler. «*Berber*» benim için tuttuğu kağıda, "bir yerden bir yere taşınamaz" diye yazmış. Ama yine de getirilmemi buyurmuş efendiler. Koridorlarda çalışan tutuklu üniforması giymiş iki kişi, ellerinde sedye, benim hücremin önünde duruyorlar. Baba, elbiselerimi güç bela geçiriyor üstüme. Yoldaşlar sedyeye yatırıp götürüyorlar beni.

Bunlardan biri yoldaş Skorepa. Daha sonra, koridorda çalışan arkadaşlarımızın esaslı bir koruyucusu olacak. öbürü... (Yazı okunmuyor) Ben bi yana eğik sedyenin üstüne yavaş yavaş kendimi kaydırırken, o bana doğru eğiliyor. Merdivenden inerken:

– Kendinizi kollayın, diyor.

Sonra daha yavaş:

– Ne yapıp yapıp kollayın kendinizi! diye fısıldıyor.

Bu sefer de hapishanenin kaleminde eğleniyoruz. Beni uzun bir koridordan geçirip daha ötede çıkış yerine doğru bir yere götürüyorlar. Koridorda insandan geçilmiyor. Perşembe günlerden. Aileleri tutukluların çamaşırlarını almaya gelmişler. Bütün herkes bizim kederli manzaramıza bakıyor. Gözleri sevgi dolu hepsinin. Ama hiç hoşlanmıyorum bundan. Elimi başıma götürüp yumruğumu sıkıyorum. Olur ya, görür de anlarlar selam verdiğimi belki. Öyle şıppadak anlaşılacak bir davranış değil bu yaptığım. Ama daha başkası gelmiyor ki elimden. Yüreğimin canı yok hiç. Pankrac hapishanesinin avlusuna koyuyorlar sedyeyi. İki SS, şoförün yanına oturmuş. Öbür ikisi başımda duruyor, ayakta. Ellerini tabancalarının açık kılıflarına dayamışlar. Hareket ettik. Yolun çok iyi bir yol olmadığı belli. Bir çukur, arkasından bir çukur daha. Daha ikiyüz metre gitmeden kendimden geçtim. Prag caddelerinde tuhaf bir gezinti bu. Otuz tutukluyu içine alabilecek koca beş tonluk kamyon sırf benimle öndeki iki SS ve arkadaki elleri tabancalarında, kaçacak korkusuyla yırtıcı bir hayvan gibi cesedi, yani beni gözleyen öbür iki SS için benzin yakıyor. Ertesi gün aynı komediyi bida oynadık.

Bu sefer Petschek adliye sarayına kadar dişimi sıkıp dayandım.

Sorgu uzun sürmedi. Komiser Friedrick vücuduma şöyle hafif bir dokunur dokunmaz kendimden geçiverdim yine. Yaşadığımdan artık kuşkuya düşmediğim günler bunlar. Hayatın can ciğer kardeşi acı var ya, o sezdiriyor bana ölmediğimi açık seçik. Petschek hapis-

hanesinde aklıma şu yattı ki, eğer ölmemiş, sağ kalmışsam, bana bakan eden olmadığı içindi. İyileştikten sonra ilk kutlamaları aldım. Bunların bazıları tıktıklarla duvarlardan, bazıları da koridorlarda karavana dağıtanların bakışlarından geldi.

Bir karım haber alamamış benden. Benimkinden üç dört hücre daha aşağıdaki bir hücrede kalıyordu o. Sabah *«gezintisi»*nde yanındaki tutuklu kadının onun kulağına eğilip benim sorgu sırasında aldığım yara berelere dayanamayıp ölmüş olduğumu fısıldamasına kadar canı burnunda geçirmiş günlerini. Haberi duyunca dört dönmüş avlunun içinde. Ordakiler çevresini sarmış hep. Hapishanede düzenli hayatın ifadesi sıraya girmek olduğundan, gardiyan kadın sıraya girmesi için ver etmiş tokadı karımın suratına. Ama o bunun avutmak için yapıldığını nerden anlasın! Hücrenin ak duvarlarına öyle ağlayıp sızlamadan bakarken o iri iri güzel gözlerinin önüne neler neler gelmiştir acaba? Ertesi gün bir başka balon bu sefer. Hayır, benin dayaktan öldüğüm doğru değilmiş. Acıya dayanamayıp asmışım kendimi hücrede. Ben bütün bunlar olup biterken ot döşeğimin üstünde uyumuş yatıyordum. Binbir güçlükle yana dönüp Gusta'nın sevdiği türküleri çağırıyordum sabah akşam.

Onca kendimi vererek söylediğim o türküleri nasıl da duymadı bilmem ki?

Ama bugün o, eskisinden daha da uzak olsa herşeyi biliyor artık, duyuyor. Gardiyanlar da biliyor. Hücre 267'nin türkü çağırmasına alıştılar hep. Ses etmememiz için kapının arkasından bağırmaz oldular.

Hücre 267 türkü çağırıyor. Bütün ömrümce türkü çağırdım ben. Bilmem ama, bu türküleri kesmem gerekecek galiba? En yoğun biçimde yaşadığım ömrümün şu son saatlerinde bütün türkülere paydos diyeceğim. Ya Pesek? Baba? O, o, apayrı bir alem! Coşarak bir türkü söylemesi var, kendinden geçiyor adeta. Onun ne müzik belleği, ne müzik kulağı, ne de doğru dürüst bir sesi var. Ama sevda türküleri çağırmaya bayılıyor. Öylesine geçiyor ki kendinden, dümdüz okuyup çıkıyor türküyü. Sözgelimi kulağımız illaki bir la sesi beklerken o nabire do sesi çıkarıyor. İşte böyle. Efkar hafif başlayınca yada o gün yüreğimiz sevinçliyse ver ediyoruz türküyü. Bir daha, belki de sittin sene göremeyeceğimiz bir dost aramızdan ayrılırken onu türküyle uğurluyoruz. Doğu cephesinden gelen iyi haberleri türküyle karşılıyoruz.

Oldum olası türkü çağıran, yaşadıkça da türkü çağırmayı elden bırakmayan insanlar gibi türkü çağırıyoruz şen şakrak. Nasıl güneşsiz hayat olmazsa, türküsüz hayat da olmaz. Ama doyamıyoruz. Söylediklerimiz az geliyor. Daha daha söylemeliyiz. Çünkü güneş müneş gördüğüm yok hiç. Numara 267 kuzeyde kalıyor. Sırf yaz aylarında, doğudaki duvarın üstüne, demir parmaklıkların gölgesini çiziyor güneş. O da batarken, birkaç dakika. Bu an baba, küçücük döşeğe yaslanarak güneşin merhaba deyip girişine bakar ayakta hep. Böyle hüzünlü bakış ömründe görmemişsindir daha.

Nasıl da koca koca ışıklar saçıyor güneş! Şu sihirli yuvarlağa bak hele sen! İnsanların gözleri önünde ne

mucizeler yaratıyor. Güneş gören insan pek az. Ama gün gelecek ışık yağmuruna tutacak herkesleri o. İnsanlar ışık içinde yüzecek. Bunu bilmek ne güzel! Ama sen bit kadar önemsiz, incir çekirdeği doldurmayan birşeyi daha öğrenmek isteyeceksin: Güneş bizim için de doğacak mı acaba?

Hücremiz kuzeye bakıyor. Sırf bazı yaz akşamlarında güneşin battığını görebiliyorum. O da o gün hava pırıl pırıl açıksa. Ah baba, ah, güneşin doğuşunu bir yol olsun görmeyi ne kadar isterdim!

NUMARA 400

Kefeni yırtmak, ölümden dönüp iyileşmek, insanda tuhaf tuhaf duygular uyandırıyor. Hem o kadar tuhaf duygular ki, anlatılmıyor bunlar, tanımlanmıyor. İyi bir uyku çekmişsin, tatlı bir hava... Ohh, ne güzeldir dünya... Ama bir de ölümlerden döndükten sonra böyle birşeyi düşün... Hava çok çok daha tatlı gelir. Hiç bunca esaslı uyku çekmemiş gibi olursun. Hayat sahnesi öyle şakır şakır bir ışık içinde görünür ki gözlerine, sanki bir ışık yönetmeni bütün parlak ışıkları bir anda yakmış, sahneyi ışığa boğmuştur tüm. Gözlerin hem mikroskop, hem teleskop gibi görür dünyayı artık. Kefeni yırtmak, ölümden dönmek, baştanbaşa bir bahardır ki, göre göre usandığın şeylerde bile sana ummadığın mutluluklar, sevinçler tattırır.

Bunun bir lokma süreceğini, seni çepçevre saran şeyin Pankrac hapishanesinin hücresi olduğunu bilsen de yaşarsın bu duyguları.

Ama bir gün bir takım insanların önüne getirecekler seni. Sorgu için çağıracaklar. Üstelik sedyeye falan koymadan. Her ne kadar yürüyeceğini aklın kesmese de yürüyeceksin.

Koridorda bir merdiven var. Dört bacak değil de iki bacak sürünüyorsun yanlara tutunup. Aşağıda, seni arabaya kadar götürecek hapishane arkadaşların bekliyor. Sonra gelip giriyorsun gezici hapishaneye. Oturuyorsun. İçerde, on, oniki kişiyle karşılaşıyorsun. İlk görüyorsun hepsini. Gülümsüyorlar sana. Sen de onlara gülümsüyorsun. Biri, birşey fısıldıyor yavaşça. Kim bu, tanımıyorsun. Bir başkasının elini sıkıyorsun. Kimin elini sıkıyorsun, bildiğin yok. Sonra bakıyorsun, araba Petschek adliye sarayının o koca sundurmasının altına girivermiş. Arkadaşların indiriyorlar seni. Duvarları çıplak geniş bir salona giriyorsunuz. Sıkış sıkış dizilmiş beş beyaz sıraya, bir takım adamlar oturmuş. Elleri dizlerinde, gözlerini çıplak duvardan ayırmıyorlar hiç. Kıllarını kıpırdatmadan duruyorlar öyle İşte dostum, senin yeni dünyanın bir parçasıdır burası. Adına «*sinema*» diyorlar.

MAYIS 1943

Bugün 1 Mayıs 1943. Özel olarak görevliyim. Bu arada yazı da yazabiliyorum. Bir an için de olsa sosyalist bir gazeteci olarak bir kez daha yeni dünyaların savaş güçlerinin geçit törenlerini anlatan yazılar yazabilmek ne büyük mutluluk!

Benim öyle havalarda dalgalanan bayraklardan sözedeceğimi falan sanma sakın. Dinlendikçe insanı kendinden geçiren, yüreklendiren bir takım olmuş şeyleri de anlatacak değilim. Bugün herşey olduğundan daha sadeydi. Eski yıllarda olduğu gibi binlerce insanın sıralar halinde Prag caddelerinden bir sel gibi akışını yada Moskova'daki Kızıl Meydan'da milyonlarca insanın uçsuz bucaksız bir deniz gibi dalgalandığını görmüyordum artık. Burada öyle yüzlerce, milyonlarca insan yok. Burda görsen görsen birkaç dost, arkadaş görürsün yalnız. Ama yine de bunun az buz şey olmadığını bilirsin. Çünkü burdaki tören ölüm sınavı geçi-

ren, yok olup gitmeyecek, üstelik çelik gibi sertleşmiş güçlerin töreni. Bilirsin, sivil elbiselerle savaşılmaz siperlerde.

Icığını cıcığını anlatıyorum herşeyin. Sen ki bunları bizimle yaşamıyor, okuyorsun yalnız. Anlar mısın, anlamaz mısın, bilmem. Ama anlamaya çalış, n'olur. Bana inan. Bir güç yaşıyor burda.

Komşu hücrenin iki tiktaklı sabah selamı bugün daha okkalı, daha törensel. Duvar daha sert geçiriyor sesi bugün.

Elimizden geldiğince iyi giyiniyoruz. Bütün hücredekiler öyle. Sabah kahvaltısında çakı gibiyiz. Hücrelerin açık kapıları önünden ekmek, siyah kahve ve su servisi geçiyor. Skorepa yoldaş iki yerine üç ekmek veriyor bize. Yüreği iyilik dolu bir insanın elle tutulur, gözle görülür selamı bu. 1 Mayıs selamı. Ekmeği alırken parmakların bir başkasının parmaklarını sıkıyor gizlice. Konuşmak yasak. Bakışların bile gözaltında.

– Ama dilsizler parmaklarıyla ne güzel anlaşırlar, değil mi?

Kadınlar yarım saatlik gezinti için bizim hücrenin altındaki avluya çıkıyorlar çabuk çabuk. Masaya çıkıp demir parmaklıklardan aşağı bakıyorum. Olur ya görürler belki. Evet, görüyorlar, yumruklarını kaldırıp selam veriyorlar. Ben de aynısını yapıyorum. Bugün aşağıdaki avluda bir cıvıl cıvıllık, her zamankinden başka birşeyler var. Kadın gardiyanın gördüğü yok hiçbir şeyi. Görmezlikten geliyor belki de. O da bizim bu yılki 1 Mayıs törenimize katılmış oluyor.

Şimdi sıra bizde. Yarım saatliğine avluya çıkıyoruz. Ben yaptırıyorum bugün cimnastiği. Bugün 1 Mayıs canlar! Öbür günlerde olduğu gibi başlamayacağız bugün. Gözetleyiciler afallasın varsın! Nolacak? Birinci hareket: Bir, iki, bir, iki, çekiç sallama hareketi. Öbürü orakla ot biçmek...

Çekiç ile orak... Şöyle bir parça kafalarını çalıştırırlarsa; anlar bunu canlar! Sağa sola bakıyorum: Gülümsüyorlar. Canla başla yapıyorlar hareketleri. Anladılar. İşte, dostlar, 1 Mayıs gösterimiz bu bizim. Oynadığımız bu sözsüz oyun ölüme giderken bile bağlı kalacağımız 1 Mayıs andı.

Hücrelere dönüyoruz. Saat dokuz. Kremlin'in saati onu vuruyor şimdi. Kızıl Meydan'da geçit başlıyor. Yürüyoruz seninle baba. Aha Enternasyonal başladı söylenmeye. Bizim hücreden tut da, dünyanın dört bir yanında yankılanıyor ses. Şarkılar söylüyoruz. Devrimci marşlar birbirini izliyor. Yalnız kalmak istemiyoruz. Yalnız değiliz. Dışarda göğüslerini şişire şişire şarkı söyleyen, ama bir yandan da bizim gibi kavga verenlerle yan yanayız.

«Mahpus damlarına düşmüş canlar
Ömür çürütenler buz gibi zindanlarda
Nice ırak yollarda olsa aramızda
Değiyor saçlarınız saçlarımıza»

Evet, değiyor saçlarınız saçlarımıza. Biz Hücre 267'nin tutukluları 1943 1 Mayıs töreninin artık sona erdiğini düşünüyorduk kendi kendimize. Ama sona ermiş miydi gerçekten? Kadınlar bölümünün koridorundaki görevli kadının öğleden sonra avluda dolaşa-

rak hücrelerdeki erkek tutukluları yüreklendirmek için söylediği yiğitçe şarkılara ne demeliydi peki?

Hele o bana kağıt kalem getiren, bir yaramazlık olmasın diye koridoru gözleyen, çek polisleri gibi giyinmiş adam? Bir başkası daha var ki, benim yazıp çizdiklerimi dışarıya kaçırıyor gizli gizli. Ola ki bir gün herkes okur. Öğrenir herşeyleri. Lamı cimi yok, bu kağıt parçaları için kelleyi verebilirler onlar. Demir parmaklıklar arkasındaki bugünle, özgür bir yarın arasında ilişki kurdukları için canlarına okunabilir. Ama onlar öyle yürekten, öyle içten sürdürüyorlar kavgalarını! Herkesin bir yeri var kendine göre. Herkes kendi savaş alanında ellerindeki bütün olanakları kullanarak çaba gösteriyor. Hepsi de öylesine sade, kasıntısız ve telaşsız ki, bir ölüm-kalım savaşı verdiklerine asla inanmazsın. Üstelik bu savaşta yenmekten çok yenilmek var onlar için.

1943 1 MAYIS TÖRENİ

1 Mayıs 1943 anlatacağım şeylere biraz ara verdi. İyi de oldu hani. Tören günleri öbür günlerden daha çok kalıyor insanın aklında. Belki de o günlerin sevinci, kafamızda daha az yer eden anıları silip süpürebiliyor.

Petschek adliye sarayının «*Sinema*»sı hiç de öyle iç açıcı bir yer değil. Burası, başkalarının iniltileri, yürek kaldırıcı çığlıklarını duyduğun, girince başına neler geleceğini bilmediğin bir işkence odasının bekleme yeri. Turp gibi sağlam, cıvıl cıvıl insanların yanından ayrılıp gittiğini görüyorsunuz. Aradan iki saat geçiyor, perperişan dönüyorlar. Ayakta duracak halleri yok. Et yığını olmuşlar. Ayrılırken gür bir sesle sorguya gittiklerini söylüyorlar. Bir saat sonra, iniltili, acı dolu bir sesle döndüklerini haber veriyorlar. Birşey daha var ki, en kötüsü bu. Bazıları, giderken, içten,

ışıl ışıl bakıyor senin gözlerine. Ama geri geldiklerinde kafalarını çevirip bakamıyorlar. Bu, belki de yukarda kendisini sorguya çeken adamın karşısında bir an güçsüzlük göstermesinden. Belki de yüreğini bir korku yalayıp geçti. Kendi başını kurtarma derdine düştü. Bugün yada yarın, daha başka tutuklular gelecek. Ne kadar korku, acı, işkence varsa yaşayacaklar burda. Bunlar, işkencelere dayanamayanların ele verdiği yeni kurbanlar olacak.

Vicdan azabı çeken insanların görünüşü, vücutları işkence gören insanların görünüşünden daha beter oluyor. Eğer her saniye karşısında duran ölüm senin gözlerini iyice açmışsa, kefeni yırtmaktan ötürü bütün duyguların keskinleşmişse, kimin sorgu odasında mırın kırın ettiğini, kimin başkalarını ele verdiğini şıp diye anlarsın hemen. Hatta öyle ki, kavga arkadaşlarından birkaçını ele vermenin bir parça da olsa "oh!" dedirtecek birşey olduğunu kafasında kuran kişiyi bilirsin.

Hey kokmuşlar, bir arkadaşın hayatı pahasına yaşanılan hayat ta hayat mıdır yani?

Böyle birşeyi «*Sinema*»ya birinci gelişimde düşünmemiştim belki. Ama sonra sonra geldi aklıma hep. O sabah, biraz daha değişik, ağızlardan en çok laf alınan bir yer olan «*400*» numaralı odada bunları düşündüm yine kendi kendime.

«*Sinema*»da öyle uzun boylu kalmadım. Bir saat, bilemedin birbuçuk saat. Sonra arkadan adımın çağırıldığını duydum. Çekçe konuşan iki sivil polis beni alıp bir asansöre bindirdiler. Dördüncü kata çıktık. Kapısında «*400*» yazılı geniş bir odaya ilettiler beni.

Önce, tek başıma, en geride, duvarlara yaslanmayan bir sandalyeye oturdum. Daha önce aynı şeyleri bir kez daha yaşamış bir insanın garip duyguları içinde sağıma soluma bakıyordum habire. Gelmiş miydim buraya daha önce? Hayır, gelmemiştim. Ama ne ki gözüm ısırıyordu burasını. Odayı tanıyordum. Düşte falan görmüştüm böyle bir yeri. Korkulu, berbat bir kabus geçirmiştim. Ama ordaki, insanın tüylerini diken diken eden bir odaydı. Bu şimdi gördüğüm, ışık içinde pırıl pırıl bir oda. Tyıl kilisesi, Letna'nın yeşil tepeleri, Hradcany şatosu olduğu gibi ayağımın altında. Düşte gördüğüm kapalı berbat bir yerdi. Pencere mencere hak getireydi. Kirli sarı bir ışığın zar zor aydınlattığı odada insan gölgeleri oradan oraya gidip geliyorlardı. Evet, bir takım kimseler vardı. Ama şimdi in cin top oynuyor. Yan yana konmuş altı tane beyaz sıra yabani hindibalar yada düğün çiçekleri gibi duruyor. Düştekinde insandan geçilmiyordu. Beyaz sıralara yan yana oturmuşlardı. Suratları kül gibiydi. Kanlar süzülüyordu. Kapının tam yanına acı dolu gözlerle bakan bir adam dikilmişti. Lime lime olmuş mavi bir işçi tulumu vardı kıçında. Su içmek için yanıp tutuşuyordu adeta. Sonunda kapanan bir perde gibi olduğu yere yığılıverdi.

Evet aynı böyleydi. Ama şu an düşünüyorum da, bu korkunç berbat şey öyle düş müş değildi. Basbayağı gerçekti. Tutuklandığını gece, ilk sorgumda olmuştu bunlar. Belki üç, belki on kez getirmişlerdi beni buraya. Ne biliyim, belki de dinleneceklerdi biraz. Belki de başkalarını sorguya çekeceklerdi. Yalınayaktım. Soğuk

taşlar parçalanmış tabanlarıma ne de iyi geliyordu serin serin.

O zamanki sıralara Junkers'in işçileri oturmuşlardı. Bu, Gestapo'nun akşam avıydı. Kapının yanındaki mavi tulumlu adam Junkers'lerin hücresinden yoldaş Barton'du. Dolaylı yoldan o neden olmuştu tutuklanmama. Benim yüzümden kimsenin töhmet altında kalmaması için söylüyorum bunu. Kimse ele vermedi beni. Korkup ağzından birşey kaçırmadı benim için. Olsa olsa tedbirsizlikten, talihimin yaver gitmemesinden doğdu herşey. Yoldaş Barton, Parti'yle hücre arasında bir bağ kurmak istiyordu. Arkadaşı yoldaş Jelinek gizlilik kurallarını biraz hiçe saymış, kendini bu işten uzak tutup benimle konuşacağı yerde, ona böyle bir ilişkiyi kuracağına söz vermişti. Birinci kusur buydu. Öbür kusur daha büyüktü. Barton tahrikçi bir ajanla arkadaşlık kurmuştu. Adı Dvorak'tı bu herifin. Barton, Jelinek'in adını kendi söylemişti ona. Gestapo'da Jelinek'in ailesiyle yavaş yavaş ilgilenmeye başlamıştı bundan sonra. Bu, Jelinek'lerin iki yıldır başarıyla sürdürdükleri çalışmalarından ötürü değil de, hatır için giriştikleri incir çekirdeğini doldurmaz bir iş yüzünden oluyordu. Petschek adliye sarayı adamlarının bizim söz verip buluştuğumuz, üstelik de evde bir yığın insanın bulunduğu gece Jelinek'leri tutuklamaya karar vermesi rastlantıydı sırf. O gece böyle bir planları yoktu. Ertesi günü tutuklayacaklardı Jelinek'leri. Junkers'leri olduğu gibi enselemişler, Jelinek'lerin evine sevinçten güle oynaya gelmişlerdi nerdeyse. Bizim polislerin gelişinden duyduğumuz şaşkınlık, onların beni de orda bulmalarından duyduğu şaşkınlık-

tan hiç de çok değildi. Beni tutuklarken kim olduğumu bile bilmiyorlardı. Sittin sene de bilemeyeceklerdi belki. Eğer benimle birlikte...

Ama ben bunları hayli sonra düşünebildim «*400*»-de. O gün tek başıma değildim orda. Sıralar, duvar yanları, hep insan doluydu. Saatler geçtikçe şaşkına dönüyordu insanın kafası. Hiç havsalanın almadığı tuhaf sürprizlerin yanısıra, pekâlâ anlayabildiğim, anlam verebildiğim berbat, boktan sürprizler de oluyordu. Ama ilk duyduğum şaşkınlığın bu iki tür sürprizle uzaktan yakından bir ilişkisi yoktu. Bu, ufak, sevimli, kimsenin önem vermeyeceği, ama benim ömrümce unutamayacağım birşeydi. Başımda duran Gestapo polisi -Tanıyorum onu, tutuklandıktan sonra bütün ceplerimin altını üstüne getirmişti- yanan sigarasının yarısını koparıp bana fırlattı. Üç hafta sonra ilk sigaraydı bu. İkinci kez dünyaya gelen bir adamın içeceği ilk sigaraydı. İçsem mi, içmesem mi? Herhalde beni sigarayla falan satınalabileceğini düşünmüyordur. Verdiği sigaraya bakışından öyle art düşüncesi olmadığını seziyorum. Hayır, beni sigarayla elde etmeye çalışmıyor. Dibine kadar içemeden attım sigarayı. Yeni doğmuş çocuklar sigara içmekten ne anlar!

Bana şaşkınlık veren ikinci şey şu oldu: Dört kişi kaz adımlarıyla odaya girip sivil polisleri -ve beni- çekçe selamlıyorlar. Masalara oturup bir takım kağıtlar çıkarıyorlar önlerine. Davranışları o kadar rahat ki, sanki memur falan dersin. Oysa tanıyorum hepsini. Hiç değilse üçünü tanıyorum. Ne ki bunlar taş çatlasa Gestapo'da çalışamaz. Olamaz böyle şey. Ama kimbilir belki de? Bunlar da ha? Terringl şu! Renek de

derler ona. Sendikamız ve Parti'nin eski sekreteri. Sert, kaba mizaçlı bir adam. Ama gönülden bağlı. İnanmış. Yo, yo, kesinlikle olamaz. Şu Anette Vikova. Bir yürek var mangal kadar! Oldum olasıya böyle. Saçları ağarmış da olsa güzeller güzeli bir kadın yine. Dört dörtlük bir devrimci. Hayır, olacak şey değil bu. Vasek Rezek Kuzey madenlerinde çalışmış bir işçi. Sonra Parti'nin yerel örgütünde sekreter. Sanki hiç tanımıyormuşum gibi onları! Kuzeyde az mı kavga verdik birlikte. Böyle birşey zor gücüyle olmuştur herhalde. Hayır, taş çatlasa inanmam. Olamaz. Ama, peki ne işleri var burda?

Bu sorulara bir karşılık veremedim daha. Üstelik başka yenileri de ekleniyor bunlara. Mirek, karı-koca Jelinek ve Teid'ler getiriliyor. Onların niçin getirildiğini biliyorum. Ne yazık ki benimle birlikte tutuklanmışlardı onlar da. Ama sanat tarihçisi Paul Kropacek'in işi ne burda? O ki Mirek'in aydınlar arasında çalışmasına yardımcı oluyor, Mirek'in bütün yaptıklarını Mirek ve benim kadar iyi biliyordu. Hele şu uzun boylu, yüzü gözü dayaktan davul gibi şişmiş, beni hiç tanımadığını anladığım gençten adam da neci? Gerçekten tanımıyorum onu. Kim acaba? Stych mi? Doktor Stych mi? Zdenek mi? Hay allah, eğer öyleyse, doktorlar grubu da ele verdi demek yakayı. Onları benimle Mirek'ten başkası tanımıyordu ki. Hem bana sorgu sırasında aydınlarla ilgili neden bir yığın soru sormuşlardı? Benim çalışmalarımla aydınlar arasında sürdürülen çalışmalar arasındaki bir ilişkiyi nasıl da öğrenebilmişlerdi? Herşeyi bilen bir Mirek, bir de ben değil miydim?

Bunların cevabı sudan kolaydı kolay olmasına ya, insanın dili varmıyordu. Mirek ele vermişti herkesleri. Konuşmuştu. Başlangıçta onun hiç değilse herşeyi olduğu gibi söylemediğini umuyordum. Ama sonra bir başka tutuklu grubu daha geldi. Baktım, Vl[illegible]d, Profesör Telle'le oğlu. Bedrich Vadlavek. Üstü başı perişan. Ona Vadlavek demek için bin şahit gerek. Bozena Pulpanova, Jindrich Elbl, heykeltıraş Dvorak... Çek aydınları içinde devrimci ulusal kurula girmiş ne kadar insan varsa hepsi burda. Aydınlar arasındaki çalışmaları Mirek söylemiş olduğu gibi.

Petschek adliye sarayında geçirdiğim ilk günler zorlu günler oldu. Ama şu yukarda anlattıklarım var ya, herşeyden daha beterdi. Beynimden vurulmuşa döndürdü beni. Öleceğimi bilirdim de ele verileceğimi bilmezdim. Böylesi hainliği getirmezdim aklıma. Hoşgörüyle de karşılasam, bütün koşulları bir bir hesaba katsam, dahası Mirek'in herşeyi söylememiş olduğunu da düşünsem, yine de başka bir söz bulamıyordum. Basbayağı hainlikti bu. Bu öyle bir anlık bir boş bulunmuş, güçsüzlük, akıl havsala almaz işkenceler görürken bir lokma rahatlamak isteyen birisinin çöküşü değildi. Bunun özrü mözrü olamazdı. Şimdi onların daha ilk geceden beri beni adımla çağırmaları kafama dank etmişti. Mirek'le kaç kez evine gittiğim Anicka Jiraskova'nın neden burda bulunduğunu bal gibi anlamıştım şimdi. Kopacek, doktor Stych neden burdaydılar, belliydi artık.

Hemen her gün numara «*400*»e gittim. Her gidişimde yeni yeni bir yığın ıvır zıvır öğrendim. Yürekler acısıydı doğrusu. Bak gör ki, bir zamanlar İspanya

cephesinde kurşunun üstüne üstüne yürümüş, Fransa'daki toplama kamplarında zerre baş eğmemiş bir adam, şimdi Gestapo polisinin değneğini görünce sararıp soluyor, canını kurtarmak için onu bunu ele veriyordu. Ne kadar yüreksiz ki, bir iki kötek yer yemez apışıp kalıveriyor. İnancı da güçlü değil. Bir zamanlar kendi gibi düşünenler arasında güçlüydü. Çünkü onlarla birlikte düşünüyordu. Şimdi soyutlandı, tek başına kaldı. Çevresi kendini habire hırpalayan düşmanlarıyla dolu. Gücünü kuvvetini, herşeyini yitirdi. Çünkü kendini düşünmeye başladı artık. Canını kurtarmak için nesi var nesi yok ortaya koyup hainlik etti, onu bunu ele verdi.

Evinde bulunan belgeleri açıklamaktansa ölmenin yeğ olduğunu geçirmedi aklından hiç. Onları bir bir söyledi. Bir yığın ad saydı. Bizden bazılarının saklandığı bir yerin adresini verdi. Gestapo polislerini Stych'in, Kropacek'in, Dvorak'ın evlerine gönderdi. Anicka'yı, dahası, kendisini seven o inançlı, mangal yürekli Lido'yu haber etti. Daha şöyle bir-iki sille yer yemez bunların yarıdan çoğunu bülbül gibi söyleyiverdi. Üstelik benim öldüğümü sanıp hiç kimsenin önünde hesap vermeyeceğini düşünerek daha ne kadar bildiği varsa bir bir anlattı.

Bu davranışla bana hiçbir kötülüğü olmamıştı onun. Ben zati düşmüştüm Gestapo'nun eline. Derdime kim dert katabilirdi daha? Üstelik tam tersi oldu. Bütün aramalar taramalar onun vermiş olduğu somut bilgilere dayanıyordu. Onun Gestapo'ya söyledikleri bir zincirin ucu gibiydi tıpkı. Zincirin öbür halkaları benim elimdeydi. Gestapo'nun isteği zinciri son halka-

sına kadar ele geçirmekti. Eğer sıkıyönetimden sonra benimle birlikte bizden bir yığın insan sağ kalabilmişse bu nedenledir. Gelgelelim, o görevini yerine getirseydi bizlerden hiçbirini suçlamayacaklardı. Biz onunla çoktan ölmüş olacaktık, ama öbürleri sağ salim kalıp çalışmalarını sürdüreceklerdi. Ödlek insanlar ölürken yalnız hayatlarını değil, başka şeylerini de yitirirler. O da öyle oldu. Daha başka şeylerini de yitirdi. Şanlı, şerefli bir devrimci ordusunu bırakıp kaçtı. En rezil düşmanın karşısında bile küçülttü kendisini. Daha sona bazı şeyleri azbuçuk onarmaya çalıştıysa da hiçbir arkadaşının güvenini kazanamadı. Hapishanede de olsan, başka yerde de olsan, bundan daha berbat ne olur ki?

Birbirinden ayrı düşünülemez gibi görünen şeyler vardır. Sözgelimi, mahpuslarla yalnızlık. Ama çok yanlış birşey bu. Hapishane öyle bir dayanışma yeridir ki, eğer sen kendi kendinle bir uzlaşma yapabiliyorsan, dip hücreye de atsalar seni, ondan kopamazsın. Zulüm gören insanların birbirlerine olan yakınlığı, sevgisi baskı altındadır orda. Ne ki bu baskı onların aralarındaki kardeşliği yoğunlaştırır, çelikleştirir, elle tutulur, gözle görülür duruma sokar. Bu kardeşlik duygusu yaşayan, konuşan, haber ileten duvarlardan geçer, tek bir söz, tek bir davranışla bir bildirinin iletildiği, bazı insanların canlarının kurtarıldığı günler, koridordaki hücreleri baştan aşağı sarar. O hücreler ki, açık havada atılan aynı yarım saatlik voltalar, aynı hizmet görevlileri, aynı dertlerle kenetlenmişlerdir birbirlerine. Giderek bu kardeşlik duygusu hep birlikte sorguya gidiş, «*Sinema*»da hep birlikte bekleyiş, hep birlikte

geriye dönüşlerle bütün hapishaneyi tek bir vücut yapar. Böylesi bir sevgide az laf, çok iş vardır. Küçük bir el sıkışma, gizlice verilen bir sigara, içinde bulunduğun kafesi parçalar, canına okuyan yalnızlıktan bir an olsun kurtarır seni. Hücrelerin elleri vardır. işkence odasından çıkıp ta hücrene dönerken bu ellerin seni nasıl tuttuklarını duyarsın. Başkaları açlıktan ölmen için herşeyi yaparken bu eller yedirir içirir seni. Hücrelerin gözleri de vardır. Ölüme giderken bakarlar sana. Bilirsin ki başı dik gitmek gerekir ölüme. Çünkü kardeşisin sen ordakilerin. Öyle sendeleye sendeleye yürüyüp onların yürek gücünü söndürmemelisin. Bu, kan revan içinde, emsalsiz bir kardeşliktir.

Eğer bu kardeşliğe sığınmazsan, onun desteğinden, dayanağından yoksun kalırsan, çektiklerinin onda birine bile dayanamaz gidersin.

Sen de, başkası da.

Eğer bu yazdıklarımın arkasını getirebilirsem -çünkü bir gün, bir saat sonra ne olacağını bilmiyoruz- bu bölümün başındaki «*400*» sayısı sık sık çıkacak karşına. Burası bir salondu. Ordaki ilk saatlerim, orayı görür görmez düşündüklerim hiç de öyle iç açıcı şeyler değildi. Ama ben bu yerden değil de, orda birarada bulunan insanlardan sözetmek istiyorum. Herşeylerini ortaya koyarak tek bir vücut gibi yaşayan bu insanlar, cıvıl cıvıl neşeli, kendilerini kavgaya adamış insanlardı.

«*400*», polisin sosyalistlerle savaşı genişlettiği 1940'larda ortaya çıktı. Burası, sorguya çekileceklerin bekleme yeri olan «*sinema*»nın bir bölümüydü. «*Sorgu*» işiyle görevli gestapoların sosyalistleri her an elleri

altında tutmak, sorulacak her soru için onları ta en alt kattan dördüncü kata çıkarmalarını önlemek için düşünülmüştü. İşleri kolaylaştırmak içindi yani. Değilse bile öyle düşünüyordu onlar. Gelgelelim oraya birkaç tutukluyu hele hele birkaç sosyalisti koymaya gör. Beş dakika içinde öyle bir kaynaşma, öyle bir birlik doğuyordu ki aralarında, senin kafanda kurduğun tasarılar altüst oluyordu tüm. 1942'den beri «*Sosyalistlerin Merkezi*» denmekteydi oraya. Neler gördü geçirdi bu oda! Sıralarına binlerce kadın, binlerce erkek geldi geçti. Ama değişmeyen tek şey vardı: Kavgaya yürekten bağlı, zafere inançlı kişilerin birlik ruhu.

«*400*», düşmanın dört bir yandan sarıp üstüne toplarla atışı yaptığı, ama teslim bayrağını çekmeyi asla düşünmeyen ileri bir siperdi. Kızıl bayraklar dalgalanıyordu üstünde. İçinde özgürlük için dövüşen bütün bir halkın dayanışması vardı.

Aşağıda «*Sinema*»da, SS muhafızlar koca koca çizmeleriyle gezinip durur, şöyle gözünü oynatsan ana avrat basarlardı kalayı. Burda, «*400*»deki gözetim işini Gestapo'ya tercüman olarak girmiş ajan ve denetleyiciler yapıyordu. Kimi kendi gönlüyle, kimi de üstlerinin buyruğuna uyarak girmişlerdi. Yüklendikleri görevi ya Gestapo'nun köpeği yada bir çek yurttaşı olarak görüyorlardı -yada ikisinin arası. Artık öyle eller dizlerde, gözler bir noktaya dikilmiş hazırolda oturmak yoktu. Artık rahat oturulabiliyordu. Elle falan işaret edilebiliyor, duruma göre daha da öteye gidilebiliyordu. Bu, o an, orda gözetim görevi yapan kişilere bağlı birşeydi.

Bu «*400*» öyle bir yerdi ki, o insan denilen yaratığın ıcığını cıcığını tanıyordun orda. Ölümün her saniye duyulan soluğu insanları ayna gibi apaçık koyuyordu ortaya. Kırmızı pazıbentli komünist tutuklular, onlarla ilişkisi olduğundan kuşkulanılan başkaları, tutukluların başına konan gözetim görevlileri, yandaki odada tutuklular sorguya çekilirken hazır bulunanlar, kendilerini olduğu gibi vuruyorlardı açığa. Ak koyun kara koyun belli oluyordu. Sorgu odasında söylenen her söz bir sığınak, bir silahtı. Ama «*400*»de sözlerin ardına sinip saklanamıyordun artık. Ağzından çıkanlara değil, yüreğinin en gizli yerindeki şeye bakılıyor, o ölçülüp o okkalanıyordu. Bütün gerçek yüreğinin o en gizli yerindeydi yalnız. Ruhunu güzel, soylu yada güçsüz gösteren bir takım ıvır zıvır şeyler ölümden hemen önce başlayan kasırgaya dayanamayıp senden kopuyor, yok oluyordu. Kala kala senin özün, senin niteliğin kalıyordu ortada: Davasına kelle koyan kişi direniyordu. Hain, arkadan vurup ele veriyordu. Burjuva umutsuzluk içinde çırpınıp duruyordu habire. Kahramansa dövüşüyordu. Her varlıkta, güç, soyluluk, yiğitlik, korku, dayanıklılık, kuşku, temizlik ve pislik vardır. Ama «*400*»deysen bunlardan biri kalır, öbürleri yok olur. Eğer birisi çıkar da hem öyle hem böyle görünmeye çalışırsa, kafasında sarı tüylü bir şapkası, elinde çıngırağıyla cenaze törenine katılan bir soytarı kadar tez çarpar göze. Bu çeşit kişilere tutuklular arasında olduğu kadar, gözetim görevlisi çekler arasında da rastladık. Böyleleri, sorgu sırasında Reich'ın tanrısı için, «*400*»e gelince de bolşevik şeytan için mum dikiyorlardı. Gizli ilişkileri düzenleyen arkadaşının adını

ağzından almak için senin dişlerini boğazına döken adam, «*400*»de sana dost elini uzatıp karnını doyurasın diye ekmek uzatıyordu. Arama taramada evini hallaç pamuğuna çeviren bir başkası, «*400*»de bir sigaranın yarısını gizli gizli tutuşturuyordu eline. Aklısıra dostça duygularını belli ediyordu. Şöyle yada böyle, nitelikleri ne olursa olsun, aynı türün değişik çeşitleriydi bunlar. Hiç kimseye isteyerek bir kötülükleri olmadığı gibi, yardımları falan da dokunmuyordu. Kendi canlarından başka bir düşündükleri yoktu onların. Duyarlıkları hep buna göre ayarlanıyordu. Kılı kırk yararcasına titiz, çok resmi mi davranıyorlar? Anla ki, almanlar, Stalingrad doğrultusunda ilerlemektedirler. Sevimli tavırlar takınıp tutuklularla konuşuyorlar mı? Bil ki bizim için dört dörtlüktür durum. Almanlar, Stalingrad'dan püskürtülmüştür. Soylarından soplarından sözedip Gestapo'ya nasıl zorla alındıklarını mı anlatıyorlar? Durumun iyiliğine diyecek yoktur. Kızılordu, Rostov üstüne ilerliyordur muhakkak. Bir çeşidi de vardı ki, sen karşısında geberip giderken elleri cebinde bakar, sen canını dişine takıp içinde bulunduğun belalı durumdan kendini kurtarınca elini uzatırdı sana. Bu gibiler «*400*»deki o birbirine kenetlenmeyi, dayanışmayı sezip yanaşmak istediler ona. Çünkü gücünü kuvvetini anlamışlardı «*400*»ün. Ama sittin sene ondan olamadılar. Bir başka türlüleri de böylesi bir dayanışmanın varlığından zerre kadar haberli değildi. Bunlara insan değil de cani diyeceğim ben. Ama cani de bir çeşit insan değil mi? Çekçe konuşan bu yırtıcı hayvanlar, ellerindeki demir yada tahta sopalarla tutukluların öylesine canına okurlardı

ki, bu manzaraya birçok alman gestaposu bile bakmaya dayanamaz, başlarını çevirirlerdi. Bunların, «*biz halkımız*» yada «*Reich'ımız için çalışıyoruz*» diyerek kendilerini haklı çıkaracak durumları da yoktu. Etmedikleri işkenceyi zulmü komadılar. Yığınla insan öldürdüler. Şehvet duydular bundan adeta. Kırdıkları dişin, patlattıkları kulağın, oydukları gözün haddi hesabı yoktu. İşkence yaptıklarının ayıp yerlerini koparıyorlar, beyinlerini akıtıyorlardı. Kaç kişi sopalar altında can verdi böyle. Kudurmuş hayvanlar gibiydiler. Bu kudurmuşluğun nedeni kudurmuşluktan başka birşey değildi yine. Her allahın günü görüyordun onları. Her gün aranızda birşeyler oluyor, birşeyler geçiyordu. Bulundukları yeri kana boyayan, ölüm hırıltılarıyla dolduran bu insanların karşısında dayanıklı olmak zorundaydın. İşledikleri cinayetlerin bütün tanıklarını bir bir ortadan kaldırsalar da adaletin elinden kesinlikle kurtulamayacaklarına olan derin inancın, seni onlara karşı ayakta tutan tek şeydi.

Bir de, onların yanında ilk bakışta aynı tavanın balığı gibi görünen insanlar vardı. Ama onlara insan derken «**İ**»yi büyük harfle yazmak gerek. Çünkü böylesi yaraşır onlara. Bunlar hapishane kurallarını tutukluların yararına uygulayan, «*400*»deki kenetleşmenin, dayanışmanın oluşmasına yardımları dokunan, gönlünü de, aklını da oraya vermiş insanlardı. İyilikleri, hastalıkları daha da saygıya değer bunların. Çünkü, bir zamanlar Çek polisinde sosyalistlere karşı savaşmış hepsi. Ama zorbalığı görüp tanımışlar, sosyalistlerin kendi ülkelerine giren almanlarla savaştığını görerek, onların Çek halkı için önemlerini anlamışlardı. İşte

ondan sonra da bütün varlarını yoklarını ortaya koyup can-ı gönülden yardım etmişlerdi bize. Gestapo'nun eline düşünce kendilerini bekleyen korkulu şeylerin ne olduğunu merak eden yığınla devrimci vardır dışarda. Ama bunlar akıl havsala almaz o korkunçlukları her gün, her saat kendi gözleriyle görüyorlardı. Her gün, her saat, öbür tutukluların arasına atılacaklarını, acı ve çile içinde ömür tüketeceklerini bekleyip duruyorlardı. Ama yine de gözlerini budaktan esirgemediler hiç. Binlerce insanın canını kurtardılar. Ölümleri kesinleşmiş olanların acılarını, sıkıntılarını hafiflettiler. Kahraman denirse bunlara denir işte. Onlar olmasaydı binlerce sosyalistin bildiği «*400*» o «*400*» olamazdı. Kasvetli, karanlık bir yapının içinde aydınlık bir yer «*400*». Düşmanın gerisinde bir siper. Yurdumuzu ele geçiren o haydut sürüsünün ta içinde verilen özgürlük savaşının merkezi.

TAŞ HEYKELLER, TAHTA HEYKELCİKLER

Bir dileğim var sizden: Şu günlerin sonunda sağ kalırsanız, bazı şeyleri unutmayın n'olur. İyi kişileri de kötü kişileri de çıkarmayın kafanızdan. Sizler için can vermiş kimselerle ilgili ne kadar bilgi varsa toplayın bir bir. Usanmayın. Zaman gelecek, bugünlere «*mazi*» denecek. Büyük bir dönemden, tarihi yaratan bir takım adsız kahramanlardan sözedilecek. Adsız kahraman diye birşey olmadığını herkes bilse ne iyi olurdu. Bir zamanlar onlar da bizim gibi insandı. Adları sanları, kendilerine göre bir görünüşleri vardı. Umut içinde yaşıyorlardı. Gönülleri binbir istekle doluydu. En geride çarpışmanın çektiği acı, adı oldum olasıya dillerde dolaşan en ilerde çarpışanın çektiği acıdan daha az değildi. Gönül isterdi ki, dostlarımız gibi, ailemizdeki insanlar gibi, kendimiz gibi yakın olalım onlara.

Kökü kazınan, çoluk çocuk yok edilen kahraman aileler de oldu. Bari bunlardan birine oğlunuz yada

kızınız gibi sevgi duyun. Geleceğin mutlu günleri için ömrünü heba etmiş büyük bir insan gibi görüp onu, gururlanın. Gelecek için yürekten savaşmış, onun güzelim günleri uğruna canını vermiş bu gibi kişiler taştan birer heykeldirler. Ama geçmişin kiri, pisliğiyle devrim seline set çekmek isteyenler, kollarında yaldızlı sırmaları da olsa, çürük odundan yapılmış tahta heykelciklerden başkası olamazlar. Ama bu canlı tahta heykelcikleri de kendi alçaklıkları, budalalıkları, zalimlikleri ve gülünçlükleri içinde görüp tanımak gerekir. Geleceği öğrenmemiz için temel bir araçtır bu.

Bundan sonra anlatacaklarım, kanıtların, belgelerin dile getirilmesi yalnız. Bir yığın araç yani. Tıkıldığım minnacık hücreden belli bir zaman dilimi içinde görebildiğim şeyler. Ama bunlarda hayata tıpatıp bir benzeyiş, büyük küçük taş heykellerin, tahta heykelciklerin bütün özellikleri var.

Jelinek'ler

Josef'le **Marie:** Josef elektrikçilik, Marie beslemelik yapıyor. Evlerindeki eşyalar günümüze uygun: Pırıl pırıl, sade... Minnacık bir kitaplıkları var. Duvarda tablolar asılı. Bir köşede küçük bir heykel. Her yan sakız gibi tertemiz. Hani dersin ki kendini buraya gömmüş Marie. Başka bir dünya bildiği yok. Oysa hayli zaman Parti'de görev aldı o. Karı koca sessiz sedasız, canla başla çalıştılar. Almanların, Çekoslovakya'yı ele geçirişinden sonra kendilerine düşen ağır

sorumluluklardan bir an olsun kaçınmadılar. Üç yıl sonra polis evlerine girdi. Ellerini havaya kaldırmış, yan yana duruyorlardı öyle.

19 Mayıs 1943

Bu gece bitanemi, Gusta'mı *«çalıştırmak»* için, canciğer dayanmaz işlere verip tifüsten öldürmek için Polonya'ya götürüyorlar. Benim günlerim de sayılı. İki, bilemedin üç ay sonra elveda dünya. Dosyamın mahkemeye verildiği anlaşılıyor. Şöyle bir ay kadar sürer yargılanmam Pankrac hapishanesinde. İki-üç ay sonra da herşey tamam olur. Bu röportaj bitmeyecek anlaşılan. Şu günlerde fırsat buldukça yazmaya çalışacağım. Ama zor geliyor yazmak. Kafam da, gönlüm de şu dağdağalı hayatımda yanımdan hiç ayrılmayan, yüreği sevgiyle heyecanla dolu o saygıdeğer, o emsalsiz Gustine'imle dopdolu.

Akşam oldu mu onun pek sevdiği bir türküyü tutturuyorum kendi kendime. Bu türkü, mavili yeşilli bir ottan, şanlı şerefli efsanelerle dolu bozkırlardan, partizanların savaşından, özgürlük için erkeklerle omuz omuza çarpışan kazak bir kadının yürekliliğinden, onun savaşta yere düşüp de nasıl bir daha doğrulamadığından *(Jet podnatsja s zemli neprislos)* söz ediyor.

(Vot moj druzok bojevoj) *«Hey benim savaş arkadaşım!»* İçleri sevgi, iyilik dolu o iri iri çocuksu gözlerle bakan bu çıtıpıtı insanda ne kadar güç varmış meğer! Sürdürdüğümüz kavga, ayrılıklar bizi oldum olasıya

birbirimize sevdalı kıldı. İlk buluşmaların, ilk sevişmelerin tadını yüz kez tattık bu yüzden. Güzel günlerimizde olduğu gibi, sıkıntılı, acılı günlerimizde de aynı havayı soluduk hep. İkimizin yüreği de bir attı. Yıllar yılı yan yana omuz omuza çarpıştık onunla. Birbirimize öyle yardımlarımız oldu ki, bunu bir ben, bir de o yapabilirdi arkadaş olarak. Yıllar boyu ilk okuyucum, ilk eleştirmenim o oldu benim. Arkama geçip yazdıklarıma tatlı tatlı bakmadığı günler ölüm gelirdi bana yazmak. Elleri ellerimde yıllar yılı dolaştık durduk orda burda. Canımız gibi sevdiğimiz topraklarda başımıza neler, ne dertler gelmedi! Ne büyük mutluluklar, ne büyük sevinçler tatmadık! Bizim zenginliğimiz fakir fukara zenginliğiydi. Gönül zenginliği yani.

Gusta ha? Anlatayım da tanıyın onu.

Sıkıyönetim sırasındaydı. Geçen Haziran'ın ortalarına doğru. Tutuklanmamızdan altı hafta geçmişti. O arada ne acı günler geçirmiştik. Gusta hücresinde benim ölümüme ilişkin çıkan haberlerle perişan olmuştu. İşte o gün, tutuklanmamızdan altı hafta sonra ilk kez görüyordum Gusta'yı. Gestapo onu, beni yola getirsin diye çağırmıştı. Yumuşatsın diye.

Hapishane yöneticisi, karşımdaki Gusta'ya: «*Söyleyin de aklını başına toplasın şu!*» diyordu. «*Hadi kendini düşündüğü yok, sizi düşünsün bari. Artık yine de dik kafalık ederse, ikiniz de kurşuna dizileceksiniz bu akşam.*» Gusta okşar gibi baktı bana. Bütün karşılığı şu oldu:

«Böyle konuşmakla gözdağı verdiğinizi sanmayın bana bay komiser. En büyük dileğim bu zaten. Eğer onu kurşuna dizerseniz, beni de dizin tabi.»

İşte buydu Gusta! Sevgi dolu, güç dolu bir yürek.

Bizim canımızı alabilirler onlar, değil mi Gusta! Ama onurumuzu, yüreklerimizdeki sevgiyi alamazlar.

Ah, canlar, dostlar, bütün bu dertlerden, acılardan sonra yeni baştan kavuşsaydık onunla birbirimize, nasıl bir hayat yaşayacağımızı düşünebiliyor musunuz? Özgür, güzelim bir dünyanın içinde yeniden birlikte olsaydık neler yapardık acep? Bunca özlediğimiz, olsun diye içimizin titrediği, uğrunda yakında can vereceğimiz şeyler ne zaman gerçekleşir, bilmem ki?

Ama bizler ölsek bile sizin büyük mutluluğunuzun bir köşeciğinde yaşayıp gideriz. Çünkü bu mutluluk için can verdik biz. Sizden ayrılırken üzülsek de bunları düşündüğümüz zaman seviniyoruz.

Allasmarladık dedirtmediler bize. Kucaklaştırmadılar. El sıkıştırmadılar. Artık bundan sonra birbirimizin başına gelenleri Charles Alanı'nı Pankrac'la birleştiren hapishanenin tutuklularından öğreniriz.

Herşeyi biliyorsun Gusta. Ben de biliyorum. Birbirimizi görmek yok artık. Ama uzaklardan uzaklardan kulağıma sesin geliyor: Allasmarladık sevgilim!

Allasmarladık Gusta'm!

.....

Vasiyetim:

Kitaplarımdan başka hiçbir şeyim yoktu hayatta. Onun da Gestapo okudu canına.

Kültür ve politika üstüne bir yığın yazı, röportaj, edebi inceleme, eleştiri yazmıştım. Bunların çoğu günlük şeylerdi. Günü geçince beş para etmez oldular. Onlara ilişmeyin hiç. Ama içlerinde bazıları var ki yaşıyor hâlâ. Gusta onları derleyip toplarlar diyordum. Gelgelelim pek olacağa benzemiyor bu. Şimdi Lada Stoll'dan onlardan bir seçme yapıp beş kitap yayınlamasını diliyorum:

1. Politik yazılar ve kalem çatışmaları
2. Çekoslovakya'da yaptığım röportajlar
3. Rusya'da yaptığım röportajlar
4. İle 5. Tiyatro ve edebiyat yazıları.

Bu çalışmaların çoğunu Tvorba, Rude Pravo'da bulabilir o. Öbürlerini de Kmen, Pramen, Proletkult, Doba, Sosyalist, Öncü, vb. dergilerde...

Julius Zeyer üstüne bir incelemem yayıncı Girgal'-de (Bozena Nemcova'yı yayınlamak yürekliliğini gösterdiği için severim onu) duruyor. Jan Neruda'yla ilgili notlarım, Sabina üstüne yaptığım incelemenin bir bölümü, eskiden Jelinek, Vysisil ve Suchanek'lerin kaldığı evin bir köşesinde saklı.

Bizim kuşakla ilgili bir roman yazmaya başlamıştım eskiden. İki bölümü annemle babamda. Geri kalanı yok oldu besbelli. Gestapo'nun dosyalarında kendi elyazımla yazılmış birkaç hikayemi gördüm. Yeni doğacak eleştirmenlere Neruda'ya olan uçsuz bucaksız

sevgimi miras bırakıyorum. Geleceği bizden daha iyi gören en büyük ozanımız o bizim. Gelgelelim onu anlayıp yerli yerine oturan tek eleştirmenimiz çıkmamış daha. Neruda'ya proleter bir ozan gözüyle bakmak gerekir. Mala Stranya'ya (Eski bir küçük-burjuva mahallesi) duyduğu sevgiyi anlatan bir ozan olarak bakıldı ona hep. Böyle düşünenler, kırlar içinde kurulmuş bu mahallenin ona bir serseri gözüyle baktığını, onun Smichov'un sınırında, işçilerin oturduğu bir yerde dünyaya geldiğini, «*Mezarlık Çiçekleri*»ni yazmak için Mala Stranya mezarlığına giderken Ringhofer'deki fabrikaların çevresinde habire oyalandığını, onları iyice tanıdığını hesaba katmadılar. Bunları bilmeden «*Mezarlık Çiçekleri*»nden «*1 Mayıs 1890*»a kadar Neruda'nın hiçbir yazdığını anlayamazsın. Herkes -Salda gibi keskin görüşlü birisi bile- gazeteciliği onun ozanlığını kurutan birşey olarak görür. Bu saçmalığın daniskasıdır. Çünkü gazeteci Neruda, «*Şiir masallar ve Türküler*», «*Cuma Türküleri*», «*Sudan bahaneler*» gibi unutulmaz güzellikte şeyler yazabilmiştir. Gazetecilik çok kişiye sıfırı tükettirir. Belki de uzaklaştırır herşeyden. Ama okuyucuya bağlar onu. Şiirde bile yaratıcılık denilen şeyi öğretir -Hele hele Neruda gibi dört dörtlük namuslu bir gazeteciysen. Neruda gazeteci olmasaydı, belki bir yığın şiir kitabı çıkarabilirdi. Gelgelelim içlerinden biri bile şimdikiler gibi kalmazdı yarına.

Annemle babamın bana onca sevgilerine, iyiliklerine karşılık, ömürlerinin şu son günlerini onlara mutlu, rahat geçirtmeyi gönlüm ne kadar isterdi! Artık ben yokum diye yürekleri üzülmesin! «*İşçi ölür, emek*

yaşar!» Onları saran sıcaklığın, aydınlığın içinde onlarla başbaşa, yan yana olacağım hep.

Bacılarım Liba ile Verka'dan sevinci, neşeyi elden bırakmayıp söyleyecekleri türkülerle anneme, babama, ailemizdeki eksikliği unutturmalarını diliyorum. Petschek hapishanesine beni görmeye geldiklerinde içleri kan ağlıyordu. Gözyaşı dökmemek için zor tutuyorlardı kendilerini. Ama neşe dolu insanlardır Liba ile Verka, bilirim. Bunun için severim onları. Biz birbirimizi bunun için severiz. Her gittikleri yeri sevince boğarlar. Yaşadıkça da sürecek bu.

Bu son savaştan sağ salim çıkan arkadaşları içtenlikle kutlarım. Gerek ben, gerek Gusta üstümüze düşeni yaptık.

Şunu bir daha söyleyeyim: Sevinç için yaşadık biz. Sevinç için kavga verdik. Sevinç için ölüyoruz. Üzüntü, tasa gibi şeyler bizim adımızdan uzak olsun!

19.5.1943

22 Mayıs 1943

Sorgu sual bitti. Dünden bu yana sorgu yargıçlığında işim kalmadı artık. Umduğumdan daha çabuk olup bitiyor herşey. Görünüşe bakılırsa, aceleleri varmış gibi davranıyorlar adeta. Lido Placha'yla Mirek de suçlanıyor benimle birlikte. Mirek'in boşboğazlığı işe yaramadı.

Sorgu yargıçlığında soğuk, katı bir ciddiyet içinde herşey. Gestapo'da az buçuk bir hayat vardı. Korkunç

bir hayattı, ama hayattı yine de. Tutuklularla dolu bir yerdi orası. Kavga verenlerle vahşi hayvan avına çıkmış çek görevlilerin tutkuları bir yanda, o rezil haydut sürüsünün tutkuları bir yanda... Bu sonunculardan çoğunun kendilerine göre, şöyle böyle bir düşüncesi, bir inancı vardı yine de. Sorgu yargıçlığında adımını atsan, yönetmelik, yasa... Görevlilerin üstlerindeki koca koca gamalı haçlar, onlarda inanç namına birşeyin olmadığını gösteriyordu. Bu gamalı haçlar bir takım kıçı kırık görevlilerin şu netameli günleri atlatmak için arkasına sindikleri birer kalkandı. Bu heriflerin iyilikleri de kötülükleri de olmuyordu tutuklulara. Ne surat astıkları vardı, ne de yüzlerinin güldüğü. Habire kağıt karıştırıyorlardı sabah akşam. Başlarına bir bela gelmeden gırtlaklarını doyursunlar da, yeter.

Yazıldı çizildi. Mühürler, imzalar gırla gitti. Meğer neler neler yapmışım ben! Altı kez Reich'a komplo, silahlı ayaklanmaya hazırlık, falan filan... Bunlardan biri bile yeter gerçekte...

Onüç ay hem kendi hayatım, hem başkalarının hayatı için direndim durdum burda. Gözümü budaktan esirgemeden, kurnazca. Naziler de o «*Kuzey Kurnazlığı*»yla davrandılar bana hep. Ama diş söktüremediler. Öyle sanıyorum ki bozdum oyunlarını. Yenik düştüysem ellerindeki satıra dua etsinler yalnız! Bu direnme de sona erdi böylece. Artık bekleme faslı başlıyor. İki hafta sürer iddianamenin yazılması. Sonra ver elini Reich ülkesi. Burada, yargıç önüne çıkacağın günü, hüküm giymeni bekle. En sonunda da yüz günlük bir bekleyiş infaz için. Tabi benim düşüncem bu. Bakmışın dört-beş ay daha geçmiş. Ola ki bu arada

hayli şey değişebilir... Benim bunlar üstünde kafa patlatacak durumum yok burda. Ama biliyorum ki dışardaki bir takım olayların çabuklaşması bizim sorunumuzu da çabuklaştırabilir. Böylece de herşey bitmiş olur.

Bu, umutla savaşın yarışı. İki ölümün yarışı birbiriyle. Hangisi birinci gelecek ? Faşizmin ölümü mü, benim ölümüm mü? Bu soruyu bir ben miyim soran? Ne yazık ki değil. Bunu, Avrupa'da ve dünyanın dört bir yanında, binlerce tutuklu, milyonlarca asker, on milyonlarca kadın erkek soruyor kendi kendine. Herkes az yada çok mutlu. Çürüyüp dağılma durumuna gelen, dünyayı inim inim inleten kapitalizm artık herkesi bir öcü gibi korkutuyor bugün. Daha yüzbinlerce insan -hem de ne insan- faşizmin geberdiğini göremeden ölüp gidecek.

Şimdi aylara vuruyorum herşeyi. Zaman gelecek günlere vuracağım. Ama en beteri, en zoru da bu olacak. Ben hep savaşın son saniyesinde, son kurşunla yüreğinden vurulup ölmüş son savaşçı olmanın ne kadar hüzün verici birşey olduğunu düşünmüşümdür. Bu, elbet bir gün birisinin başına gelecek. Bunun ben olacağını bilsem hemen isterdim şimdi.

Pankrac hapishanesinde kalacağım günler sayılı artık. Bu nedenle yazdığım bu röportajlar gönlümün dilediği gibi olamayacak. Kısa, öz yazmak zorundayım. Yazdıklarım bütün bir çağı değil, bir takım insanları tanıklayacak. Daha önemli bence bu. Karı-koca Jelinek'lerle başlamıştım onlar anlatmaya. Sade, kendi hallerinde insanlardı onlar. Normal zamanda görsem

hiç de öyle kahramanlık falan yapacaklarını konduramazdın. Tutuklandıklarında, elleri havada yan yanaydılar. Bay Jelinek'in beti benzi kül gibiydi. Bayan Jelinek'in al al olmuştu yanakları. Hani bazı veremlilerin olur ya, tıpkı öyle. Gestapo dayalı döşeli, sakız gibi tertemiz evin altını üstüne getirince ürkek ürkek bakmaya başladı. Sonra başını usul usul kocasına çevirip sordu:

– Ne olacak şimdi Josef?

Bay Jelinek, oldum olası az konuşurdu. Birşey söylerken güçlük çekerdi sözleri bulmakta. Canını sıkardı konuşmak. Ama o an tereyağdan, kıl çeker gibi:

– Öleceğiz Mariette, dedi.

Bayan Jelinek bağırıp çağırmadı. Kılını bile kıpırdatmadı. Kendilerine çevrilmiş duran namluların karşısında, kocasının elini tutarak güzel bir davranış yaptı. İkisinin de suratına güm güm diye iniverdi yumruklar. Bayan Jelinek yüzünü sildi, evlerine paldır küldür giren bu haydut sürüsüne biraz da afallamış gibi bakarak, alaylı alaylı:

– Ne de yakışıklı delikanlı bunlar, dedi. Filinta gibi... -Sesini biraz daha yükselterek- Filinta gibi tıpkı... Allahın ayısı gibi...

Tam oldukları gibi tanımlamıştı onları. Birkaç saat sonra onu «*sorgu*»yu yöneten komiserin odasından yarı baygın çıkardılar. Döve döve okumuşlardı canına. Ama ağzından tek söz alamadılar dayakla. Ne o zaman, ne de sonra.

Ben hücremde sorgusu yapılamayacak kadar berbat durumda yatarken onların başlarına geleni bilmiyordum. Bir bildiğim varsa o da, nuh deyip peygamber demeyip konuşmamalarıydı. Hep benim gelmemi beklemişler. Elini ayağını bağlayıp kaç posta dövmüşler Josef'i. Döve döve pestilini çıkarmışlar. Ama ben ona neler söyleyebileceğini, onları nasıl şaşırtabileceğini söylemediğim yada kaşımla gözümle işmar etmediğim için ağzını açmamış.

Bayan Jelinek en sudan şeylerden bile üzüntüye kapılacak kadar duygulu bir insandı. Tutuklanmadan önce böyle tanımıştım onu. Ama Gestapo'nun elinde kaldığı sürece damla yaş görmedim gözünde. Kendi evine bayılırdı. Dışardaki arkadaşları haber gönderip eşyalarını kimin yürüttüğünü bildiklerini, eviyle ilgilendiklerini söyleyince:

– Eşyası batsın! diye karşılık vermişti. Başka işleri mi yok yapacak? Daha önemli şeylerle uğraşsınlar. Bizden boşalan yeri doldursunlar. Herşeyden önce bu düzeni değiştirmek gerek, ta kökünden. Eğer ben sağ kalırsam evimin düzenini, tertibini kendim yaparım.

Günün birinde ayrı ayrı alıp götürdüler onları. Başlarına gelenleri öğrenmek için boşuna uğraştım durdum. Çünkü Gestapo'nun eline düşenler iz miz bırakmadan yok olur giderler. Her biri binlerce mezarlıktan birine bir tohum gibi atılıp gitmiştir. Bu tüyler ürpertici ekimin ne gibi hasadı olacak bakalım?

Son gönderdiği bildiri şuydu:

«Patron, şu dışardakilere söyle de, benim için yüreklerini üzmesinler. Telaşa kapılmasınlar. Bir

işçi olarak üstüme düşeni yaptım ben. Bunun için de öleceğim işte.»

Bunu diyen bir *«Besleme kadın»*dı. Öyle okumuşluğu, mürekkep yalamışlığı falan yoktu. Söylediği sözün başkaları tarafından da söylendiğini bilmiyordu.

Vysusilovi'ler

Jelinek'lerle aynı evde, kapı bir komşuydular. Marie ile Josef onların adları da. Komşularından biraz daha yaşlıca küçük bir memur ailesiydi bu. Bay Vysusilovi, Birinci Dünya Savaşı'nda silah altına çağrıldığı zaman Nusle'a yakın bir yerde oturan koca bir oğlanmış. Birkaç hafta sonra bir daha uzun süre iyileşmeyecek olan kırık diziyle evine bırakıvermişler onu. Hemşire olan karısıyla Brno hastanesinde tanışmıştık. Karısı sekiz yaş büyüktü kendinden. Uygun bir evlenme yapamamıştı bayan Vysusilovi. İşte şimdi o koca boylu *«küçük demiryolu memuru»*yla bu *«minnacık kadın»* yasak bir işe burunlarını sokmuşlardı.

Benden az sonra tutuklandı Bay Vysusilovi. Onu burda ilk kez gördüğümde yüreğim ağzıma geldi. Eğer konuşsaydı hali dumandı çok kişinin. Bir arkadaşına oku diye verdiği bir bildiri için getirmişlerdi onu. Gestapo dönüp dolaştı, hep bu bildirilerin üstünde durdu.

Birkaç ay sonra, Pokorny'le kocası Pixova'nın laçkalığı yüzünden, Honza Cerny'nin bayan Vysusilovi'nin evinde kaldığı ortaya çıktı. Merkez Kurulu'nun

son mohikanının kim olduğunu öğrenmek için iki gün kendi yöntemleriyle sorguya çektiler onu. Üçüncü gün «*400*»e geldiğinde kıçının üstüne zor oturuyordu. Ne yaptın, ne ettin gibisinden sıkıntılı sıkıntılı ona bakıyor, yüreklendirici bir söz bekliyordum kendisinden. Bay Vysusilovi, o köylü saflığıyla şen şakrak:

– Kafanın içi istemezse ne çenen konuşur, ne de götün! dedi.

İyi tanırım bu küçük aileyi ben. Ne biçim seviştiklerini, birbirlerinden şöyle birkaç gün ayrılsalar dünyanın nasıl başlarına geçtiğini bilirim. Artık aylar oluyordu birbirlerini görmeyeli. Şimdi Michel Mahallesi'nin üst yanındaki bu cana yakın ev, yalnızlığın ölümden beter geldiği bir yaşta bulunan bu tek başına kalakalmış kadına cehennem gibiydi adeta. Kocasına yardım edebilmek, birbirlerine «*Anacığım*», «*Babacığım*» diye seslendikleri o sevgi dolu hayatlarına yeni baştan dönebilmek için neler neler kuruyordu kafasında. Ama sonunda tek bir çıkar yol buldu: Tuttuğu yolda hiç şaşmadan çalışmak, direnmek.

İşte bu kadın, yılbaşı gecesi kocasının fotoğrafı karşısına geçmiş, saat geceyarısını çaldığında, onun geri gelmesine, kurtuluş günlerine sağ salim ermesine kadeh kaldırmıştı yapayalnız.

Aradan bir ay geçince onu da tutukladılar. Çok kişinin yüreği güm güm attı. Çünkü o dış ilişkileri düzenlemekle görevliydi.

Ağzını açıp tek söz söylemedi.

Döverek falan işkence yapmadılar ona. O kadar hastaydı ki ellerinde kalabilirdi. Ama işkenceden daha

beterini yaptılar: Kafasında kurduğu düşlere saldırdılar habire.

Tutuklandığından bir zaman sonra kocasını Polonya'ya gönderdiler «*çalıştırmak*» için. Şimdi durmadan:

– Turp gibi sağlam insanlar bile dayanamaz orda yaşamaya, diyorlar. Üstelik kocan sakat... Sağ çıkmaz ordan... Geberip gider bir yerde... Daha da sittin sene göremezsiniz birbirinizi... Şu yaşında kim alır seni artık? Aklını başına toplayıp bildiklerini bir bir söylersen ona kavuşursun...

Bir yerde ölüp gidecek ha? Vay benim Josef'im. Vay benim gün görmemiş erkeğim. Kimbilir nasıl can verecek? Bacımın canını aldılar, şimdi de sıra kocamda. Birbaşıma kalakalacağım şu dünyada. Doğru ya, bu yaştan sonra kim alır beni? Ölünceye kadar kimsesiz, yapayalnız kalakalırım ortada. Onu kurtarabilecekmişim! İyi ama ne pahasına? Artık ne ben, ne de «*babacığım*»...

Ağzını açıp tek söz söylemedi.

Gestapo'nun elinde yok olup gitti bir gün. Az sonra Polonya'dan Josef'in ölüm haberini aldık.

Lido

Baxa'lara ilk akşamüstü gitmiştim. Josephine vardı evde yalnız. Yanında incecik, cin bakışlı bir çocuk duruyordu. Adı, Lido'ydu. Meraklı meraklı sakalıma bakıp duran bir çocuktu daha bu. Ben onun için, evle-

rine gelen, ara sıra laklak edilebilen, ilginç, değişik birşeydim.

Hemen arkadaş olduk. Bu kızın ondokuz yaşında olduğunu öğrenince, küçük dilimi yuttum doğrusu. Josephine'in ana bir baba ayrı bacısıydı. Placha -Utangaç- diye çağırıyorlardı onu. Ama adı gibi değildi pek. Amatör bir oyuncuydu. Tiyatro dediler mi bayılıyordu.

Sırdaş olduk. Bundan anladım ki, artık başkalarının gözünde yaşlı başlı bir erkektim ben. İçindeki bütün dertleri, tasaları, genç kız düşlerini bir bir söylerdi bana. Bacısıyla yada eniştesiyle bozuşup hırlaşsa ne yapacağını, ne edeceğini sorardı hemen. Her genç kız gibi çabucak ateşlenivériyordu o da. Ailedeki son çocuklar gibi şımarıktı.

Altı ay sonra şöyle bir dolaşmak için ilk kez evden çıkışımda o da geldi benimle. Topal topal yürüyen moruk bir adam kızıyla dolaşırken, tek dolaştığından daha az dikkat çekiyor. Herkes sana bakacağına kıza bakıyor çünkü. Bu nedenle dışarı çıkışımda yine geldi benimle. Sonra ilk gizli toplantımızda bulundu. Buraya da benimle gelmişti. Böylece, iddianamede de dendiği gibi kendiliğinden oluvermişti bazı şeyler. Lido benimle başkaları arasındaki ilişkileri yürütüyordu artık.

Seve seve yaptı bu işi. Yaptığının ne olduğundan, ne işe yaradığından haberi yoktu pek. Yeni, ilginç, öyle herkesin yapamadığı birşeyi yapıyordu. Maceramsı bir yanı da vardı üstelik. Bu da yetiyordu ona.

Ufak tefek işler söz konusu olduğu sürece fazla açılmak istemedim kendisine. Tutuklanacak falan

olursa hiçbir şeyi bilmemiş olması, «*suçluluk*» bilincine girmesinden daha iyiydi onun için.

Ama Lido yavaş yavaş alıştı işine. Jelinek'lere bildiri iletmek amacıyla şöyle bir uzanmanın dışında başka şeyler yapmasını da öğrendi. Yaptığı iş nedir, neyin nesidir, bilmeliydi artık. Hemen başladım. Ben öğretmen, o öğrenciydi. Sıkı bir okuldu bizimki. Lido hırsla, hoşlanarak çalışıyordu. İlk bakışta yine öyle şen şakrak, boş, dahası, çocukluktan kurtulmamış bir kızdı. Ama içi, kafası değişmişti. Düşünüyordu artık. Günden güne gelişme içindeydi.

Bir eylem sırasında Mikro'yla tanıştı. Mikro esaslı bir iş görmüş, ballandıra ballandıra bunu anlatıyordu hep. Kendini Lido'ya kabul ettirmesini bildi. Kuşkusuz Lido onun yüreğinin içini, nasıl bir insan olduğunu hemen anlamış falan değildi. Ben de değildim. Ama Mikro çalışmasıyla, elle tutulur gözle görülür inancıyla Lido'ya öbür erkeklerden daha cana yakın geldi. Önemli olan da buydu.

Lido'nun yüreğinde bir takım şeyler filizlenip derin kökler saldı.

1942 yılının başlarında bir takım üstü kapalı sözlerle Parti'ye gireceğinden falan dem vuruyordu. Hiç onu böyle tedirgin görmemiştim daha. Doğdu doğalı hiçbir şeyi bunca ciddiye almamıştı Lido. Ama ben kararsızlık içindeydim. Habire eğitiyor, habire sınıyordum onu.

Partiye girmesi, 1942 Şubat'ında doğrudan doğruya Merkez Kurulu tarafından kabul edildi. Gece eve dönerken çatır çatır buz tutmuştu her yan. Genellikle

çenesi düşük olan Lido o gün dut yemiş bülbül gibiydi. Eve yaklaşırken birden durdu. Öylesine yavaş, ama öylesine yavaş konuştu ki, kar tanelerinin yere düşerken çıkardığı sesi duyabilirdin hani.

– Hayatımın en önemli günü bu. Bundan böyle kendim için yaşayamam artık. Her ne pahasına olursa olsun, üstüme düşen herşeyi canla başla yapacağıma söz veriyorum.

Ne belalı günlerdi o günler. Ama Lido bir gün boş vermedi, yılmadan usanmadan çalıştı. Parti'nin «*Üst kesimindekilerle*» ilişkileri o kuruyordu. Gözünü budaktan esirgemeyerek en tekinsiz işlere girdi. İzi yitirilmiş kişilerle ilişkiler kurup canı tehlikede olanları kurtarmaya çalıştı. Direnmelerin pörsüdüğü yerlere bir yılan balığı gibi sokulup o eski gamsız kasavetsiz haliyle işler becerdi. Ama onun bu aldırışsız halinin altında büyük bir sorumluluk duygusu yatıyordu.

Biz tutuklandıktan bir ay sona o da tutuklandı. Mirek'in boşboğazlıkları verdi onu ele. Bacısıyla eniştesini kaçırıp onları yasadışı duruma soktuğu anında belli oldu tabi. Kafasını ikide bir sallayarak yaptığının yasak, ağır sonuçlar doğuracak bir iş olduğunu bilmeyen bilinçsiz bir kız rolünü ustalıkta oynadı.

Bildiği tonla şey vardı. Ama ağzından çıt çıkmadı. Hâlâ da çalışmaktan geri kalmıyordu. Bulunduğu ortam değiştiği için görülecek işlerin yöntemleri de değişmişti. Ama onun için bir Parti üyesinin görevi değişmezdi. Bu, kavganın neresinde olursan ol ellerini kavuşturup uyuşuk uyuşuk beklememekti öyle. Gelen gizli buyrukları gözünü budaktan esirgemeden yerine

getirdi hep. Hemen saniyesinde, noktası noktasına. Birisinin canını kurtarmak için bir takım tekinsiz işlere girmek gerektiğinde, hiçbir şeyden haberi yokmuş gibi o allahlık tavrını takınıp başkasının *«suçunu»* kendi yükleniyordu. Giderek Pankrac hapishanesinde *«koridor sorumlusu»* oldu çıktı. Öyle ki, hiç tanımadığı kişiler onun sayesinde tutuklanmadılar. Bir yıl sonra hapishaneye iletilen bir bildiriyle *«görevine»* son verildi.

Bizimle Reich'ın mahkemesine çıkıyor şimdi Lido. Bunca insanın arasında özgürlüğe kavuşacağım uman, tek o haklı olarak. Yaşı ufacık daha. Eğer biz dünyadan çekip gidersek onun yoldan çıkmasına gözyummayın sakın. Yığınla öğreneceği şey var henüz. Yetiştirin onu. Bir dal gibi kuruyup gitmesin. Yol yordam gösterin. Kurumlanıp çalım satmasına, ben yapacağımı yaptım deyip herşeyden el etek çekmesine izin vermeyin. En güç zamanlarda gösterdi kendini o. Ateşten geçip çelik gibi sertleşti.

Benim Komiser

Bizim taş heykellerle ilgisi yok bunun artık. İlginç, öbürlerine göre kafası biraz daha iyice tahtadan bir heykelcik bu.

Bundan on yıl önce Vinohrady'deki Flora kahvesinde elinizdeki madeni parayı masaya vurup yada *«Garson!»* diye bağırıp hesabı isteseydiniz, hemen yanınızda koca boylu bir adam biterdi. Sandalyelerin arasında yüzer gibi yürürdü o. Çabuk çabuk, ama bir

su solucanı kadar sessiz sedasız. Davranışları canlı, hoştu. Gözleri yırtıcı bir hayvanın gözleri gibi keskindi. Öyle şunu istiyorum, bunu istiyorum demenize gerek yoktu hiç. Şıp diye anlar, garsona haber verirdi: «*Üçüncü masaya beyaz krema! Soldaki pencerenin önüne pastayla Noviny gazetesi!*» Müşterileri için esaslı bir şef garson, oradaki öbür görevliler için doyum olmaz bir meslektaştı.

Ama o zamanlar tanımıyordum onu ben. Doğrusunu söylemek gerekirse, daha sonra, Jelinek'lerde tanıdım. Kalemi atmış, tabanca almıştı eline artık. Beni göstererek:

– En çok bu ilgilendiriyor beni! demişti.

Hakçası, ikimiz de birbirimizle ilgilendik karşılıklı. Onun normal bir zekası ve başkalarına göre acayip bir üstünlüğü vardı: Bu bir çeşit önsezi, koku alıştı. Eğer cinayet masasında falan görev almış olsaydı başarısına diyecek olmazdı. Kıçı kırık yankesici takımı, bir takım pespaye katil kendi canlarından başka birşey düşünmedikleri için ona içlerini olduğu gibi dökerlerdi ola ki. Ama siyasi polisin eline böyle «*kendi canını kurtar da gerisine boş ver,*» diye düşünen pek az insan düşer. Burdaki polisin kurnazlığı, yalnız kapana tutulmuş hayvanın kurnazlığıyla değil, çok daha büyük bir güçle boy ölçüşür. Yani, inançla, tutuklunun içinde bulunduğu örgütün tutarlılığıyla. Buna da dayakmış, kurnazlıkmış vız gelir tabi.

Ne ki benim komiserde öyle kendine özgü ciddi bir inanç hak getireydi. O da öbür arkadaşları gibiydi tıpkı. Eğer onlardan herhangi biri her nasıl olup da

kendini bir inanca falan bağlamışsa, buna akıl yoluyla, yani bir takım düşünce akımlarını ve dünyayı tanıdığından değil, ahmakça bağlanmıştır.

Yine onlar ele aldıkları işi başarıyla sonuçlandırmışlarsa, bu, verilen kavganın uzun süre çok dar bir alanda, şimdiye kadar görülmüş yasadışı eylemlerle kıyaslanmayacak kadar zor koşullar altında sürdürülmesindendi. Rus bolşevikleri iki yıl yasadışı çalışan birisinin dört dörtlük bir devrimci olacağını söylemişlerdi bir zamanlar. Ama onlar için mesele kolaydı. Moskova'da tehlike içinde misin, çek git Petrograd'a. Ordan da Odesa'ya. Hiçbir allahın kulunun seni tanımadığı milyonluk kentlerde kaybol git. Ama bizde bir Prag vardı. Bir sürü kışkırtıcının biraraya geldiği bu kentte, insanların yarısı bilir, tanırdı seni. Yıllar boyu dayandık durduk orda. Gestapo'ya yakayı ele vermeden beş yıl yasadışı eylemlerde bulunan arkadaşlarımız çıktı yine de. Çünkü çok şey öğrenmiştik. Çünkü düşman güçlü de, hain de olsa zır cahildi. Yıkıp yok etmekten başka bir bildiği yoktu.

II-A şubesinde üç kişi var. Bunlar toplumculuğun köküne kibrit suyu döken kimseler olarak ün yapmışlar. İç düşmana karşı sürdürdükleri yiğitlikten ötürü siyah-beyaz-kırmızı bir kurdele taşıyorlar giysilerinin üstünde. Bunlar: Friedrich, Zander ve benim komiser Joseph Böhm. Hitler'in ulusal toplumculuğunu binde bir alıyorlar ağızlarına. Siyasi bir düşünce için değil, kendileri için sürdürüyorlar savaşlarını. Hepsi ayrı bir yol tutturmuş.

Zander: Bir karış boyu var. Pis herifin teki. Öfkeli olmadığı an yok. Polis yöntemlerini içlerinde en iyi bilen o belki de. Ama para işlerine daha çok aklı yatıyor. Birkaç aylığına Prag'dan Berlin'e vermişlerdi onu. Ama gitmemek için ayak diretti. Reich'ın başkentinde iş görmek, hem bir aşağılanma hem de bir para kaybı demekti onun için. Afrika'da yada Prag'daki bir sömürge görevlisi bankalara bol bol para yatırmak için esaslı fırsatlar ele geçirmiş daha güçlü bir kişidir ne de olsa. İşine çok titizlenir artık. Nasıl çalıştığını göstermek için yemek saatlerinde bile adam sorguya çeker. Çünkü, resmi görevinin dışındaki işlerde daha titiz olduğunu belli etmemek için zorunludur buna. Zander'in eline düşenin vay haline! Hele hele evinde tasarruf sandığı cüzdanı yada bir takım pahalı eşyalar varsa, vay ki vay haline! Çok sürmez hemen boylar öbür dünyayı. Çünkü Zander'in tutkusu tasarruf sandığı cüzdanıyla pahalı eşyalardır. Bu konuda hiç lamı cimi yoktur onun. Hem yaveri, hem tercümanı olan Smola'dan ayrıldığı nokta budur. Smola kibar bir korsandır. Parayı alırsa cana falan kıymaz.

Friedrich: Sırık boylu, kara kuru birşey. Pis pis bakar insana. Pis pis sırıtır. 1937'de Cumhuriyet Çekoslovakya'sına, toplumcu alman göçmenlerinin canlarının okunmasına yardım için casus olarak gelmişti. Bütün tutkusu adam öldürmek olduğundan kimse suçsuz değildi onun gözünde. Odasından adımını atan suçlu demekti. Kadınlara, kocalarının toplama kamplarına can verdiğini yada kurşuna dizildiğini söylemeye bayılırdı. İçi ölülerin külleriyle dolu yedi tüpü çekme-

cesinden çıkarırken keyfine diyecek yoktu. Onları tutuklulara gösterip gösterip:

– Bu yedi kişinin canını kendi elimle aldım ben. Sekizinci sen olacaksın! derdi.

(Şimdi sekiz oldu onlar. Çünkü son olarak Zika'yı da öldürdü). Eski dosyaları karıştırırken ölenlerinkine rastladı mı: «*Hesabı tamam, hesabı tamam!*» der, zevkten dört köşe olurdu. İşkence yapmaya bayılırdı. Hele de kadın kısmına.

Lüks şeylere olan düşkünlüğü polisliğini daha da çok kullandırıyordu ona. Şöyle dayalı döşeli bir dairen yada evin varsa, lamı cimi yok öldüğünün resmiydi.

Yaveri Çek Nergr'in boyu beş parmak daha kısaydı kendisinden. Bunun dışında al onu vur öbürüne. Hınk demiş birbirlerinin burnundan düşmüş ikisi de.

Böhm: -Benim komiser- Paraya pula, adam öldürmeye tutkusu falan yok, ama hani bir hesaplasan önceki iki Gestapo'nun yediği haltlardan daha az tutmaz yediği haltlar. Birşey olmak tutkusuyla yanıp tutuşan bir serdengeçti bu. Çoktandır Gestapo hesabına çalışıyordu. Napolyon stili bir salonda otel garsonuydu. Beran'ın(*) gizli görüşmelerinde bulundu hep. Beran'ın Hitler'e söylemediklerini kendi yaptı. Ama insan avının, insanların ölmelerine yada yaşamalarına karar vermenin, bir yığın ailenin alın yazısını çizmenin yanında bu gibi şeyler neydi ki?

(*) Çeklerin Laval'ı. Gerici toprak ağalarından biri. Çek Protectorat bakanlarının başkanı.

İçinin, yüreğinin rahatlaması için yaptıklarının illa da kötü, üzücü şeyler olması gerekmiyordu her zaman. Gelgelelim değerli bir insan olduğunu başka türlü gösteremezse vay canınaydı artık milletin! Bir Herostrates'ın ününün dünyaları tutması için, insan ömrünün, dünya güzelliğinin bit kadar değeri mi olurdu hiç? Benim komiser, tek başına en geniş kışkırtıcı ajan şebekelerini kurdu. Arkasında bir sürü köpekle av yapıyordu. Zevk için avlanıyordu genellikle. Sorgular onun için can sıkıcı birşeydi. Baş görevi tutuklamaydı. Sonra da ne karar verecek diye bekleyen insanları karşısına alıp seyretmekti... Bir keresinde, Prag'ta trafiği durdurmuş, vatmandı, otobüs şoförüydü, biletçiydi, tam ikiyüz kişiyi tutuklamıştı. Yollarda paniğe kapılmıştı bütün millet. Zevkten ölüyordu benim komiser. Sonra yüzellisini koyuverdi bunların. Yüzelli evde kendisinden babayiğit, mert bir insan olarak sözedileceği için keyfine diyecek yoktu.

Onun gördüğü işler hep uzayıp giden, sürüncemede kalan ıvır zıvır işlerdi. Öyle önemli birşey çıkaramamıştı daha. Bir rastlantı sonucu yakaladığı ben, bunun dışındaydım. Bana içtenlikle:

– Sen benim yakaladığım en büyük balıksın, diyordu.

Beni genellikle ağır toplardan biri olarak nitelendirdikleri için, koltukları kabarıyordu. Belki de bu nedenle ömrüm bir parça daha uzamış oldu.

Durup dinlenmeden habire yalan söyledik onunla birbirimize. Ben onunkileri hiç yutmuyor, o ise ara sıra yutuyordu benimkileri. Yalanlar ortaya çıkınca hiç

sesimizi çıkarmıyor, üstünde durmuyorduk. Sanırım, benden bir takım gerçekleri öğrenmek için olanca gücünü kullanmadı pek. Elindeki «*Büyük balık*»a gölge düşürmekten korkuyordu galiba.

Zincire vurmayı, dayağı sorgu için biricik yol olarak görmüyordu. Daha çok karşısına alıp sırdaş olmaya falan bakıyordu. Duruma, adamına göre ya bunda direniyor yada gözdağı veriyordu. İlk gecenin dışında işkence yapmadı bana hiç. Ama bunu uygun gördüğünde öbürlerinin eline veriyordu beni işkence yapsınlar diye.

Lamı cimi yok, bütün diğerlerinden daha ilginç, daha karmakarışık bir insandı o. Düş gücü de daha genişti. Yararlanmasını biliyordu bundan. Bir gün, Branik'te(*) bir yere gittik onunla. Sözde şöyle bir oturup laflayacaktık. Bir meyhaneye girdik. Sağımız solumuz insan kaynıyordu.

– Hele bak bakalım, dedi. Biz seni tutukladıktan sonra değişen birşey olmuş mu? İnsanlar yine eskisi gibi yürüyor, gülüyor, eskiden nasıl sıkıntıları, dertleri varsa yine var. Sen yaşamışsın yaşamamışsın, dünyanın umurunda değil. Bunların arasında okuyucuların falan da vardır kuşkusuz. Ama senin için zerre kadar üzüleceklerini sanıyor musun?

Bir başka sefer, sorgudan sonra, beni bir taksiye atıp Prag'ı dolaştırdı. Akşamdı. Neruda caddesinin yukarısındaki Hradcany'ye götürdü.

(*) Prag'ın dışında bir yer.

– Prag'ı sevdiğini biliyorum. İyi bak hele. Gerçekten oraya hiç dönmek istemiyor musun? Şuraya bak sen, ne kadar da güzel! Sen öldükten sonra daha da güzelleşecek tabi...

Ağzımı sulandırıyordu aklısıra. Prag'ın bir yaz akşamıydı bu, ama güzün kokusu yavaş yavaş duyulmaya başlamıştı bile. Prag ballanmış üzümler gibi buğulu, mor mordu. Şarap gibi baş döndürücüydü. Ölünceye kadar seyredebilirdim Prag'ı böyle. Ama onun sözünü keserek:

– Hele sizsiz daha daha da güzel olur Prag! dedim.

Güldü. Gülüşünde bir kötülükten çok, tasa, üzüntü vardı.

– Boktan bir adamsın, dedi.

Daha sonraki günler sık sık bu akşamı anımsattı:

– Bizsiz ha? Demek savaşı kazanacağımıza inanmıyorsun hâlâ, öyle mi? Böyle soruyordu bana. Çünkü kendinin de inandığı yoktu. Karşılarındaki savaş güçlerinin daha büyük, daha yenilmez olduklarını söylerken kulak kesildi bana. Son sorgularımdan biriydi bu.

Pantolon Askıları

Karşıdaki hücrenin kapısında pantolon askıları sarkıyor. Bunlar, bildiğimiz pantolon askısı basbayağı. Bir zamanlar ifrit oluyordum görünce onları. Ama şimdi hoşlanıyorum. Ne zaman bizim hücrenin kapısını biri açsa, yüreğime bir umut ışığı düşürüyor onlar.

Tutuklandığın zaman ölesiye döverler seni. Ama kendini asmayasın diye kravatını, kemerini yada pantolon askılarını alırlar. (Oysa çarşafla falan daha iyi asar insan kendini) Bu tehlikeli eşyalar, Gastapo'nun bilmem hangi şubesinin seni uzakta başka bir yere, bir toplama kampına göndermeye yada kurşuna dizilmene karar vereceği zamana kadar kalem odasında sürünür durur. Sonra seni çağırıp resmi bir ciddiyet içinde geri verirler onları. Ama öyle alıp da hücreye sokamazsın. Dışarda kapının yanında yada tam karşıdaki bir yere asmak zorundasındır. Sen gidene dek onlar gönülsüz bir yolculuğun işareti olarak sarkıp dururlar öyle. Pantolon askıları tam Gusta'nın başına geleni öğrendiğim gün göründü karşıda. Bu yoldaş da Gusta'mın gideceği aynı kafileyle gidecek demek çalışmaya? Kafile yola çıkmadı henüz. Gitmesi geri bırakıldı bir anda. Tutukluların çalışacağı yer bombalanmış meğer. (Tatlı bir umut daha işte) Kafilenin ne zaman yola çıkacağını bilen yok. Belki hemen bu akşam, belki yarın, belki haftaya, belki onbeş gün sonra. Karşıda pantolon askıları hep öyle sarkmış duruyor. Onları ne zaman yerinde görsem, biliyorum ki Gusta'm Prag'da daha. Ona yardım eden birisine bakar gibi sevinçle, sevgiyle bakıyorum onlara. Gusta, bir, iki, üç gün daha kazanıyor. Ola ki bir tek gün bile kurtarabilir onu. Burda hepimiz böyle yaşıyoruz işte. Bir ay, bir yıl önce nasıl yaşamışsak bugün de öyle. Bütün umutlarımız yarınlarda. Kaderini bir takım birileri almış eline. Bir güne işin bitik. Kurşuna dizileceksin. Ama bakalım neler getirecek yarın? Ne olacak? Yarına erişebilirsen herşey değişir belki de. Belli olan hiçbir şey yok ki.

Yarın ne olacağını bilen yok ki. Her doğan günle binlerce insan yok ediliyor. Binlerce insan için başka yaşanacak gün kalmıyor artık. Ama sağ kalanlar sarsılmaz bir umutla yaşamalarını sürdürüyorlar. Yarın ne olacağını kimbilir? Akıl havsala almaz masallar uydurulyor. Her hafta, savaşın falanca tarihte biteceği atılıyor ortaya. Bütün herkes ağzı bir karış açık dinliyor bunları. Sözler kulaktan kulağa geçip yayılıyor. Her hafta, Pankrac hapishanesinde heyecan yaratan bir haber dolaşıyor dilden dile. O kadar hoş şeyler ki bunlar, inanası geliyor insanın. Ne ki yanlış umutlar yüreği güçlendireceği yerde tüketiyor. İyimserlik yalan dolanla değil de, gerçekle, dört dörtlük bir zaferin açık seçik belirlemesiyle beslenmeli. Önemli olan, o günün kesin olarak geleceğine ve burda kazanacağın her saatin seni bırakmak istemediğin hayatla, korkulu ölüm arasındaki sınırın üstüne çıkaracağına olanca gücünle inanmandır.

İnsanoğlunun ömrü göz açıp kapayıncaya kadar gelip geçiveriyor. Ama burda günlerin daha da çabuk geçmesini istiyor insan. Daha çabuk, çok daha çabuk... Her an insanlardan bir parça alıp götüren o gözle görünmez zaman, burda canciğer dostun oluyor. Ne tuhaf şey bu! Bakıyorsun, yarın dün oluvermiş, yarından sonra bugün. Bir gün daha geçti yine.

Karşı kapının yanındaki pantolon askıları sarkıp duruyor hâlâ.

1942 SIKIYÖNETİMİ

27 Mayıs 1943

Tamı tamına bir yıl oldu.

Sorgudan sonra «*Sinema*»nın altına götürdüler beni. Oda «*400*»e yapılan günlük yolculuktu bu. Öğleyin Pankrac'dan gelen yemeği yemek için aşağıya, öğleden sonra da dördüncü kata... Ama bugün yukarı çıkmadık.

Oturmuş yemek yiyorsun. Sıralar karşılıklı yemek yiyen, habire ağızlarını oynatan tutuklularla dolu. İnsanca bir görüntü hani adeta. Eğer şu an, yarın bir gün can verecek olan bu insanlar bir iskelet olup çıkıverse, kaşıkların, toprak kapların gürültüleri, kemik tıkırtılarının, çenelerden çıkan kuru şakırtıların arasında hemen yok olup gider. Ama gel gör ki içlerinde birinin bile gelecekten kuşkusu yok yüreğinde. Herkes

daha haftalar, aylar, yıllar yaşamak için deli gibi yemek yiyor.

Adeta güzel bir hava. Püfür püfür bir yel esiyor. Yeniden bir sessizlik kapladı her yanı. Çıt yok. Gözetleyicilerin suratlarından birşeylerin olup bittiği seziliyor. Biraz sonra çağırıyorlar bizi. Pankrac'a götürmek için sıra yapıyorlar. Öğle. Görülmemiş şey doğrusu. Hiç sorgusuz sualsiz yarım gün geçiriyoruz. Üstelik de ağzını açıp cevaplamadığın sorulardan illallah dediğin bir zamanda. Tanrıların armağanı gibi sanki! Gelgelelim işin aslı başka.

Koridorda general Elisa'yla karşılaşıyoruz. Gözleri fır fır, heyecanlı. Gözetleyicilerin arasında bana:

– Sıkıyönetim, diye fısıldıyor.

Tutuklular hapishaneye gelen en önemli bildirileri bölük pörçük öğrenebiliyorlar. Benim hiç ağzımı açmadan sorduğum soruya karşılık vermiyor Elisa.

Pankrac'daki gözetleyiciler zamansız dönüşümüzden afalladılar. Beni hücreye götürene büyük bir güvenim var. Kim olduğunu falan bildiğim yok, ama duyduğum şeyi söylüyorum ona. Başını sallıyor. Hiçbir şeyden haberi yok. Olur ya, belki de ben yanlış duydum. Evet olabilir. Bu rahatlatıyor onu.

Ama akşam yine gelip, hücrede bana:

– Haklıymışsın, diyor. Heydrich'e suikast düzenlenmiş. Ağır yaralı. Prag'da sıkıyönetim ilan edilmiş.

Bir başka gün, bizi aşağıya, sorguya gitmek için geçtiğimiz koridora diziyorlar. Aramızda 1941 Şubat'ında tutuklanan Parti Merkez Kurulu son başkanı

Victor Synek'te var. SS üniforması giymiş sırık boylu anahtarcı gardiyan beyaz bir kağıdı sallayıp duruyor onun önünde. Koca koca harflerle yazılmış yazıyı seçebiliyorsun:

– *Entlassungsbefehl!* (Tahliye emri)

Gardiyan ayı gibi gülüyor tıpkı:

– Görüyorsun ya yahudi çıfıt, boşu boşuna bekledin yani! Tahliye emrin geldi! Fik...

Eliyle ipin takılacağı yeri gösteriyor Victor'un boynunda. 1941 sıkıyönetiminde ilk asılan Otto Synk olmuştu. 1942 sıkıyönetimindeyse kardeşi Victor ilk asılan Onu. alıp Mauthausen'e götürüyorlar. Kendilerinin de söyledikleri gibi kurbanın işini bitirmek için.

Pankrac'dakilerin Petschek adliye sarayına yaptıkları yolculuk binlerce tutuklu için günlük bir işkence oluyor. Arabaların içindeki gözcü SS'ler, Heydrich'in öcünü alıyorlar. Daha hapishane arabası şöyle bir kilometre yol almadan, tutukluların ağzından, burnundan, dipçikle yarılmış kafalarından oluk oluk kanlar akıyor. Ben hangi arabaya düşersem oradakilerin işine yarıyorum. Çünkü keçi gibi sakalım SS'lerin ilgisini çekiyor. Hemen başlıyorlar dalga geçmeye. Sarsıla sarsıla giden bir arabada tutunulacak yerlere yapışılır ya, onlar da benim sakala yapışıyorlar. En büyük zevkleri bu. Ortalıkta esen havaya bakarsan yeni sorgular başlayacak. Benim için hazırlık oluyor onların bu yaptıkları. Sorgular şu değişmez sözle bitiyor:

– Yarın da aklını başına toplayıp konuşmazsan kurşuna dizileceksin ha!

Bunda hiç de öyle çok korkulacak birşey yok artık. Her akşam alttaki koridordan bir takım adlar çağırıyorlar. Kolları, bacakları sımsıkı bağlanmış elli, yüz, ikiyüz adam mezbahalık hayvanlar gibi götürülüyor. Sonra ver elini Kobylis. Toptan asılacak orda hepsi. Suçları mı? Bir kere suçları falan yok hiçbirinin. Hiç yoktan tutuklanmışlardı. Öyle hiçbir büyük işe sokmamışlardı burunlarını. Tanıklık için falan da gerekmiyorlardı artık. İşte bu nedenle, yarasa yarasa öldürülmeye yararlardı. Suikasttan iki ay önce bir yoldaşın dokuz kişiye okuduğu matrak bir şiir tutuklanmalarına neden olmuştu onların. Şimdi suikastta onların da parmakları var diye idama götürülüyorlar. Altı ay önce yasadışı bildiri dağıtmaktan bir kadın tutuklandı. Suçunu kabul etmedi ama. Dağıtmadım, dedi. Bunun üstüne, bacılarını, erkek kardeşlerini, görümcelerini tutuklayıp hepsini idam ettiler. Çünkü sıkıyönetim buyruğu, ailede ne kadar insan varsa hepsinin kökünün kazınmasını söylüyor. Yanlışlıkla tutuklanan bir PTT görevlisi, aşağıda salıverileceğini beklerken, adının çağrıldığını duyup arasına katıyorlar. Sonra da kurşuna diziyorlar bir güzel. Aradan iki gün geçince görüyorlar ki, ad benzerliği olmuş meğer. Kurşuna dizilecek başkasıymış. Tabi o da kurşuna diziliyor. Böylece düzeltiliyor yanlış. Öldürülecek insanların kimliğini uzun uzun incelemek için kimin zamanı var öyle? Bütün bir ulusun canına kıymak söz konusu olduğuna göre böyle birşey gereksiz değil mi yani?

Akşam geç zaman sorgudan dönüyorum. Vlad Vancura(*) aşağıda duvarın dibinde, ayaklarının ucunda çıkını öylece duruyor. Biliyorum bunun ne demek olduğunu. O da biliyor. El sıkışıyoruz. Koridordan yukarı çıkarken ona bir kez daha bakıyorum. Kafası hafifçe öne eğik duruyor orda. Uzaklara uzaklara bakıyor. Eski günler geçiyor gözlerinin önünden herhalde.

Yarım saat sonra adını bağırıyorlar...

Aradan birkaç gün geçince, duvarın aynı yerinde Milos Krasny'le karşılaşıyorum. Devrimin yiğit savaşçısı Milos'la! Ta geçen yılın Ekim'inde tutuklanmıştı. İşkence de yaptılar, dip hücreye de attılar, ama hepsi vız geldi. Duvara yan dönmüş, hemen arkasındaki bir gardiyana birşeyler anlatıyordu usul usul. Beni görünce gülümsedi. Elveda der gibi başını salladı. Gardiyana şöyle diyordu:

– Boşuna bütün yaptıklarınız. Bizden nice kişi can verecek daha. Ama yenilen siz olacaksınız...

Yine bir öğleyin Petschek adliye sarayının altındayız. Yemeği bekliyoruz. Elisa'yı getiriyorlar. Kolunun altında gazeteler var. Gülümseyerek onları gösteriyor. Suikastı yapanlarla ilişkisi olduğunu okumuş içinde.

– Bir yığın palavra! deyip yemek yemeye başlıyor.

Akşam, yanında başkalarıyla Pankrac'a döndüğünde, şen şakrak yine bundan sözediyor. Bir saat sonra hücreden alıp Kobylis'e götürüyorlar onu.

(*) Almanların kurşuna dizdiği en büyük Çek yazarlarından biri.

Ceset yığınları habire yükseliyor. Artık on on, yüz yüz, bin bin sayılmıyor onlar. Taze kan kokusu yırtıcı hayvanların iştahını daha da kabartıyor. Şimdi gece geç zamanlara kadar hababam *«çalışıyorlar»*. Pazar günleri de öyle. Şimdi hepsinin üstünde SS üniforması var. Adam öldürerek eğleniyorlar, adam öldürerek dinleniyorlar. Kimler yok canlarına kıydıklarının arasında! İşçiler, öğretmenler, köylüler, memurlar, yazarlar... Kadın erkek, çoluk çocuk herkesi öldürüyorlar. Tek kişi sağ bırakmadan bütün bir aileyi temizliyorlar. Köyleri yakıp yıkıp tek canlı koymuyorlar içinde. Küçük büyük, kadın erkek demiyor, kimi bulurlarsa okuyorlar canına.

Bunca korkunç şeyler içinde ne yapıyor peki insanoğlu?

Yaşıyor.

Akıl havsala almaz, ama yaşıyor. Yemek yiyor, uyuyor, seviyor, çalışıyor. Üstelik, ölümle zerre kadar ilgisi olmayan şeyler düşünüyor. Sırtında dayanılmaz bir yük var belki. Ama o baş eğmeden, dimdik taşıyor bu yükü.

Komiser, sıkıyönetim günlerinde Branik'e götürdü beni. Ihlamur ve akasya çiçeği kokan tatlı bir Haziran günüydü. Tramvay duraklarında iğne atsan yere düşmezdi. Gezintiden dönenlerin gürültüsünden patırtısından durulmuyordu. Tatlı bir yorgunluk içindeydi herkes. Şen şakraktı. Güneş, su, vücutlarına sürünen yavuklunun kolları iyice kızıştırmıştı onları. Ama tepelerinde dolaşan ölümü yüzlerinde okuyamıyordun hiç. Cıvıl cıvıldılar. Tavşanlar gibi sevimliydiler. Evet,

tavşanlar gibi tıpkı! Elini uzat, için hangisini çekerse alıver. O an, öbürleri bir köşeye çekilirler hemen. Ama az sonra bütün tasaları, bütün sevinçleri, bütün yaşama güçleriyle kaynaşmaya başlarlar yeniden.

Bir anda hapishanenin dört duvarı arasından bu insan selinin ortasına girivermiştim. Ordaki insanların anlatılmaz güzellikteki mutluluklarında acı bir tat duydum önce.

Ama haksızdım.

Burda gördüğüm hayat öyle bir hayattı ki, ben de, ordakilerin hepsi de bu hayattan gelmiştik. Can dayanmaz, korkunç bir baskı içindeydi ama, kimse yok edemezdi onu. Bir kişinin, yüz kişinin ortadan kalkmasıyla ona birşey olmazdı. Ölümden daha güçlüydü bu hayat. Acı, buruk bir tat duymam doğru muydu benim?

Hücrelerimizde akıl havsala almaz korkunçluklarla karşı karşıya yaşayan bizler, burdakilerden ayrı insanlar mıydık gerçekte? Hamurumuz başka mıydı yani?

Bazı bazı polis arabasıyla sorguya gidiyordum. Arabadaki gardiyanların tutumu, davranışları pek kötü değildi bana karşı. Pencereden caddeye, dükkanların vitrinlerine, çiçekçilere, yolda yürüyenlere, kadınlara bakıyordum. Bir keresinde: «*Dokuz çift güzel kadın bacağı sayarsam bugün idam edilmeyeceğim,*» dedim kendi kendime. Gördüğüm kadınların bacaklarını adamakıllı inceledim, birbirleriyle kıyasladım, tek tek saydım. Kimini güzel buldum, kimini çirkin. Ama bunu, hayatım bu sınamaya bağlıymış gibi yapmadım.

Hayatım hiç söz konusu değilmişçesine içten, dobra dobra yaptım.

Gece geç vakit dönüyordum hücreye. Pesek baba meraklanıyordu. Acep geri gelir mi ola? Beni kucaklar öperdi hemen. Ona Kobylis'de dün kimin öldürüldüğünü, yeni neler olduğunu anlatırdım kısaca. Sonra oturur, deli gibi bir iştahla o mide sulandırıcı kuru sebzelerimizi atıştırırdık. Bazen ver ederdik türküyü şen şakrak. Bazen öfkemizi zar atarak yenerdik. Kendimizi amma da vermiştik bu ahmakça oyuna! Bunları hücremizin kapısının her an açılıp içimizden birine ölüm bildirisinin okunacağı akşam saatlerinde yapardık:

– Sen aşağıya bakalım! Pılını pırtını topla, yallah.

Bizi çağıran olmadı hiç. Korkulu dönemi atlattık böylece. Bunu bugün anımsıyoruz da anlatılmaz bir şaşkınlığa düşüyoruz. İnsanoğlu en dayanılmaz şeylere bile acayip dayanıklı yaratılmış!

Bu gibi anlar derin izler bırakıyor bizde elbet. Şimdi beynin içine girmiş bir film makarası gibi dönüp duruyorlar belki, ama bir gün ölümden kurtulup da gerçek hayata dönersek bizi bir deliliğe sürükleyebilirler. Belki de bu günleri büyük bir mezarlık, çok değerli tohumların ekildiği yeşil bir bahçe gibi görürüz o zaman.

Patlayıp filizlenecek bir gün bu tohumlar!

TAŞ HEYKELLER, TAHTA HEYKELCİKLER (II)

Pankrac

Hapishanede iki türlü hayat var. Birincisi dört duvar arasına sokulmuş, dış dünyayla zerre kadar ilişiği kalmamış bir hayat. -Siyasi tutukluların gizli gizli bir takım bağlarla dış dünyaya olan ilişkileri sürer yine de. Öbürleri hücrelerin dışında uzun uzun koridorlardaki yürek bunaltıcı karanlıklardaki hayat... Bütünüyle içine kapanık, üniformalı bir dünya bu. Yığınla tahta heykelciği, üç beş de taş heykeli var.

Sözünü etr ek istediğim bu sonuncusu işte.

Bu dünyanın kendine göre bir hayvanbilimi ve tarihi var. Eğer tarihi olmasaydı onun hayvanbilimini böylesine derinlemesine öğrenemezdim zaten. Olsa olsa bir takım gizli kapaklı şeyleri, görünüşte sağlam,

birbirinden ayrılmaz bir bütün olan demir gibi ağırlığıyla hücredeki insanları ezim ezim ezen yanını tanırdım sırf. Bir yıl önceye kadar böyleydi bu. Ama şimdi onun bu güçlü görünen yüzünde yığınla çatlak var. Bu çatlaklardan türlü türlü suratlar çıkıyor ortaya: Zavallı, sevimli, tasalı, gülünç... Ama hepsi insan suratlı... Yönetimin zor durumda oluşu, bu alaca bulaca dünyadaki her kişiyi bir baskı altında tutuyor. Onlarda insanca ne varsa ezip ezip yok ediyor. Kiminde bit kadar, kiminde biraz daha çokça kalıyor bu insanlık dediğimiz şey. İşte onları birbirinden ayıran, bir takım ayrı tiplerin ortaya çıkmasını doğuran, bu insanlık yanının az yada çok bulunuşu. Kuşkusuz dört dörtlük bir yığın adam da bulursun orda. Ama bunlar yerlerinde durdurulamazlar ki... Başları dertte olanlara el uzatmak için kendi başlarını derde sokmaya fırsat bulamazlar ki...

Hapishane kasvetli bir yer. Hele hücrelerin dışı içinden daha kasvetli. Hücrelerdeki dostluklar, yarenlikler gırla. Hem de ne dostluk, ne yarenlik! Cephede binbir tehlikenin içinde insanlar canciğer olurlar ya birbirleriyle, işte öyle birşeydir burdaki yakınlıklar. Bugün bakmışın ben kurtarmışım senin hayatını, yarın da sen benim. Ama böylesi bir dostluk alman gardiyanların, gözetleyicilerin arasında hak getire. Herkes birbirinin arkasında onlarda. O onu gözler, bu bunu haber eder. İnsanlar ilişkilidir birbirinden hep. Dost dediğine bile acaba diye kuşkuyla bakarsın. Bazıları hücredekilerle arkadaşlık kurarlar. Bunlar, arkadaşsız, dostsuz edemeyenlerdir.

Adları şuymuş, buymuş önemli değildi bizce. Kendimiz ad takıyorduk onlara. Yada bizden öncekilerin taktığı adlarla anıyorduk. Bazılarının hücre sayısı kadar adı vardı. Bunlar şöyle böyle kişilerdi. Kimi bir yerde yemeği bolca vermiştir, kimi bin yerde ver etmiştir tokadı birisine. Önemsiz ilişkilerdi bunlar, ama tutukluların kafasından sittin sene silinmezdi. Hemen bir ad takılırdı. Ama bazı bazı bütün hücrelerin aynı adı taktığı da olurdu. Tabii bu ad o kişinin karakterini en iyi biçimde dile getirirdi. iyi bir ad da olurdu bu, kötü bir ad da. Şu herife bak hele sen! Şu tahtadan heykelciklere bak bir!

Bunlar öyle gelişigüzel bir araya gelmiş insanlar değil. Bir bir seçilip öyle gönderilmişler. Nazi siyasi ordusunun bir bölümünü oluşturuyorlar.

«Samera'lı»

Nah koca bir vücut, incecik bir ses: «*SS yedeği*» Rheuss. Koloyna'da, Rhin üstündeki bir okulda kapıcıymış bir zamanlar. Bütün alman okullarının kapıcıları gibi birkaç yıllık halk okuluna gitmiş gelmiş bir iki. Arada bir hapishanenin berberliğini yapıyor. Bir zamanlar, beni hücreye sürükleye sürükleye o götürmüş, ot döşeğe yatırıp yaralarımı iyileştirmeye o çalışmıştı. Belki de oydu canımı kurtaran gerçekten. Burda nasıl bir insan olarak göründü, has bir insan gibi mi, yoksa birkaç yıllık halkokuluna gitmiş bir Samera'lı gibi mi, bunu bilemem? Ama onun bir keresinde, tutuklu yahudilerin ağızlarını burunlarını kırıp sonra da her

çeşit hastalığa iyi geliyor diye onlara zorla kaşık kaşık tuz ve kum yutturmaya kalkışması nazi köpekliğinden başka birşey değildi besbelli.

«Değirmenci»

İyi yürekli, safça bir adam. Fabian De Budejovica bira fabrikasının arabacısı. Hücrenin kapısında bir gülümser, ağzı kulaklarına varır nerdeyse. Yemeği dağıtırken hiç kimsenin canını sıkacak birşey yapmaz. Ama bu adamın kendi üstlerine gülünç bir takım şeyler anlatmak için saatlerce hücrenin kapılarını dinlemesi akıl alır, inanılır şey değildir hani.

Koklar

Budejovica bira fabrikası işçilerinden bu da. Bu Sudetes'li alman işçilerinden yığınla burda. Marx bir zamanlar şöyle yazmıştı: «*Bir işçi tek başına ne düşünürse düşünsün, ne yaparsa yapsın önemli değildir. Önemli olan, işçilerin bir sınıf olarak tarihsel görevlerini yerine getirmeleridir.*» Burdakiler öyle sınıflarının görevini gerçekten anlayacak işçiler değil. Kopmuşlar sınıflarından. Dahası, onun karşısında yer almışlar. İşçi sınıfının düşüncelerini ipe çekmişler. Görünüşe bakarsan, onun kendisini de çekecekler ipe.

Koklar daha iyi bir ömür sürmek için nazilere yanaşmıştı. Ama böyle bir ömür sürmenin düşündüğünden daha zor olduğu kafasına dank etti onun. O

gün bugün gülmeyi mülmeyi unutuverdi. Zaferi nazilerin kazanacağına herşeyi üstüne bahse girmişti. Gelgelelim bahse girmek için ölmüş bir beygirden başka dünyada hiçbir şeye sahip olmadığını anladı bir gün. Ondan sonra da sinir küpü oldu çıktı. Geceleri çuhadan yapılmış terlikleriyle tek başına hapishanenin koridorlarında dolaşırken, hiç farkında olmadan tozlu abajurlara karamsar düşüncelerini bırakıyordu. Ozanca bir duygusallığa kapılıp, kendi canına kıymayı düşünüyor, oraya buraya

– Herşey bitti, mahvoldu, diye yazıyordu.

Gündüzleri, yüreğindeki korkuyu bir parça olsun yenmek için boğuk bir sesle cıyak cıyak bağırır durur, tutuklularla, gözetleyicilerle dalaşırdı hep.

Rossler

Uzun, kuru birşey. Boru gibi kalın bir sesi var. Öyle yürekten gülüyor ki, böylesine burda binde bir rastlanır. Jabloneç bölgesindeki kumaş fabrikasında işçiymiş bir zamanlar. Hücreye geliyor sık sık. Saatlerce konuşuyoruz.

– Nasıl mı düştüm buraya? On yıl kâh iş bulduk, kâh bulamadık. Haftada yirmi kuron. Başında nah koca bir aile. Çoluk çocuk. Böyle yaşamak mı olur? Gelip: «*Sana iş verecez, dediler. Hadi gel bizimle.*» Gittim. Bana da,daha başkalarına da iş verdiler. Gırtlağımızı doyurabiliyoruz. Başımızı sokacak bir deliğimiz var. Yaşayıp gidiyoruz işte. Sosyalistlik dedikleri

bu mu? Elbette değil. Ben daha başka şeyler kuruyordum kafamda buraya gelirken. Ama yine de eski günlerimi aramıyorum. Doğru değil mi dediklerim? Savaş mı? Yoo, savaş falan istemedim ben. Başkalarının ölmesini istemedim. Bir isteğim varsa, o da kendi yaşamamdı. İstesem de, istemesem de savaşa yardımım mı dokunuyor? İyi ama, ne gelir elimden şu an? Şurda bir kimseye kötülüğüm oldu mu hiç? Ben gitsem başkası gelecek. Belki daha beteri. Şurdan gitsem daha mı iyi olur biriniz için? Savaş biter bitmez fabrikaya atacağım kapağı... Bu savaşı kim kazanır dersin? Biz kazanmayacak mıyız? Siz mi kazanacaksınız yoksa? Peki bizim sonumuz ne olacak o zaman? Tahtalı köyü boylar mıyız acaba? Tühh, yazık! Oysa ben neler kurup durmuştum kafamda? Bambaşka şeyler düşünmüştüm...

Kapıdan çıkarken ayakları ters ters giderdi sanki. Şöyle bir yarım saat sonra, bu sefer başka bir soruyla gelirdi:

– Rusya'da durumlar gerçekten nasıl acaba?

«O»

Bir sabah, aşağıda, Pankrac'ın en büyük koridorunda da Petschek adliye sarayına götürülmek üzere bekleşiyorduk. Orda her gün arkamızda olup bitenleri görmemek için yüzümüz böyle duvara dönük dikilir dururduk. Gelgelim bu sabah bambaşka bir ses geliyordu arkamdan:

«En küçük bir şey ilişmesin gözüme ha... En küçük birşey gelmesin kulağıma... Daha tanımıyorsunuz beni... Ama tanıyacaksınız...»

Makaraları koyverdim birden. Hakçası, bu kendini tutma, sinirlerine söz geçirme okulunda allahın şapşalı zavallı teğmen Dub da Svejk'in(*) sözlerini söylemek esaslı bir sınamaydı bizi. Daha hiç kimse böyle matrak birşeyi bağıra bağıra söylemek yürekliliğini gösterememişti burda. Ama yanılmış olabileceğimi, bunun bir şaka olarak söylenmemiş olduğunu söyledi bana. Gerçekten de şaka falan değildi bu öyle.

Arkamızda böyle konuşan *«O»*, SS üniforması giymiş, Svejk'i bilmesine imkan olmayan, şamar oğlanı gibi bir karış boyunda birşeydi. Tıpkı teğmen Dub gibi konuşuyordu. Çünkü kafa yapıları aynıydı ikisinin de. Hakçası esaslı tanımıştık kendini. Ondan sözederken *«O»* diyorduk sırf. Çünkü doğrusu Pankrac'daki yöne-

---

(*) Jaroslav Hasek'in geçen savaşı alaylı bir biçimde anlattığı ünlü romanın *(Aslan Asker Şvayk)* kişilerinden biri.

timin belli başlı dayanaklarından biri olan bu kötülük, hırs, ahmaklık salatası yaratığa uygun bir ad bulamayacak kadar sıfırı tüketmişti düş gücümüz.

Halkın düş gücü, tuttuğu işte yükselmek için akla hayale gelmez her naneyi yiyen «*O*» gibi kişileri «*Boyu bodur olan domuz kıçı yalar*» diyerek en güçsüz yerinden vurmuştur. Bir insanın vücudunun ufak tefekliğinden acı çekmesi için beyninin minnacık olması gerekir herhalde. Bizim «*O*» dediğimiz Withan da, vücudunun ufak tefekliğinden acı çekiyor, kendinden daha iri yapılı, kafaları daha iyi çalışanlardan çıkarıyor bunun acısını. Yani herkese, herşeye karşı kin duyuyor.

Öyle dayak atarak falan değil. Bunu yapacak yürek nerde onda? Gidip onu bunu fitleyerek, laf yetiştirerek... Kaç tutuklu canından oldu bu yüzden. Çünkü Pankrac'dan bir toplama kampına gönderiliyorsan eğer, kağıda şöyle yada böyle diye yazılacak üç beş satır herşeyi değiştirebilir.

Bunca gülünç bir insan zor bulunur dünyada. Koridorda tek başına kurumlu kurumlu dolaşır, çok önemli bir kişi olduğunu kurar besbelli kafasında. Ne zaman birisine rastlasa hemen bir yere tırmanmak gelir içinden. Soracağı soruları merdiven korkuluğunun üstüne oturup öyle sorar. Rahatsız olduğuna falan bakmaz, bir saat öylece kalır olduğu yerde. Çünkü bir karış yukardan bakmaktadır artık sana. Tıraş denetimi yapıyorsa, küçük bir merdivene çıkar yada bir sıranın üstünde gezinip o ünlü sözlerini sıralar habire:

– En küçük birşey ilişmesin gözüme ha... En küçük birşey gelmesin kulağıma... Daha tanımıyorsunuz siz beni...

«*O*», sabah jimnastiği yapılırken kendisini çevresindekilerden on santim daha yükselten çimenlerin üstünde gezinip durur kendi kendine. Hücreye bir girişi vardır, asaletmeap kral hazretleri dersin mübarek! Sonra hemen bir sandalyeye çıkıp yukardan şöyle bir süzer, birisini arıyormuş gibi dolaştırır gözlerini.

Bunca gülünç insan zor bulunur dünyada. Aynı zamanda bunca tehlikelisi. -İnsanların canlarının söz konusu olduğu bir yerde, ahmak biri çalışacak da başka türlü mü olacak yani?-Ahmaklığının içinde bir cevheri var ama! Pireyi deve yapmak... Bütün görevi çoban köpekliği onun. Bundan başka hiçbir şey bilmez. Üstüne aldığı görevi o kadar büyütür ki gözünde, buyruklardan kıl kadar ayrılsa büyük bir iş olmuş gibi gelir ona. Kafası dinç uyuyabilmek, kendinin birşey olduğuna inanmak için ne suçlar, ne cinayetler uydurur işkembesinden! Söylediklerinin doğru mu, eğri mi olduğunu kim arayıp soracak burda?

Smetonz

Yürüyüşü, tavrı askerce. Şapşal bir suratı var. Bel bel bakıyor insana. Georges Grotsz'un nazi polislerinin canlı bir karikatürü. Litvanya sınırında bir yerde inek sağıcılığı yapıyormuş bir zamanlar. Şaşılacak şey ki, o güzelim hayvanlar kendi soyluluklarından, saygıdeğerliliklerinden hiçbir şey vermemişler ona. Üstleri-

ne sorsan, Alman ırkının bütün erdemlerini üstünde topluyor o: Sert, zehir gibi çalışkan, tuttuğunu koparır, yalan dolan, hile hurda bilmez bir insan.... (öyle bir numunelikti ki bu, gidip de koridordaki sorumlulardan bizim yemekleri istemezdi)

Bilmem hangi alman bilgini, bir zamanlar, söyleyebildikleri, «*sözcükler*»in sayısına göre canlıların zekasını ölçmeye kalkışmış. Aklımda kaldığına göre, zekası en geri olan, yalnızca yirmisekiz «*sözcük*» söyleyebilen ev kedisiymiş. Ağzından şimdiye kadar dört sözcükten başka birşey çıktığını duymadığımız Smetonz'un yanında kedininki, bir dahi zekası basbayağı:*(Pass bloss auf, Mensch)*(*)

Haftanın bazı günlerinde işleri asıyordu Smetonz. Bazı günler canı burnundan geliyordu çalışırken. Bir gün hapishane yönetmeni, pencereler niye açılmamış diye onu paylarken ben ordaydım. Bu koca et yığını kısacık bacakları üstünde sendeleye sendeleye bir iki yürüdü şöyle. Öne doğru aptalca eğilmiş başı daha da sarktı. Kulaklarımızın duya duya bir kaldığı o sözleri söylemek için öyle bir zorluyordu ki kendini, ağzı kurbağa ağzı gibi oluyordu tıpkı. Allahın kerestesi canavar düdüğü gibi ulumaya başladı birden. Koridorlarda bas bas bağırıp dünyayı ayağa kaldırdı. Hiç kimsenin nolduğundan haberi yoktu. Pencereler hâlâ öyle kapalı duruyordu. Smetonz'un hemen yanındaki iki tutuklunun ağzından burnundan kanlar boşanıyordu yalnız. Sonunda bir çözüm yolu bulmuştu Smetonz.

(*) Çekil şurdan be herif!

Bu onun herzaman başvurduğu bir çözüm yoluydu. Eline kim geçerse dövmek, eşek sudan gelinceye kadar dövmek, gebertinceye kadar dövmek, dövmek... Anladığı, bildiği buydu sırf. Bir keresinde, bütün tutukluların bulunduğu hücreye girerek, hasta bir tutukluya küt diye indirmişti yumruğu. Hasta adam yere düşüp başladı çırpınmaya. Öbür tutuklular, bir yandan yerde çırpınana bakıyor, bir yandan da Smetonz'un buyruğuna uyup diz bükme hareketleri yapıyorlardı. Hasta kendinden geçinceye kadar sürdü bu böyle. Smetonz ellerini beline dayamış, salak salak gülümsüyor, bu içinden çıkılması zor durumdan alnının akıyla çıkmışçasına keyifli bakıp duruyordu öyle.

Bu ilk çağ adamının kafasında kendisine bütün öğretilenlerden kala kala tek şey kalmıştı: Paşa gönlünün dilediği gibi insan dövebilirdi.

Gelgelelim, bu yaratıkta da bir şeyler yumuşamaya, erimeye başlamıştı yavaş yavaş. Aşağı yukarı bir ay oluyordu. K...'la Smetonz, hapishanenin kalemine yalnız başlarına oturmuşlar. K.... durumu olduğu gibi anlatmış ona. Smetonz'un söylenenleri birazcık olsun anlayabilmesi için K...'nın yarı ömrü çıkmış. Sonra Smetonz kalkıp kapıyı açmış, çekine çekine koridora bakmış. Geceymiş. Ortalıkta çıt yokmuş. Uykudaymış bütün hapishane. Kapıyı kapatıp sürgüyü usul usul dikkatle indirmiş. Sonra un çuvalı gibi yığılmış sandalyeye:

– Demek böyle diyorsun ha?

Başını avuçlarına alıp durmuş öyle. O koskoca vücudundaki minnacık ruhu korkunç bir yük altında

gibiymiş. Böyle çökmüş bir durumda hayli zaman kalmış. Sonra başını kaldırıp umutsuzca:

– Haklısın, demiş. Kazanamayız biz...

Bir ay var ki Pankrac hapishanesini Smetonz'un savaş çığlıklarını duymaz oldu artık. Yeni gelen tutuklular da onun nasıl adam dövdüğünü bilmiyorlar.

Hapishane Yöneticisi

Ufak tefek biri. Sivil de giyinse, Untersturmführer üniformasını da çekse üstüne, iki dirhem bir çekirdek hep. Şatafata, süse bayılıyor. Kendini beğenmişin teki. Av köpeği, bir de kadına meraklı. Bunlar onun bizi ırgalamayan yanı. Öbür yanı, Pankrac hapishanesinde bilinen yönleri: Kaba saba, elifi görse mertek sanan biri... Tipik bir sonradan görme nazi. Durumunu sürdürmek için herkesi ipe gönderebilir rahat rahat. Adı Soppa. -Sanki çok önemli adını söylememiz!- Soyu, Polonyalı bir aileden geliyor. Demirci çıraklığı falan yapmış. Ama bu saygıdeğer meslek onu zerre kadar adamlaştırmamış. Epeydir Hitler'in hizmetinde çalışıyor. Yapmadığı hergelelik yok. Böyle böyle şimdiki görevine kadar gelebilmiş. Onu canla başla korumaya, elden bırakmamaya bakıyor. Hain davranmadığı, zalim olmadığı kimse yok. Tutuklulara da, görevlilere de hıyarcasına davranıyor hep. Öyle çocukmuş, yaşlıymış dinlediği yok hiç. Pankrac'daki nazi görevlileri arasında dostluktan, arkadaşlıktan eser arama. Ama

Soppa gibisi de görülmüş gibi değil henüz. Onda dostluğun gölgesi bile hak getire. Onun bi parça değer verdiği, sık sık konuştuğu kimse hapishanenin hasta bakıcısı. *(Polizeimeister Weisner)* Ama bu yakınlık karşılıklı değile benziyor.

Kendinden başka kimseyi tanıdığı yok onun. Şimdiki yöneticilik görevine kendi çabasıyla ulaşmış. Nazi yönetimine son ana kadar bağlı kalacaksa eğer, bunu da kendisi için yapacaktır. Belki de başını kurtarmak için şöyle yada böyle bir yol düşünmeyen tek kişi o. Kendi için kurtuluş olmadığını bal gibi biliyor. Naziliğin çöküşü kendi çöküşü demek. Tantanalı ömrünün, süsten, cafcaftan geçilmeyen lüks dairesinin, giyim kuşamındaki şıklığın sonu demek. (İdam edilen çeklerin giysilerini giymekten zerre kadar rahatsız olmaz o.)

Evet, sonu demek.

Hapishanenin Hasta Bakıcısı

Polizeimeister Weisner, Pankrac'da kimseciklere benzemeyen apayrı tahta bir heykelcik. Bazen Pankrac'la hiçbir ilişkisi yokmuş gibi görürsün onu. Gün olur, Pankrac'ı onsuz düşünemezsin. Revirde değilse, kısa ölçülü adımlarıyla koridorlarda dolaşıyor demektir. Kendi kendine mırıl mırıl birşeyler konuşur. Ne var ne yok inceler habire. Kısa bir süre kalmak için gelen, ama geldiği yerin ıcığını cıcığını öğrenmek isteyen bir yabancı gibidir. En usta gözetleyiciler gibi anahtarı usul usul kilide sokar, açıverir kapıyı birden.

Sert, dobra bir mizacı vardır. Bir takım gizli, önemli şeyleri hiç başına dert açmayacak biçimde pattadak söyleyiverir. Onları onun dediğini asla çıkaramazsın ortaya. Kendi insanlara yanaşır, ama hiç kimsenin kendisine yanaşmasına razı olmaz. Ondan bundan laf alıp götürmez. Şu şöyle yaptı, bu böyle yaptı, diye fitlemez kimseyi. Oysa neler neler görür gözü. Sigara dumanından göz gözü görmeyen hücreye girip burnundan derin derin soluk alarak:

- Hımm... -Ağzını şapırdatır- hücrelerde sigara içmek... -Bir daha şapırdatır ağzını- kesinlikle yasak...

Ama gidip kimseye yetiştirmez. Suratı hep öyle çizgi çizgi, büyük bir işkence içindeymiş gibi acılı, dertlidir. Buyruğuna girdiği, her gün onun kurbanlarını iyileştirmeye çalıştığı bu yönetimden hiçbir beklediği yok gibi. Ne bu yönetime, ne de onun sürgit yaşayacağına inancı var. Daha önce de inanmamış zerre kadar. Bu nedenle çoluk çocuğu Vratislava'da bırakmış. Getirmemiş Prag'a. Oysa Reich'a hizmet eden görevlilerin çoğu, işgal edilmiş bu ülkenin kaymağını hapur hupur yemek fırsatını kaçırmıyor. Weisner'inse bu yönetime karşı dövüşen halkın hiçbir şeyinde gözü yok. Ama onunla işbirliği de yapmıyor.

Weisner, yürekten bir ilgi gösterip namusluca bakmıştı yaralarıma. Aynı durumlarda başkalarına da böyle davranıyor. İşkenceden iflahı kesilmiş tutukluların sorguya gitmemeleri için olanca gücüyle ayak diretiyor. Vicdan azabı çekmemek için yapıyor bunu belki de. Ama gelgelelim, gerçekten onun yardımını bekle-

diğiniz bir sırada size uzatmıyor elini. Belki de korkuyor bundan.

Bu adamı anlatmak için öyle uzun boylu söze gerek yok. Şimdiki yönetimin verdiği korkuyla bundan sonra gelecek yönetimin verdiği korku arasında sıkışmış, kalıvermiş tek başına. Bir delik bulup çıkmaya çalışıyor. Gelgelelim bulamıyor. Kapana tutulmuş minnacık bir fındık faresi o. İri bir sıçan bile değil. Şöyle bit kadar umudu yok kurtulacağına.

«Uyuşuk»

Tahta heykelcik de değil, öyle dört dörtlük taş bir heykel de. İkisinin arası birşey. İnandığına sapına kadar inanmalı ki taştan bir heykel olabilsin.

Gerçekte böyle iki kişi var burada. Bunlar kendi hallerinde, duygusal kişiler. Başlangıçta içine düştükleri işten yürekleri ağızlarına gelmiş. Afallamışlar. Sonra ne yapıp yapıp kendilerini dışarıya atmaya çalışmışlar. Ama kendi ellerinde birşey olmadığı için kalmışlar oldukları yerde. Bu sefer tutunacak bir dal, bir dayanak aramaya başlamışlar. Nice sonra doğruya, iyiye bilerek değil de, içgüdüyle erişmişler. Sana bir yardımları dokunuyorsa, bil ki senden bir yardım bekledikleri içindir. Şimdi olmazsa sonra.

Pankrac'daki alman görevlilerinden cephede çarpışan yalnız bu ikisi. Znojmo'da dikiş işçisi olan Hanauer cepheye gidip bir süre sonra yaralı olarak dönmüş. Uzun süre çekmiş bu yaralardan. Şvayk gibi o da:

«Savaş dediğin insanlar için değil.» gibi filozofça laflar ediyor. *«Ne işim var benim savaşta?»*

Bata'lı şen şakrak bir kunduracı olan Höfer Fransız seferine katılmış. Rütbeni yükselteceğiz, kal mal demişler ama, kalmamış orduda. Kendini zor atmış. Başından hiç eksik olmayan dertler, sıkıntılar yüzünden hemen her allahın günü yaptığı gibi elini şöyle bir sallayıp kendi kendine: *«Allah kahretsin be!»* demiş.

İkisinin de alın yazıları, doğal yetenekleri birbirine çok benziyor. Ama Höfer daha bilgili, daha yürekli, daha dört dörtlük. Hücrelerde ne kadar tutuklu varsa *«Uyuşuk»* diyor ona.

Onun iş günlerinde hücreler gel keyfim gel yapıyor. Bazen bas bas bağırıverir. Ama ardından işmar eder hemen. Bu şu demektir: *«Bilesin sana bağırmıyorum. Aşağıdaki bizim üste kimseye göz açtırmadan görev yaptığımı göstermek için yapıyorum bunu.»*

Ama boşunadır hep bunlar. Üstlerini inandıramaz. Hemen her hafta çalışma cezası alır. Elini uyuşuk uyuşuk şöyle bir sallayıp: *«Allah kahretsin be!»* der. Sonra oyuna dalar yine. Bu bir gözetleyiciden çok aklı bir karış yukarıda çiçeği burnunda bir kunduracı çırağı. Onu hücrede madeni bir parayı duvara ite ite oynayan bir oyunu oynarken yakalaman olmayacak bir iş değildir. Gün gelir, tutukluları koridora çıkarıp hücrelerde *«arama tarama»* yapar seninki. Ama hayli uzun sürer bu. Eğer merak edersen, gidip ne oldu ne bitti diye bakabilirsin. Kafasını ellerinin arasına almış masada uyuklamış kalmıştır. Habire uyur. Tatlı bir şehvet duyar uykudan. Kendini daha iyi gizler üstlerinden

böylece. Tutuklular dörtbir yanı gözleyip bir tehlike falan belirdi mi haber ederler ona hemen. Herşeyden çok sevdiği o cinsilatif yüzünden gece uyuyamamışsa, tabi yine iş saatinde uyuyacaktır horul horul.

Naziler kazanacak mı, yoksa bozguna mı uğrayacak? «*Allah belasını versin be!*» Bu sirkte nasıl sürgit yaşanır? O kendini bu sirkin bir adamı olarak görmüyor. İlginç birşey bu. Daha da ilginç olanı, görmek de istemiyordu. Değildi de. Hapishanenin bir başka bölümüne bir haber mi uçurtmak istiyorsun? «*Uyuşuk*» hemen ayarlar bunu. Dışardakilerden birine duyuracağın birşey mi var? «*Uyuşuk*» alır üstüne. Birisiyle başbaşa verip konuşmak, onu bazı şeylere inandırmak, böylece bir yığın insanın canını kurtarmak mı dersin? «*Uyuşuk*» o insanı hücreye getirip konuşturur seninle. Üstelik marifet yapmış yumurcaklar gibi sevinçli sevinçli bakar durur öyle. İşin yoksa biraz sağını solunu kollaması için habire öğüt ver ona. Tehlikenin içinde yüzdüğü için tehlikeyi mehlikeyi pek sezdiği yoktur. Yaptığı işlerin önemini pek anlamaz. Anlasa, daha çoğunu yapmaktan mutluluk duyar belki de.

Daha taş bir heykel olamadı o. Bir geçiş dönemini yaşıyor.

Kolin

Sıkıyönetim sırasındaydı. Vakit akşamdı. Beni hücreye sokan SS üniformalı bir gözetleyici ceplerimi yalandan arar gibi yaptı. Usul usul:

- Birşey mi var canınızı sıkan? diye sordu.

- Bilmem. Yarın kurşuna dizileceğimi söylediler de...

- Korkuttu mu sizi bu?

- Yoo, biliyorum zaten...

Kurulmuş bir makine gibi ceketimin ucuyla oynadı öyle bir an.

- Olabilir bu... Bilemedin yarın değil de daha sonra... Belki de hiç olmaz... Ama yine de hazırlıklı olmalı tabi...

Yeniden sustu.

- Eğer yine de isterseniz... Acaba birine vermem için birşey bırakmak ister misiniz bana? Var mı yazacağınız birşey? Şimdi için değil tabi, anlıyorsunuz ya... Sonrası için.. Sözgelimi nasıl düştünüz buraya? Sizi ele veren birisi varsa, bunun karıştırdığı haltlar, falan filan... Diyeceğim, sizinle toprağa girmesin bildiğiniz şeyler...

Birşeyler yazmak istiyor muymuşum? Gönlümde yatanı nasıl da bildi çıkardı!

Az sonra elinde kağıt kalem geldi. Arama taramalarda kimsenin eline geçmemesi için iyice sakladım onları. Bir daha da sürmedim elimi hiç.

O kadar güzel birşeydi bu, inanasım gelmiyordu. Bunca güzel şey görülmüş müydü daha? Şu karanlık, kasvetli yere bir takım adamlar ana avrat söve söve, sille tokat getiriyorlar seni. Aradan biraz geçiyordu, bir insan, sana elini uzatan bir dost buluyorsun orda. Düşünki, hiçbir iz bırakmadan, gelecek günlerin insanlarına bir bildiri iletmeden, özgürlüğe kavuşup senden sonra yaşayacaklarla üç beş lakırdı etmeden çekip gitmeyeceksin bu dünyadan artık. Su sırada böyle birşey olsun, gel de şaşma! Koridorlarda idam edileceklerin adları okunuyor gürül gürül. Hayvan gibi uluyor bir takım vahşi adamlar. Kan gördükçe keyiflenip kendinden geçiyor. Beri yanda korkudan nutku tutulup bağıramayanlar da var. İşte şu anda, tam böyle bir sırada, akıl havsala almaz bunu yani. Gerçek değildir belki. Evet, evet, tuzaktır bu bana resmen. Böyle bir durumda birisi çıkacak, sana kol kanat gerecek, ha? Mangal kadar yürek gerek buna. Güç gerek.

Aşağı yukarı bir ay geçmişti. Sıkıyönetim kalkmış, çığlıklar azalır gibi olmuştu hapishanede. Korkulu zulüm günleri birer anı oluyordu kafalarda artık. Yine öyle bir akşam üstüydü. Sorgudan dönüyordum. Baktım aynı gözetleyici benim hücrenin önünde.

– Öyle görünüyor ki, kurtardınız yakayı. Noldu, yolunda gitti mi herşey? -İnceleyici bir gözle bakıyordu bana.

Anlamıştım ne demek istediğini. Yüreğim çok duygulandı doğrusu. Onun doğru, namuslu bir insan olduğuna hiçbir şey bunca inandıramazdı beni. Böyle bir soruyu sormakta kendisini haklı görmese sormazdı besbelli. Ondan sonra kendim gibi inanır oldum. Bizden birisiydi o da.

İlk bakışta anlaşılmıyordu ne olduğu. Koridorlarda kendi kendine dolaşırdı öyle. Rahat, içine kapanık bir hali vardı. Gözünden hiçbir şey kaçmazdı. Ayağına çabuk, yerinde duramayan bir insandı. Kimseye bağırıp çağırdığı, kimseyi patakladığı görülmemişti daha.

Bitişik hücredeki arkadaşlar:

– Smetonz buraya doğru bakınca bizi tokatlayın n'olur! diyorlardı. Hiç değilse bi yolcuk olsun görsün sizi iş yaparken!

Başını olumsuz olumsuz sallıyor:

– Gereği yok, diyordu.

O oldum olasıya bir çek gibi konuşurdu. Herşeyiyle başkaydı ötekilerden.

Kimin bir derdi var hemen biter orda. Herşeyin allak bullak olduğu bir yere rahatlık, ferahlık getirir. Üzgün üzgün duranlara güç kuvvet olur. Dışarda yeni yeni bir takım kişilerin canına okunmaması için kopmuş bazı ilişkileri yeniden yoluna kor. Ivır zıvır şeylerle tüketmez kendini. Geniş çapta sistemli çalışır. Yeni birşey değil bu, ta baştan beri öyle. Nazilerin yanına bunun için girmiş zaten.

Bu Moravya'lı çek gözetleyicinin adı Adolphe Kolinsky işte. Sapma kadar çek. Eski bir çek ailesin-

den geliyor. Hradec Kralove'deki, sonra da Pankrac'daki çek tutukluların başında olabilmek için «*Almanım ben*» demiş herkese. Onu tanıyıp bilenlerin çok ağrına gitmiş bu. Ama dört yıl sonra hapishanenin alman yöneticisi onu çağırıp yumruğunu öfkeli öfkeli sallayarak gözdağı vermiş: (Aslında gecikmiş bile biraz.)

– Sizlerdeki bu «*çekseverliğin*» hakkından gelirim ben!

Gerçekte aldanıyordu yönetici. Sırf «*çekseverlik*» değildi onda hakkından gelinecek! İnsan yanının da hakkından gelinmeliydi! Kendi gönlüyle, bilinçli olarak bir yerde görev alıp, düşmana karşı koyan, düşmana karşı koyanlara kol kanat geren bir insandı Kolin. Sürekli tehlike içinde olmak, pişirilmiş çelik gibi dayanıklı yapmıştı onu.

«Bizimki»

Eğer 11 Şubat 1943 sabahı her gün kahvaltıda verdikleri o içine bilmem ne katılmış kahve yerine kakao verselerdi bu şaşılası, olağanüstü olaya tınmazdık bile! Çünkü o gün bir çek polisinin kapımızın önünde görünmesiyle yok olması bir oldu. Göz açıp kapayıncaya kadar. Kara pantolonu, uzun çizmelerinin içine sokulmuştu. Bir adım attı ileri doğru şöyle. Üniformasının lacivert kolu içindeki eli kilide doğru uzandı. İtti kapıyı. Görüntü yok oldu. O kadar birdenbire olmuştu ki bu, onbeş dakika sonra gözümüze inanamıyorduk hâlâ.

Pankrac'da bir çek polisi ha! Ne büyük sonuçlar çıkarıyorduk bundan!

Aradan iki saat geçmiş, hâlâ ahkam kesiyorduk. Hücrenin kapısı açılıverdi yine. Bir çek polisinin kasketi sarktı içeri. Biz öyle afallamış dururken sevinçten büzülmüş ağzı:

– *Freistunde!* (Bir saat teneffüs) dedi.

Artık yanılmıyorduk. Koridorlarda SS gözetleyicilerinin kirli yeşil üniformaları arasında gözümüze bir top ışık gibi görünen yığınla kara lekeler çarpıyordu: Çek polisleri...

Neydi bunların bizim için anlamı? Kimdiler, neciydiler. Kim olurlarsa olsunlar, burda oluşları apaçık birşeyi koyuyor ortaya. Elinde tek dayanağı olan bu son derece nazik baskı aracının içine, köküne kibrit suyu dökmek istediği bir halkın insanlarını da sokmak zorunda kalan bir yönetimin suyu ısınmış demekti artık. Üç beş kişiyi yanına çekmek için bel bağladığı umutlar da suya düşünce, bu dünyada sipsivri kalacaktı tek başına. Daha ne kadar sürer sanıyordu yediği haltlar?

Bu çek polisleri özellikle seçilmiş kişiler kuşkusuz. Savaştan yenik çıkacakları kafalarına dank etmiş, her gün aynı şeyleri yapa yapa imanları gevremiş, yürekleri yılgın almanlardan daha beter çıkacaklar belki de. Ama onların burda bulunmaları nazilerin suyunun ısındığını gösteriyor. Lamı cimi yok bunun.

Böyle düşünüyorduk işte. İlk zamanki düşündüklerimizden daha da sarpa sarmıştı almanların işi. Çünkü

nazi yönetiminin seçeceği hiçbir yol, hiçbir şey kalmamıştı artık.

11 Şubatta ilk kez gördük çek üniformalarını.

İkinci gün onların içindeki insanları tanımaya başladık.

Onlardan biri gelip hücrenin içine baktı. Eşiğin üstünde yerinde sayar gibi bacaklarını bir kaldırıp bir indirdikten sonra -Hani ahu geyik, tavlı tavlı dört ayağıyla birden sıçrar ya, işte öyle bir güç fışkırmasıyla- birden kabarıp:

– Ee, ne alemdesiniz bakalım beyler? dedi.

Gülümseyerek karşılık verdik bu soruya. O da gülümsedi. Sonra üzgün bir tavır takındı:

– Kızmayın bizlere n'olur! İnanın ki, buraya gelip sizlerin başınızda dikileceğimize, sizleri gözleyeceğimize aylak aylak sokaklarda dolaşmayı daha çok isterdik. Ama elden ne gelir? Zorla getirildik buraya? Belki... Belki de iyi olur sizin için...

Bu konuda ne düşündüğümüz, kendilerini nasıl gördüğümüzü söyleyince keyfi yerine geldi, sevindi. Böylece daha ilk günden dost olduk. O sabah hücremizin kapısında görünmesiyle yok olması bir olan bu altın yürekli pırıl pırıl çocuk, Vitek'ti.

Öbürü Tuma. Çek hapishanelerindeki eski gözetleyici tiplerinin tıpkısı. Biraz kaba saba. Olur olmaz herşeye bağırır çağırır. Ama özü, içi iyi. Eskiden Cumhuriyet zamanındaki hapishanelerde o «*Baba*» dediğimiz görevliler gibi birşey bu. İçinde bulunduğu durumdan hep memnun. Hiçbir olağanüstülük, hiçbir aykırı-

lık bulmuyor onda. Tersine kendi evinde gibi yaşıyor. Habire onunla bununla eşek şakası yapıyor. Keyfine diyecek yok hiç. Onun en çok canına okuyan buranın düzeni oldu. Hücrelere ekmek gibi, sigara gibi şeyler sokuyordu gizli gizli. Girdiği her yerde zevzek zevzek konuşuyordu havadan sudan. Konuşmadığı konu yoktu. (O günün politik konularını hiç ağzına almıyordu ama) Onun bu davranışları kesinkes içten, yürektendi. İçinden nasıl geliyorsa öyle davranıyordu yani. Gözetleyicilikten bunu anlıyordu kendi. Gizli kapaklı hiçbir yanı yoktu. Nasılsa öyleydi. Kendisine çeki düzen vermesi için yapılan uyarmalar zırnık değiştirmedi onu. Ama biraz daha sağına soluna dikkat eder oldu. Yine eskisi gibi «*Baba*» bir gözetleyiciydi. Ondan öyle çok şeyler istemeyecektin. Hepimiz rahattık onun yanında.

Üçüncüsünün hiç sesi soluğu çıkmazdı. Tasalı tasalı dolaşır dururdu hücrenin çevresinde. Dünya yansa umurunda değil gibiydi. Kendisiyle yakınlık kurmak için gösterdiğimiz çabalara hiç oralı olmadı bile. Baba. onu bir hafta kadar inceledikten sonra:

– Onunla senli benli olamadık bir türlü, dedi. İçlerinde en molozu bu...

– Yada en kafalısı, dedim.

Bunu daha çok «*Baba*»nın düşüncesine karşı gelmiş olmak için söylemiştim. Çünkü böyle ıvır zıvır şeylerde görüş ayrılığı hücrede hayatın tadı tuzu demektir.

Baktım, onbeş gün sonra, bizim «*ağzı var dili yok*» daha bir candan işmar ediyor bana. Hapishane gibi bir

yerde binbir anlama gelir bu. Gelgelelim eski taş eski hamamdı o yine. Belki de bana öyle gelmişti, yanılmıştım.

Bir ay sonra ayna gibi çıktı herşey ortaya. İpek böceğinin krizalitken kelebek olması kadar birdenbire olmuştu bu. Pürtüklü pürtüklü krizalit kabuğunu yırtmış, canlı, yaşayan birşey olmuştu. Bu bir kelebek değil, bir insandı. Baba, ben burdaki bir takım kişilerin özelliklerini yazarken:

– Yazdığın bu küçük küçük şeyleri geleceğin insanları okuyacak diyordu.

Evet, gerek burda, gerek dışarda varını yoğunu koyarak yiğitçe vuruşup ölen arkadaşların unutulup gitmesine gönlüm razı değildi. Yine en güç, en zor durumlarda bunlardan hiç de geri kalmayan, bizlere ellerinden gelen yardımı yapan bir takım yaşayan kişilerin de akıldan çıkmasını istemiyordum. O çek polisi Kolinsky gibilerin Pankrac'ın koridorlarının karanlığından hayatın aydınlığına çıkması gerekti. Ünleri dünyayı tutsun diye değil. Başkalarına örnek olsunlar diye. Çünkü insanların görevi tek burdaki kavgayla sona ermiyor. Bütün herkes sapına tadar insan olmadıkça, bazı has kişilerin yiğitçe kavga vermesi sürüp gidecek böyle.

Aslında polis Jaroslav Hora'nın öyküsü kısa bir öykü. Ama bu öyküde sapına kadar insan olan birisini bulacaksın.

Radnice bölgesi. Öyle bir yer ki kuş uçmaz, kervan geçmez. Güzelliğine diyecek yok. Yoksul, hüzünlü. Babası cam işçisi. Ekmek aslan ağzında. İş olup da

gece gündüz çalıştığı zamanlar yorgunluktan anası ağlıyor. İş olmadı mı binbir rezillik, perişanlık... Üstelik kol geziyor işsizlik bölgede. Öyle bir çile ki, ya sürünüyorsun sürüm sürüm yada başkaldırıyorsun düzene. Daha iyi yaşamak umuduyla kavgaya giriyorsun. İşte onun babası da toplumcu olup çıkıyor.

Çiçeği burnunda Jaroslav 1 Mayıs gösterisine katılan bisikletçilerle birlikte pedal çeviriyor. Bisikletin tekerleğine al bir kurdele geçirmiş. Ama unutmamış onu orda. Niçin olduğunu kendi de açık seçik bilmeden, evde, tornacı olarak çalıştığı Skoda fabrikasında saklamış hep onu.

İşsizlik, savaş, yeni bir iş umudu, polislik, şu bu... Bütün bu zamanlarda bu al kurdelenin ne olduğunu bilemem elbet. Belki de sarılı olarak duruyordur bir köşede. Belki de az buçuk unutulup gitmiştir. Ama yok olmamıştır kesinkes. Gün geliyor, Pankrac'a gönderiliyor Jaroslav. O da Kolinsky gibi önceden bildiği bir işe verilmiş değil. Gönlü de yokmuş pek. Gelgelelim hücrenin kapısından bakar bakmaz daha yapacağı işi anında kavramış. Kurdele açılıvermiş.

Jaroslav çalışacağı alanı ölçüp biçiyor hemen. Gücünün neye yeteceğini, neye yetmeyeceğini tasımlıyor. Dört dörtlük bir başarı için işe nerden, nasıl girişmek gerektiğini düşünürken epey zorluk çekiyor. O öyle meslekten bir politikacı değil. Sade bir halk çocuğu. Ama babasından öğrendiği bir takım deneyler var. Bunlar alacağı kararlar için sağlam bir çekirdek oluyor. Böylece çirkin bir krizalitten bir insan çıkıyor ortaya.

İçi, yüreği tertemiz bir insan Jaroslav. Eşi menendi bulunmaz bir insan. Karda leke olur, onda olmaz. Kız gibi utangaç, duygulu. Üstelik, mert, yiğit. Burda başa gelebilecek her türlü tehlikeyi göze alıyor. Önemli önemsiz demeden her işe atıyor kendini. Usul usul, herşeyi kollaya kollaya, ama gözünü de budaktan esirgemeden girişiyor işe. Öyle züppelik falan yok onda. Kesin bir buyruk bellemiş düşündüklerini. Yapılacak birşey varsa yapılmalı elbet. Lafla peynir gemisi yürür mü?

Açıkçası hepsi bu işte. Kendi başına birçok insanın hayatını kurtarmış bir kişinin tüm hayat öyküsü bu. Eğer bugün dışarda bazı insanlar hem yaşıyor, hem çalışıyorsa Pankrac'daki bir adamın görevini insanca yerine getirmiş olmasındandır. Onlar bu adamı, bu adam da onları tanımlıyor. Kolinsky'i de tanımlıyorlar... Gönül isterdi ki bu iki adamı tanısınlar daha sonra. Bu iki adam onların yollarını birleştirivermişti o an. Çalışma, yararlı olma olanaklarını arttırmıştı. Kafaları kafa, yürekleri yürek olan insanlar bunlar. Örnek alalım onları.

Skorepa Baba

Bir rastlantı olarak üçünü bir arada görürsen onların kardeşlik denilen şeyin canlı imgesini görmüş gibi olursun. SS gözetleyici Kolinsky'nin üniforması kirli yeşil, çek polisi Pora'nın üniforması koyu, koridorda çalışan tutuklulardan Skorepa'nın üniforması açık,

sevimsiz bir renk. Gelgelelim binde bir gelir onlar biraraya. Çünkü hepsi ayrı bir iş peşindedir.

Hapishane yönetmeliği temizlik, yemeklerin dağıtılması gibi koridorlarda görülen ıvır zıvır işler için *«yalnızca kendisine özel bir güven beslenilen, disiplinli, öbür arkadaşlarından iyice uzaklaştırılmış tutukluların»* kullanılmasına elvermektedir. Yönetmelikte vardır bu yalnız. Ama kim görür kim dinler. Ölü doğmuş, kimsenin kulak asmadığı şeylerdir bunlar. Çünkü yönetmelikte sözü edilen çeşitten tutuklular yoktur, olmamıştır burda. Hele Gestapo hapishanesinde ilaç için arasan bulamazsın böylesini. Buranın koridorlarında çalışan sorumlu tutuklular, tersine, yaşayabilmek, dışardan bir takım bilgiler alabilmek için hücrelerdeki topluluk tarafından ileri uzatılmış birer antendir. Bunlardan kaçı üstlerinde yakalanan bir bildiri yüzünden canlarını vermiştir! Gelgelelim, hapishanedeki tutuklu topluluğunun yasası onların yerine geçecek olanlardan da tehlikeli görevlerini sürdürmesini ister durmadan. Bu işi yürekle de yapsan, korka korka da yapsan olacağın önüne varamazsın ergeç. Ama korkarsan çok şeyi berbat edebilir, her yasadışı çalışmada olduğu gibi, herşeyi bir anda bir varmış bir yokmuş yapabilirsin.

Burdaki öyle bir yasadışı çalışma ki, onun kökünü kazımak için can atanların kendi içlerinde, gözetleyicilerin, gardiyanların gözü önünde, onların yasakladığı yerlerde, onların seçtiği zamanlarda, onların yarattığı koşullarda gelişir, sonra da bir güç olur. Dışarda öğrendiğin yetmez burda, devede kulak kalır. Ama senden herşey tam olarak istenir.

Dışarda yasadışı çalışmaların ustaları var. Koridorlarda çalışan sorumlu tutuklular arasında da var böyleleri. Skorepa Baba bunlardan işte. Kendi halinde, alçakgönüllü bir insan. İlk bakışta gamsız kasavetsiz biri olarak görünüyor. Gerçekte balık gibi ele avuca sığmayan biri. Gözetleyiciler öve öve bir kalıyorlar onu. Ne esaslı adam yani! Durmadan çalışıyor. Üstüne aldığı işten başka birşey görmüyor gözü. Hiç kimseye de çaktırmıyor kendini. Öbür koridor sorumluları onu örnek alsınlar kendilerine!

Hücredekileri tek tek tanır. Oralara her yeni düşenin ıcığını cıcığını öğrenir. Neden düşmüş? Hücredeki arkadaşları ne mene şeyler? Kendi davranışları, arkadaşlarının davranışları nasıl? «*Durum*»ları adamakıllı inceler, çözmeye çalışır. Birisine bir bildiri iletirken yada şöyle yap böyle yap diye öğüt verirken yararlı olur bu.

Düşmanlarını tanır. Her gözetleyicinin ciğerindeki noktayı bile okumaya çalışır. Ne gibi alışkanlıkları var, güçlü, güçsüz yanları neler, onunla özellikle hangi noktalarda uyanık olmak gerekir, nasıl yararlanılır, nasıl tongaya düşürülür, bir bir bulmaya çalışır bunları. Ben bir yığın insanın karakteristik özelliklerini tanımada Skorepa Baban'ın çalışmalarından yararlandım. Onun tanımadığı, bilmediği yoktur hiç. Herkesi bir bir tanımlar, ciğerindeki noktayı söyler sana. Eğer koridorlarda dilediğiniz gibi hareket etmek, etkili, güvenli bir iş görmek istiyorsanız önemlidir bunlar. Herşeyden önce üstüne aldığı görevin ne olduğunu bilir o. Nerede olursa olsun toplumculuğunu yitirmeyeceğini, ellerini kavuşturup pısırık pısırık oturmayacağını, «*eylemlerini*

durdurmayacağını» bilen bir kimsedir. Şunu da söyleyeyim: Burda binbir tehlike içinde, en ağır, en dayanılmaz baskılar altında hemen kendi gerçek yerini buluverdi. Büyüdü, yüceldi.

Olaylar karşısında katılığı yok. Duruma göre şöyle yada böyle davranır. Her doğan gün, her saat yeni durumlar getirir. Bu yeni durumlar yeni yöntemler ister. Anında bulur onları Skorepa. Görüşleri bıçak gibi keskindir. Birkaç dakka içinde şıp diye çözer herşeyi. Hücrenin kapısını usul usul vurur, hazırlanmış bildiriyi dinler, sonra da onu koridorun öbür ucuna, daha yeni hizmet görevlisi birinci katın merdivenlerini çıkmadan üç beş sözle açık seçik iletir. Tedbirlidir. Kendini herşeyden kollar. Cin gibi işler kafası. Durum neyi gerektiriyorsa onu yapar. Elinden onca bildiri geçmiş, ama birini olsun yakalatmamıştır. Kimsenin yüreğini işkillendirmemiştir.

Postalın ayağın neresini acıttığını, nerde moralin yüksek tutulacağını, dışarda olup bitenler konusunda nerde açık seçik bilgi vermek gerektiğini, umutsuzluğun canına okuduğu bir adama ne zaman güç kuvvet olunacağını, bir kırık ekmek, bir kaşık çorba getirerek aç bir adamın karnını ne zaman doyurmak gerektiğini o bilir. İncelmiş duyguları, görüp geçirdiklerinin kendisine kazandırdığı sağlam bilgilerle yapar bunları.

Babayiğit, güçlü bir savaşçıdır. Kar gibi lekesiz, pırıl pırıldır. Skorepa Baba derler ona!

Yalnız bu kadar mı? Skorepa baba ezenlerin kendisinden istediği çalışmayı bütünüyle ezilenlerin hayrı-

na çevirmeyi bilmiş, esaslı bir «*Hausarbeiter*»(*). Skorepa Baba emsalsiz bir insan. Ama daha onun gibi canla başla çalışanları da unutmamak gerekir. Bunların da hepsinin ayrı bir insan yanları var. Gerek Pankrac, gerek Petschek adliye sarayında tanımış olduklarımı anlatmayı gönlüm çok isterdi. Ama ne yazık ki az bir zamanım var şurda. «*Uzun uzun yaşadığın şeyleri üç beş sözle anlatıp geçiverdiğin bir türküye bile yetmez bu zaman*».

Bari birkaç ad, birkaç örnek verelim de anıları unutulup gitmesin onların. Hepsi de bu kadar değil gerçekte.

«Renek» (Josef Teringl): Sapına kadar inanmış biri. Canını verir şöyle. Petschek adliye sarayında olup bitenlere, bizim ordaki direnişimize o da katıldı. Yedikleri içtikleri bir giden canciğer arkadaşı Pepik Bervida da has, yiğit bir adam.

Doktor Milos Nedved: Gencecik. Filinta gibi yakışıklı. Saygıdeğer. Tutuklu arkadaşlarına ettiği yardımı Osvecum'da canıyla ödedi.

Arnost Lorenz: Kimseyi ele vermedi. Konuşmadı. Bu nedenle karısını kurşuna dizdiler. Bir yıl sonra, «*400*»ün «*hausarbeiter*»lerini, birlikte çalıştığı tüm arkadaşlarının canını kurtarmak için tek başına idama gitti.

(*) Hapishane argosu. Koridorların, hücrelerin temizlik işlerinde çalışan, herşeyin yerli yerinde, düzenli tertipli olmasını sağlayan kişi.

Vasek Rezek: Değişmez, güzel bir ruh yapısına sahip. İçine kapalı bir insan. Sıkıyönetim sırasında idam edilen Anka Vikova'ya yürekten tutkun. Zehir gibi çalışkan... (Kağıtta boş burası) Oldum olasıya neşeli, becerikli.. «*Kütüphaneci*» Springer'e, genç, sevimli Bilek'e akıl hocalığı yapar hep...

Örnek, aramadığın kadar. Büyüklü küçüklü taş heykeller... Küçük de olsa, büyük de olsa taş heykel ama... öyle tahtadan, çamurdan heykelcik değil...

TARİHSEL BİR OLAY

9 Haziran 1943

Pantolon kemeri hücremin önünde sarkıp duruyor öyle. Benim kemer bu. Gece alıp Reich'ın mahkemesine götürecekler beni. Sonra bir yığın ıvır zıvır. Ömrümün geride kalan minnacık diliminden karnı doymak bilmeyen zaman son lokmaları koparıyor. Dörtyüzonbir gün nasıl da göz açıp kapayıncaya kadar geldi geçti Pankrac'da? Aklım almıyor bunu. Kala kala kaç günüm daha kaldı? Nerde, kimler görecek bu işi? Şu günlerde pek az bulabildim yazma fırsatını. İşte bunlar son yazdıklarım. Tarihsel bir olayı anlatacağım. Kuşkusuz son tanığı benim onun.

.....

1941 Şubat'ında, Çekoslovakya Komünist Partisi'nin Merkez Kurulu, çok kötü durumlarda kendisinin

yerini alacak kurulla birlikte baştan aşağı tutuklanmıştı. Böylesine korkunç bir balyozun nasıl olup da Parti'nin üstüne indiği henüz açıkça aydınlanmış değil. Günün birinde Gestapo komiserleri sorguya çekilecek olurlarsa bu konuda birşeyler söylerler belki. Petschek adliye sarayında «*Hausarbeiter*» olarak çalıştığım günlerde, bu sırrı çözmek için uğraştıysam da bir sonuç elde edemedim. Bunda besbelli kışkırtıcılığın, ama daha çok *tedbirsizliğin* büyük payı vardı. Yasadışı yürütülen iki yıllık çalışma arkadaşların uyanıklığını, açıkgözlüğünü törpülemişti biraz. Yasadışı örgütlenme habire genişliyor, yeni yeni bir takım kimseler görev alıyordu. Öyle ki, hiç işe yaramayanlara bile iş veriliyordu. Parti durmadan genişliyor, denetlenmez bir duruma giriyordu sonunda. Merkez Kurulu'na indirilen darbenin hazırlıkları bir süredir açık seçik ortadaydı. Rusya'ya yapılacak saldırının hazırlıkları biter bitmez Merkez Kurulu'nun tepesine balyoz gibi indi. Başlangıçta Merkez Kurulu'nun olduğu gibi tutuklandığından haberim yoktu. Normal bir ilişki kurmaya çalışıyor, ama bir türlü kuramıyordum. Bir ay sonra öyle artık eli kolu bağlı kalamayacağım kafama dank etti. İlişki kurma yollarını kendim başladım aramaya. Tabi başkaları da vardı aynı şeyi yapan.

İlk ilişkim Orta Bohemya bölgesi sorumlusu Honza Vyskocil'le oldu. Parti'nin örgütsüz kalmamasını düşünerek Rude Pravo'nun basılması için çalışmalara başlamış, dahası, gerekli şeyleri hazırlamıştı bile. Ben hemen bir önsöz yazdım. Görüp okumadığım eldeki öbür yazıların «*Rude Pravo*» olarak değil de, *1 Mayıs gazetesi* olarak yayınlanmasında karar birliği ettik.

Partizanların çalışmaları başlıyordu artık. Korkunç bir balyoz Parti'yi yerle bir etmiş, ama öldürememişti. Can vermiş yöneticilerin yerine geçen yüzlerce genç arkadaş, yüzüstü bırakılmış işleri sürdürmeye çalışıyorlardı. Bu yürekleri inanç, güven dolu yeni kişiler örgütün arap saçına dönmesine, hiçbir iş görmeden öylece oturmasına razı değillerdi. Gelgelelim, Merkez Kurulu bir türlü oluşturulamamıştı. Üstelik, partizanların çalışmaları bir takım tehlikeler yaratıyordu. En civcivli bir zamanda -Nazilerin ruslara yaptığı o beklenen saldırı sırasında- adamakıllı ortak bir yol izlenilmedi.

Bu sırada, «*partizanca bir tutumla*» benim denetimim altında yayınlanan Rude Pravo, siyasal görevini ustaca yerine getiriyordu. Ne yazık ki, adamakıllı bir başarı elde edemeyen 1 Mayıs sayımızı başkaları inanılır, güvenilir bir ses olarak gördü. Böylece birbirimizi aramaya koyulduk.

Sık bir ormandaymışız gibi arıyorduk birbirimizi. Bir ses duyar duymaz hemen onun geldiği yöne doğru tutuyorduk yolu. Bu sefer tam tersten gelmeye başlıyordu ses. Verilen korkunç kayıplar Parti'ye daha uyanık, daha dikkatli olmasını öğretmişti. Birbiriyle görüşecek iki Merkez üyesi, hem kendilerinin, hem de ilişkiyi kurmakla görevli kişilerin yarattığı bu sık gizlilikler ormanında konuşmaya çalışıyorlardı. Karmakarışık birşeydi bu. Karşımda kim var bilmiyordum. Karşımdaki de beni bilmiyordu.

Sonunda ortak bir aracı bulduk. Bu muhteşem çocuk, ilişkileri yürüten ilk görevli oldu. Bunda rast-

lantının da payı var tabi. 1941 Haziran'ının ortasında hastalanmış Lido'yu ona göndermiştim. Hemen Baxa'ların oturduğu yere geldi. Konuşup anlaştık orda. O da *«bir başkasını»* bulmakla görevliydi. Bunun ben olduğundan zerre kadar haberi yoktu. Tersine -hep başkaları gibi o da- benim tutuklandığımı, sonra da öldüğümü sanıyordu.

22 Haziran 1941'de Hitler Rusya'ya saldırıya geçmişti. Honza Vyskocil'le bu olayın bizim için taşıdığı önemi açıklayan bir bildiri yayınladık. 30 Haziran'da kendisiyle haylidir görüşmek istediğim birisiyle buluştum. Benim seçtiğim yere o geldi. Çünkü kiminle karşılaşacağını o biliyor, bense bilmiyordum daha. Bir yaz akşamıydı. Akasyaların kokusu açık camlardan içeri doluyordu. Yavukluların buluşacağı bir havaydı tam. Kararmta olduğu için perdeleri sıkı sıkı örttük. Işığı yakıp kucaklaştık sarmaş dolaş. Honza Zika'ydı bu.

1941 Şubat'ında Merkez Kurulu'nun hepsi tutuklanmamıştı daha. Üyelerden sadece Zika kurtarabilmişti yakayı. Onu çoktandır tanır, severdim. Ama gerçek anlamda, bu birlikte çalıştığım günlerde tanıdım onu. Yusyuvarlak, güleç, biraz köylümsü, uzlaşmaya hiç yanaşmayan, mangal gibi yüreği olan bir devrimciydi. Üstüne yüklendiği görevden başka hiçbir şey görmezdi gözü. Onu yerine getirebilmek için herşeyi yapardı. İnsanları sever, insanlar da onu severdi. Ama onların sevgisini asla gözü kapalı kabullenmezdi.

Birkaç dakika içinde anlaştık onunla. Üç beş gün sonra yeni yönetim kurulunun üçüncü üyesini tanıdım.

Bu, Mayıs'tan beri Zika'yla ilişkisi olan Honza Cerny'di. Boy pos fidan gibiydi. İnsanlarla iyi geçinirdi hep. Bir zamanlar İspanya'da çarpışmış, savaş sırasında, ciğerlerinde kurşun yarasıyla Nazi Almanya'sını baştanbaşa geçip buraya gelmişti. Oldum olasıya asker yanı vardı biraz. Yasadışı çalışmalarda kaşarlanmıştı artık. Her işe o dalar, o girişirdi.

Ardı arkası kesilmeyen kavga günleri bizi büyük bir arkadaşlıkla bağladı birbirimize. Bilgilerimizi, niteliklerimizi ortaya koyuyor, birbirimizi tamamlıyorduk. Gerçek, kılı kırk yaran bir örgütçü olan Zika, öyle yuvarlak laflara aldanmaz, edindiği her bilgiyi adamakıllı inceler, her önerinin üstünde uzun boylu düşünür, alınan kararları tereyağından kıl çeker gibi yerine getirir. Sabotaj ve silahlı kavga hazırlıklarını yöneten Cerny herşeyi askerce düşünür. Kendine göre bir takım buluşları vardır. Kafası iyi çalışır. İradesi sağlamdır. Yeni yöntemler ve yeni insanlar ararken yorulmak nedir bilmez. Mutluluğuna diyecek yoktur. Bense «*Agit prop*»(*) bir gazeteciyim. Güvendiğim yanım iyi koku almamdır. Eleştirici yanım düşçü yanımı hep bir noktada tutar.

Bizim yaptığımız bir işbölümünden çok, bir sorumluluk bölümüydü. Çünkü her birimiz herşeyle uğraşmak zorundaydık. Gereken her yerde görev yapıyorduk. Çalışmalarımız kolay olmuyordu. Parti'nin Şubat ayında aldığı yaralar iyice kapanmamıştı daha. Bütün ilişkiler, bütün bağlar koparılmıştı. Bazı yerlerde Par-

(*) Ajitasyon ve Propagandayla görevli.

ti'den eser bırakılmamış, bazı yerlerdeyse herşeye elkonmuştu. Bütün örgütlerin, fabrikaların, dahası, ülkenin bazı bölgelerinin dışarıyla ilgisi aylarca kesilmişti. İlişkiler neden sonra kurulabildi. Biz hiç olmazsa Parti Merkezi'nin elde tutulup onun buyruklarına göre bir yol izlenebileceğine inanıyorduk. Parti'nin başını sokacağı bir yer kalmamıştı. Eski tüfekler de ha yakalandı ha yakalanacak bir durumda olduklarından, kendilerinden yararlanılmıyordu. Hele başlangıçta zırnık para yoktu. Masrafları karşılamak ölümdü. Çok şeye yeniden başlamak gerekti. Bütün bunlar Parti'nin kendini yeniden oluşturmaya, bir takım şeylere kendini yeniden hazırlamaya zamanı olmadığı bir sırada oluyordu. Naziler, Sovyetler'e saldırıya geçmişti. Parti doğrudan savaşa girmeli, ülkeyi ele geçirenlere karşı bir iç cephe kurup gerilla savaşı vermeliydi. Bu yalnız onun gücüyle değil, bütün halkın gücüyle olacak birşeydi. 1939-1941 hazırlık yıllarında Parti, yalnız Alman polisi gözünde değil, halk gözünde de yasadışı bir durumdaydı. Şu an kana bulaşmıştı. Yasadışılığını ülkeyi ele geçirenlere karşı daha da yoğunlaştırıp olgunlaştırarak halk önündeki yasadışılığından kurtulmalıydı. Partili olmayanlarla ilişkiler kurmalı, bütün halka seslenmeli, özgürlük uğruna savaşmayı göze alanlara görev vermeli, henüz mırın kırın edenleri ne yapıp yapıp kendi yanına çekmeliydi.

1941 Eylül'ünde ağır bir yara alan örgütü yeniden dirilttiğimiz değil ama -Ah nerdeydi o günler!- ufak tefek bir takım işlerin üstesinden gelebilen sıkıca örgütlenmiş yeni bir çekirdek kadro kurduğumuzu söyleyebilirdik. Parti'nin işe karışması derhal belli etti

kendini. Fabrikalarda sabotajlar, grevler gırlaydı. Eylül'ün sonunda Heydrich'i(*) bizim üstümüze gönderdiler.

İlk sıkıyönetim gitgide yoğunlaşmakta olan etkin direnişimizi kıramadı. Ama yavaşlattı biraz. Parti'yi örseledi. Özellikle Prag bölgemiz ve Gençlik örgütü büyük bir darbe yedi. Parti'nin gözbebeği bir yığın devrimci yok oldu: Jean Krecji, Milos Krasny ve daha niceleri...

Her darbeden sonra Parti'nin ne kadar yıkılmaz olduğunu gördüm. Ölen bir devrimcinin yerini hemen bir başkası alıyordu. Eğer o tek başına yetemezse iki, üç oluyorlardı orda. Yeni yıla henüz bütün kadroları içine alamayan, 1941 Şubatındaki genişliğimizi bile bulamamış ama sağlam bir örgütle girdik. Bununla yine de can alıcı savaşlarda Parti'nin görevlerini yerine getirebiliyorduk. Hepimizin ayrı bir işi vardı. Ama bütün bu yapılanlardan övünç duyacak tek kişi Honza Zika'ydı.

Basında yazılıp çizilenlerden oldukça büyük, önemli belgeler elde edilebilir. Bunları bodrumlarda, çatı katlarında, arkadaşların kendi gizli arşivlerinde bulmak zor olmayacağına göre, sözümün edilmesine gerek yok.

Çıkardığımız gazeteleri bilmeyen kalmamıştı. Yalnız Parti'de değil, Parti'nin dışında da bal gibi okunuyordu. Tirajları çok yüksekti. Birbirine benzemeyen apayrı yasadışı tekniklerle basıyorduk onları. Hiç

(*) Çeklerin ikinci «*Başkanı*». Daha sona bir suikastta öldürüldü.

aksatmadan, duruma göre de çarçabuk çıkarıveriyorduk. Sözgelimi, 23 Şubat 1942'de Mareşal Stalin'in orduya gönderdiği buyruğu okuyucular 24 Şubat akşamı okudular. Matbaacılar canla başla çalıştılar. Kullanılan teknik çok iyi sonuçlar verdi. Hele «*Hitler'e Düşman Dünya*» adlı bir bildiri yayınlayan «*Fuchs-Lorenz*» grubunun bulduğu teknik bir harikaydı. Diğer Parti kadrolarını yükten kurtarmak için geri kalan her işi ben kendim yaptım. Yakayı ele verme durumunda yerimi alacak kişi hazırdı. Tutuklanmamdan sonra o aldı işleri üstüne. Hâlâ da sürdürüyor.

Parti örgütünü elimizden geldiğince basit bir biçimde kurduk. Görülecek bir iş mi var, bunun için mümkün olduğunca az insan ayırıyorduk. Hiçbir yararı olmayan -1941 Şubatında görüldüğü gibi- tersine, Parti örgütünü büyük tehlikelere sokan uzun uzun zincirleme ilişkileri toptan kaldırdık. Böylesi tek tek hepimiz için daha tehlikeliydi, ama Parti için daha güven verici oluyordu. Şubat'ta yediği balyozu o bir daha uzun süre yemezdi.

Bu nedenle yeni üyelerle tamamlanmış Merkez Kurulu, benim tutuklanmamdan sonra işleri rahat rahat sürdürebildi. En yakın çalışma arkadaşlarımın bile benim yerimi kimin alacağından haberi yoktu.

Honza Zika 27 Mayıs 1942 gecesi tutuklandı. Şanssızlık şanssızlık üstüneydi. Heydrich'e suikast yapıldığı geceydi bu. Bütün faşist güçler Prag'ı hallaç pamuğu gibi atmak için ayağa kalkmıştı. Stresovice'nin evine de girmişlerdi. Bu sıra Zika orda saklıydı. Kimlik kağıtları falan hep ayarlanmıştı. Ola ki kimsenin dik-

katini çekmezdi. Gelgelelim yanlarında sakladığı o iyi insanları tehlikeye atmak istememişti gönlü. İkinci katın penceresinden atlayıp kaçmak isteyince, omurgasından öyle bir sakatlanmıştı ki, yığılakalmıştı olduğu yere. Hemen hapishanenin revirine götürmüşlerdi onu. Kimi ellerine düşürdüklerini bilmiyorlardı. Şöyle bir onsekiz gün sonra fotoğraflarıyla falan karşılaştırarak onun kim olduğunu çıkarmışlardı ortaya. Ölüm yatağından kaldırıp Petschek adliye sarayına götürmüşlerdi sorguya çekmek için. Onu son olarak, yüzleştirmek için çağırdıklarında gördüm. El sıkıştık. Geniş geniş, tatlı tatlı gülümseyip:

– Sağlıcakla kal Jules! dedi.

Nazilerin onun ağzından bütün duydukları bu oldu. Gıkını çıkarmadı ondan sonra hiç. Suratına birkaç yumruk yiyince kendinden geçiverdi. Birkaç saat sonra da öldü gitti.

Tutuklandığını 29 Mayıs'ta öğrenmiştim onun. Antenler iyi çalışıyordu. Bu antenler aracılığıyla, sonra izleyeceğimiz tutum konusunda az buçuk bir anlaşmaya varmıştık onunla. Bu tutum daha sonra Honza Cerny tarafından da tüm olarak benimsendi. Aldığımız en son karardı bu. Honza Cerny 1942 yazında tutuklandı. Bir rastlantı sonucu falan olmamıştı bu. Onunla ilişkisi olan Pokorny'nin hıyarca karıştırdığı bir halt alt üst etmişti herşeyi. Pokorny'nin davranışı devrimci bir yöneticiye yaraşır birşey değildi. Birkaç saatlik bir sorgudan sonra -Hakçası yenilir yutulur şey değildi bu sorgu. Ama başka ne beklenirdi, pışpışlayacak değillerdi ya!- korkudan eli ayağı tutmaz olup

Honza Cerny'le nerede buluştuğunu söyledi. Honza birkaç gün sonra Gestapo'nun avucuna düştü.

Benimle yüzleştirdikten hemen sonra alıp götürdüler onu.

– Tanımıyor musun bunu?

– Tanımıyorum.

Cevaplar tıpatıp uyuyordu birbirine. Cerny ağzını açıp tek söz söylemedi. Eski yaraları uzun uzun işkencelerden kurtarıyordu onu. Bayılıveriyordu hemen. Daha önceden kaç kez inceden inceye sorguya çekilmişti böyle. Ne yapacağını, ne edeceğini biliyordu.

Hiçbir şey öğrenemediler Cerny'den. Uzun süre hapishanede tuttular onu. Yeni bir belge, yeni bir tanık çıkar da, konuşmak zorunda kalır diye uzun süre beklediler. Ama boşunaydı hep.

Hapishane kılını değiştirmemişti onun. Hep öyle şen, gözünü budaktan esirgemez, ateş gibiydi. Başkalarına durup dinlenmeden yaşamın umutlarını gösterirken kendisi ölümle kucak kucağa yaşadı.

1943 Nisan'ının sonunda onu Pankrac'dan alıp bilmem nereye götürdüler? Burdaki ani kaybolmalar öyle hayra yorulacak şeyler değildir. Ama belli olmaz yine de, yanılabiliriz. Gelgelelim, karşı karşıya geleceğimizi sanmıyorum ben bir daha.

Burda hep ölümle hesaplaştık. Gestapo'nun eline bir yol düştük mü bunun sonumuz olacağını biliyorduk. Bizi buraya bunun için getirmişlerdi.

.....

Benim rolüm de sonuna yaklaşıyor artık. Bu sonu yazamıyorum tabi. Çünkü bilmiyorum. Bu bir rol değil, yaşamanın ta kendisi.

Yaşamak denilen şeyde seyirci falan yok öyle.

İşte perde açılıyor.

9.6.43

JULIUS FUÇİK

Yazar, gazeteci, ikibuçuk yaşında tiyatro oyunculuğuna başlamış olağanüstü bir çocuk, kırk yaşında kurşuna dizildi.

Bir amaç uğruna ölüp gidenlere kahraman yada şehit gibi adlar takmakla yetinmemeliyiz. Onların böyle bir payeyi nasıl hak ettiklerini ortaya koymalıyız daha çok. Kendi işlerinde benzeri olmayan bu cıvıl cıvıl, hayat dolu, güleç yüzlü kişiler, bir simge durumuna gelmeden, ünleri dünyayı tutmadan önce hepimiz gibiydiler tabi. Ama o zamanlar sürgünde gibi görüyorlardı herhalde kendilerini. Hele de yaşamayı deli gibi seven Julius Fuçik.

Fuçik, Prag'ın kömür depolarıyla, fabrikalarıyla dolu, kir pas içindeki o gürültülü patırtılı en eski mahallesi Smichov'da doğdu. Julius'un bebekliği fabrikayla tiyatro arasında geçti. Ta küçüklüğünden beri maki-

nelerin müziğe karışmış sesi, onun hayatına tatlı bir uyum vermişti. Fuçik'lerin hepsi doğuştan bir müzik yetisine sahipti. Hoş bir bas sesi olan baba Fuçik tiyatroya bayılıyordu. Bütün gün fabrikada çalıştıktan sonra, akşamları, Svandovo tiyatrosunda şarkı söylerdi. Müzik delisi amca Fuçik şansını Macaristan'da, Hırvatistan'da denedi. Başarılı hafif müzik denemeleri yaptı. «*Gladyatörlerin Yürüyüşü*» dünya çapında bir üne erdi.

Çiçeği burnunda Julius şarkı söylemeye bayılırdı. Her pazar bir şarkı şöleni verirdi Gusta'ya. Smetana'dan, Dvorak'tan, Beethoven'den türlü şarkılar okurdu odasında. Hem okur, hem de ıslıkla çalardı. Halk türküleri de söylerdi bazı bazı. Dahası, o savaş günlerinde, birazdan sözünü edeceğimiz o olağanüstü kitabını kopuk kopuk bir takım kağıtlara yazdığı Prag hapishanesinin hücresinde, yanındaki arkadaşlarıyla birlikte ne şarkılar söylemişti öyle. En güzelim şarkılarını alt katta tutuklu bulunan Gusta'ya adıyordu. Karısının doğum gününü kutlamak için tabi onun yanına gidemez, bunu söylediği şarkılarla yapardı. Bu baş eğmez özgürlük savaşçısı, yüreği duygulu, lirik bir insandı. Bakmışın bir ilkbahar gecesi, karısına kırıldığı için büyük parkta dolaşa dolaşa sabahı etmiş, bakmışın gazetede bir sıranın üstüne kıvrılıp uyumuş kalmış öyle.

13 Yaşında Gazete Yazarı

Küçük Fuçik olağanüstü bir çocuktu. İkibuçuk yaşından dokuz yaşına kadar tiyatro oyunculuğu yaptı. Gazetelerden kesilip aile albümüne yapıştırılmış fotoğraflar onu «*Gökyüzü Habercisi*»nde uşak, «*Küçük Lord Fauntleroy*»de küçük kemancı olarak göstermektedir.

Fuçik, babasının kendisini adamakıllı tiyatroya verdiği Plzen'de gitti liseye. Uğraştığı, üstüne düştüğü şeyler öyle havadan sudan şeyler değildi. Durmadan okuyordu. Tarihe karşı görülmemiş bir tutkusu vardı. Onüç yaşında gazeteci oldu. Kapağında bir takım gülünç resimler bulunan «*Şenşakrak*»la, büyük çek yurtseverlerinin resimleriyle dolu «*Çek*»in bütün sayıları var şu an elimde. Genç Fuçik, çıkardığı gazeteleri yönetiyor, resimliyor, matbaada basılmasına yardım ediyor, sonra da satışını sağlıyordu. Günlerden bir gün Julius, abonelerden aldığı üç beş kuruşu Plzen garında hamallık yapıp kazandığı paralara katıp bacısıyla bir «*kooperatif*» kurdu. Çocuklar harçlıklarından artırdığı paralarla burdan külah külah şeker, pirinç, hindibağ gibi şeyler satınalıyorlar, analarının sıkıntılı zamanlarında bunları ortaya çıkarıp onların ağızlarının bir karış açık kalmasından çılgınca bir mutluluk duyuyorlardı. Ta o yaşlarda Fuçik'te başkalarını düşünmek kaygısının var olduğunu gösterir bu. Gece vardiyasında çalışan babası bazen onu da götürürdü yanında. Evde annesini türlü maddi sıkıntılar içinde bunalmış

gören Fuçik, bu sefer de ordaki işçilerin ne güç koşullar altında çalıştığını görürdü. Bu dünyada bir takım yanlışların olduğunu daha o günler anlamıştı bile.

Politik Kavgalar İçinde

Plzen lisesini bitirdikten sonra Prag'daki istatistik bürosuna girdi. Ama o okumak istiyordu daha. Bunun için yapmadık şey komadı. Bir fabrikatörün yağ tulumu gibi şişmiş oğluna ders verdi. Yollarda taş kırdı, duvarcı çıraklığı yaptı, her yanına koca koca kelle şekerleri asıp Prag'ın caddelerinde canlı reklam olarak dolaşıp durdu. Charles Üniversitesi'nin edebiyat fakültesi bölümüne yazıldı. Edebiyat dersleriyle sanat ve müzik tarihi derslerini izledi.

Julius Fuçik sosyalist üniversite birliğinin canla başla çalışan bir üyesi oldu. Daha sonra Oranienburg toplama kampında can verecek olan İvan Sekanina ile birlikte bu birliğin can damarı durumuna geldi. Güzel olan herşeyi görüyor, herkesin ondan payını almasını istiyordu. İnsanoğlunun yaşam koşullarını güzelleştirmek, düzeltmek için politik kavgaya girdi. Herşeyi dobra dobra ortaya koyuşu, birlikte çalıştığı kişileri seçmekteki ustalığı, yazacağı yazıları hiç hazırlamadan -Burasını allah bilir ya- hemencecik yazıvermedeki eşsiz yeteneğiyle çevresine bir yığın insan topladı. Rude Pravo'nun günlük kültür yazılarını yazmayı da üstüne almıştı. Almanların daha sonra öldürecekleri Kurt Konrad'la «*Hole*»i yönetti. İlerici bir dergi olan

Kmen'i kalkındırıp aranır bir dergi durumuna soktu. Tvorho'nun yöneticiliğini yaptı. Bundan başka, 1929 da, fabrikalardaki karışıklıklar sırasında, gizli olarak Stavka'yı çıkardı. Polis bu yasaklanmış gazeteyi kimin çıkardığını bulamadı bir türlü. Fuçik uzun süre izlendi. Matbaa mürekkebi lekesi var mı yok mu diye ellerine bile baktılar onun karakolda. Ama o kauçuk eldiven kullanıyordu çalışırken.

Rusya üstüne yazdığı bir kitapla Rusya'dan dönüşünde verdiği konferanslar, polisin hışmını üstüne çekti. Durmadan izlenen, kovuşturulan Fuçik sonunda hapishanede aldı soluğu. Sıra askerliğe gelmişti. Ama gönderildiği Krkonose okulu kabul etmedi kendini. Er olarak yaptı askerliğini. On ay o alaydan bu alaya mekik dokudu. Yedi boy yer değiştirdi.

Nazi dalgasının Çekoslovakya'nın üstüne yayıldığı, sol gazetelerin yayınlarını durdurduğu günlerde, arkadaşları, Almanya'daki çek işçileri için çıkmakta olan «*Çek İşçisi*» gazetesinin kültür sayfasını yönetmesi için Fuçik'e büyük bir para önerdiler. Ama o bunu kabul etmeyip bir köye çekildi. Kendini iyiden iyiye Çek rönesansını incelemeye verdi orda. Nemcova'yı yeni bir açıdan aydınlatan «*Savaşçı Bozena Nemcova*» adlı tarihi ve edebi incelemesi bu zamanda yazılmıştır O güne dek, eleştirmenler, en büyük çek halk öykücüsü ve halk ozanı olan, ölümsüz «*Büyükana*»nın yazarı bu kadını uyumlu, ahenkli doğa şiirleri, doğa öyküleri yazan bir yazar olarak görmüşlerdi.

Ama Fuçik bu sevgi dolu yüreğin çırpınmalarının altındaki başkaldırmayı sezebilmişti. O özellikle Nem-

cova'yı burjuva toplumundaki ön yargılara karşı savaş açan kadının özgürleşmesi, yoksulların okullarda okuması, onların da dünyanın nimetlerinden yararlanıp mutluluğa ermesi için çalışan bir kadın olarak görmüştür. Hele onun türlü baskılara uğramış gazeteci Havlicek'in tabutu üstüne Avusturya polisini hiçe sayarak dikenlerden bir taç koyması yok muydu, işte bu davranışa bayılıyordu Fuçik. Çek okuyucular, alman baskını sırasında savaşı, başkaldırmayı anımsatacak herşeye dört elle sarılıyorlardı.

Fuçik almanlara karşı özellikle basını ilgilendiren konularda yasadışı eylemlerini yönetti. Gestapo ardına düşünce yok oldu ortalıktan. Gencecik Fuçik, elinde bastonu topal topal yürüyen sakallı, saygıdeğer bir bay oldu çıktı: Profesör Horak. Profesör Horak, geceyi Prag'da yada Prag'ın dışındaki iyi yürekli insanların evlerinde geçiriyordu. Altı yıl yasadışı olarak çıkan Rude Pravo'nun yazılarını kaç kez tek başına yazdı o! Günlerden bir gün karısına rastlamıştı yolda. Fuçik'in elinde koca bir paket vardı. Karısı: «*Bunlar, Rude Pravo değilse kalıbımı basarım!*» dedi. Sonra şöyle sordu: «*Senden başka taşıyacak kimse yok mu bunları?*» Fuçik: «*Bunları taşıyan yakalanırsa kellesi gider, dedi. Yazık değil mi insanlara? Onlardan daha değerli ne var şu dünyada?*»

İnsan gibi değerli ne var şu dünyada! 1942 baharında tutuklanıp Pankrac hapishanesine atılan boşu boşuna sorguya çekilip türlü işkenceler gören Fuçik bir yıl sonra Berlin'de yargıç önüne çıkarıldı. Ölüme çarptırılan yazar kurşuna dizildiğinde kırk yaşındaydı.

Pankrac hapishanesinde gardiyanlık yapan Adolphe Kolinsky adında bir gardiyan, Ravensbrück toplama kampındakilerin özgürlüklerine kavuşmasından sonra yurda dönen Gusta Fuçik'i geldi buldu. Ona kocasının hapishanede kaldığı sürece kendisine yüzellidokuz yazılı kağıt verdiğini söyledi. Kolinsky canı pahasına bu kağıtları hapishaneden çıkarıp köyde güvendiği kişilerin evlerinde saklamayı becermişti.

Fuçik'in ölümünden sonra yayınlanan bu kitabın adı: **Darağacında Röportaj.** Her gün ölüm cezasına çarptırılacağını bekleyen bir adamın yapıtı bu. Hıristiyanlığın ilk şehitlerindeki o yapmacıksız gülümseyiş var her satırında. Ama bu, alınyazısı böyle deyip herşeyden el etek çekiş değil. Hayatı Fuçik gibi pek az insan sevmiştir. Dünyaya bir çocuk gibi güleç, hayran gözlerle bakmıştır o hep. Ölüm onun karşısında başkalarına olduğundan daha güçsüz gibiydi. Ölümlü bir yaratığın gücü bunca olamazdı hakçası!

Ne Diye Bunca Sağlam Yaratılmışım?

Bu kitap bir insanın bütün yüreğini ortaya koyduğu kitap. Yüksekten atma yok, kasıntı yok. Bütün bir gün, bütün bir gece SS'lerden dayak yedikten sonra: «*Hey anacığım, hey babacığım ne var da bunca sağlam, bunca dayanıklı yarattınız?*» diye inliyor Fuçik. Hapishane doktoru. «*Katır gibi bünye var bu herifte be!*» demişti onun için bir gün. Fuçik bunu biraz da kurumlanarak alaylı bir biçimde anlatır. Ateşin, hastalığın yarattığı

ozanca bir sanrı içinde yazılmış o sayıklama bölümünü de anımsamak gerekir burda. 1 Mayıs, tutukluların türküleri, sevilen kadın için yazılan bölümler canlılık ve lirizmle doludur. Canciğer arkadaşlarını, hapishanede tanıdığı iyi, kötü insanları büyük bir ustalıkla çiziyor Fuçik. Şöyle bir iki sözle kişilerin belli başlı niteliklerini şıp diye ortaya koyuveriyor. Ama bu klasik bir yalınlık içinde yazılmış kitabın herkesi ilgilendirecek yanı; yüreğe güç, kuvvet katan ahlaki güzelliğiyle getirdiği yiğitçe bildiri bize:

«Canım gibi sevdim yaşamayı. Güzelliğine kurban olup kavgaya, savaşa girdim. Ey insan kardeşlerim, sevdim sizi. Sizin de beni sevdiğinizi görünce dünyalar benim oldu. Beni anlamadığınız zaman dertler, acılar içinde kaldım. Kime bir kötülüğüm dokunduysa bağışlasın beni! Kimi mutlu ettiysem, kime bir iyiliğim olduysa aklından çıkarsın bunu, unutsun! Üzüntü, tasa denilen şey benim adımın ardından gelmesin!»(*)

Marie Puymanova

(*) Bu yazı, 6 Kasım 1947'de Les Lettres Françaises'de yayınlandı.

«GECE VE SİS KAMPINDAN» DÖNÜŞÜM

Savaş sırasında *«Darağacının altında»* yazı yazanlardan pek azı yakayı sıyırabildi. Julius Fuçik bunlardan biri olmadı ne yazık ki! Kendimin de *«Darağacının altına»* hangi koşullarda geldiğimi anlatmanın yeri değil burası. Bunu belki sonra, *«Gizli Ordulara Karşı Gizli Ajanlar»* adlı kitabımın bir devamı olarak yazarım. Ama *«Darağacında Röportaj»*ın okurları beni kaç kez ölümden kurtarmış yığınla arkadaşım arasında bu kitapta sözü edilen doktor Zdenek Stych olduğunu, savaş sonunda onun da benim gibi Mauthausen'deki *«N.N»* (Nacht, Nebel) -Gece ve Sis- işaretini taşıyan tutukluların kampında bulunduğunu öğrenirlerse ilgilenirler belki. İçimizden hiçbiri kurtulacağını zerre kadar ummuyordu. 5 Mayıs 1945'te özgürlüğümüze kavuşmamız bizim için çok şaşırtıcı oldu. Ülkesinde dinsizleştirme savaşında büyük bir uzman olarak çalışmış bulunan Rus arkadaşın ilk amerikan jipinin tepeye

tırmandığını görür görmez: «*Tanrıya şükürler olsun!*» diye bağırışını ömrüm oldukça unutamam.

Başka kamptakilerin yurtlarına dönüşleri onca zor olmasına, hayli zaman almasına karşılık, bizim Fransa'ya göz açıp kapayıncaya kadar dönüşümüz bizleri daha da şaşırtmıştı. Eisenhover'in yardımcılarından olup, özellikle Fransa'daki sivil işlerle görevli ingiliz generali Swinton'un bizim için Eisenhower'e başvurması sonucu Mauthausen kampındaki bütün sağlam tutuklular, 19 Mayıs 1945'te uçankalelere bindirilerek yurtlarına gönderildiler. Ben de, 19 Mayıs 1945'te, acep düş mü görüyorum diye kendi kendime sorarak Avusturya'daki Heinz hava alanına gelmiştim. Bizi götürecek uçankale Birmanya'nın Nangoon kentinden geliyordu. Uçağın görevlileri böyle bir yolculuğu hiç de yadırgamıyorlar, çok doğal buluyorlardı. Telsizci bana: «*Öyle ya, bu bir dünya savaşı*» diyordu. Reims genel karargahına benim adıma acele bir bildiri ilettikten sonra radar aracını gösterdi bana. İkibin yılından önce bulunamayacağına inandığım bir takım yeniliklerle donatılmıştı bu araç. Yine daha önce bir amerikan hastanesinde Penisilin diye bir ilacın kullanıldığını Mauthausen'de duymuştum. Besbelli, Fransa'nın dışarıyla bütün ilişkilerinin koptuğu beş yıl içinde birçok bilimlerde beşyüz yıllık bir ilerleme olmuştu. Kafama çılgınca bir düşünce geldi: «*Atom bombası çalışmaları ne alemde?*» Telsizci dikkatli dikkatli suratıma baktı: «*Öyle bi laf dolaşıyor ortalıkta, dedi. Oldukça gizli tabi... Bir yığın söylenti...*» Daha sonra, Hiroşima'ya atom bombası atıldığı gün telsizcinin sözleri gelecekti aklı-

ma. O an, Mauthausen'e yaptığım yolculuğun zaman içinde de bir yolculuk olduğunu anlamıştım.

Uçankale yerden kalktı. Tüy gibi uçuyoruz havada. Kemer memer taktığımız yok hiç. Almanya'nın ele geçirilişinden bu yana on gün olmuş, Avrupa'da savaş mavaş kalmamıştı. Birkaç saat sonra çizgili çizgili tutuklu giysilerimle Paris'in Madeleine Bulvarı'ndayım. Dün Mauthausen, bugün Paris. Eğer bana kamptayken birisi çizgili tutuklu giysilerimle Paris'in sokaklarını arşınlayacağımı söylemiş olsaydı, "hadi be" der geçerdim. Bu nedenle Paris'te gözümün gördüğü herşey bir düş gibiydi sanki. Herşeyin gerçek olduğunu çevremde bir yığın insanın toplanmasından anlıyordum ancak. Soru yağmuruna tutuyorlardı beni. Kısa kısa cevaplar verip metroya dalıverdim hemen. Birkaç dakika sonra savaştan önce ikide bir uğradığım Americano Brentanos kitabevine uğradım. Bir yığın gazete ve dergiyle çıktım ordan. Kitabevinde çalışanlar para almayız falan diye tuttursalar da, zorla verdim.

Tuileries'de bir sıraya oturup, 1945'in dünyasını, eskiden tanımış olduğum dünyayla uzlaştırmaya çalıştım kafamda. Mussolini asılmış, Hitler anlaşılmaz biçimde yok olmuştu. Japonya'ya dev bir çıkarmanın hazırlıkları yapılıyordu. Atlantik limanlarını ve Oleon adasını ellerinde tutan alman birliklerinin teslimi için görüşmeler başlamıştı. Bu son haberi okuyunca "acep ben aklımı mı oynattım" diye düşündüm kendi kendime. Ama yine de savaşın bittiğine inanıyordum. Bereket, Times'daki stratejiyle ilgili bir yazı Atlantik'te olup bitenleri iyice kafama soktu da, rahatladım. Bir başka yazı mantarlardan elde edilen bir maddeyle pek

çok hastalığın önüne geçilebileceğini, hele hele tüm damar hastalıklarının ortadan kalkacağını söylüyordu. Bunu Mauthausen'den kurtuluşumda amerikalıların ağzından duymuştum şöyle bir. Ama yazıyı okuyunca o zamanlar inanmadığım bu buluşla Alexander Fleming-'in çalışmaları arasında bir bağ kurdum hemen. Öbür yandan, yeni bir kimya doğuyordu: Organik kimyayla maden kimyası arasında bir geçiş olan silikonlar kimyası. 1940'da uzmanların kesinlikle olmaz böyle şey dedikleri helikopter amerikalılar tarafından yığın yığın yapılıyordu. Elektronik akıl havsala almaz ilerlemeler içindeydi. Ortalıktaki sansür havası nedeniyle hiç kimse atom gücüne ilişkin, üstü kapalı da olsa bir laf edemiyordu. Genel görünüş olarak gerçek dışı bir dünyada yaşıyor gibiydim. Bu dünya eskiden tanıdığım, bildiğim teknik gelişmelerle ancak ikibin yılı için düşündüğüm bir takım bilimsel düşlerin gerçekleştiği bir dünyaydı.

Ben içerdeyken ne olup ne bittiğini daha iyi anlamak için birçok politik dergiyle birkaç fransızca gazete daha aldım. Fransa'da kadınlar oy veriyorlardı. Baştaki hükümette komünist bakanlar da vardı. Laval'la Petin'in yargılanmaları gün işiydi. Luxembourg sarayında toplanan geçici meclis patlamamış bir alman bombasından çekindiği için burasını boşaltmayı düşünüyordu. Fransa'da özellikle Alsace bölgesinde bizimki kadar tüyler ürpertici kamplar varmış meğer. 1944-1945'-te yeni bir Fransız-Alman savaşı patlak vermiş. Almanya'nın teslim anlaşmasında Fransa'yı tam yetkili olarak bir Fransız generali temsil etmiş. Amerikan gazetelerine göz gezdirdim sonra. Roosevelt ölmüş.

Almanların bu konuda çıkardığı haber yalan değilmiş ne yazık ki! Katod tüplerinin seri olarak yapılması için yeni bir teknik bulunmuş. Böylece televizyon, telefon kadar yaygın bir araç olacakmış. Gazetedeki yazıların çoğundan hiçbir şey anlamıyordum. Öyle konulardı ki bunlar zerre kadar bilgi yoktu. Birleşmiş Milletler de neciydi? Amerikan basınında ikide bir sözü edilen bu yakalanmaz adam da kimdi? (Bu; filmi de çevrilmiş bir tiyatro oyunu olan Harvey'di. Fransa'da da, Amerika'daki kadar popüler olacak olan kaçak bir adam söz konusuydu burda) Okinawa'da, İwo Jima'da neler neler olmuşmuş meğer! Yugoslavya'da başüstünde tutulan bu mareşal Tito kimdi? Ne kadar haşarat varsa yok eden, dünya savaşının sonunda ortaya çıkan bu DDT tozu da ne mene şeydi böyle?

Artık kampta falan olmadığımı, karartma yasağı bulunmayan bir kentte bulunduğumu, bunun böyle olduğunu anlamak için gerekirse bütün geceyi paşa gönlümün dilediği gibi geçirebileceğimi hemen anladım. Ama beynimden vurulmuşa döndüm birden. Yanıma oturan bir kadın: «*Sizi bir doktora götüreyim mi bayım?*» demez mi bana! Kendisine sağol falan deyip bizim anneyle babanın oturduğu Assas sokağına doğru tuttum yolu. İki gözü iki çeşme buldum onları. Beni meğer Paris'te bir yerde ölmüş gibi yatarken görmüşlermiş. Gün gibi aşikardı ki, benim o tirit gibi halimle dışarı çıkmam delilikti basbayağı. Ama yine gün gibi aşikardı ki, deliliğin de akıllılığın da ne olduğunu anlayacak durumda değildim ben artık. Babam habire çalan telefonun fişini çıkardı. Masanın üstü yığınla mektup, yığınla telgraf dolmuştu. Birkaç dakka

sonra, Lyon kentinin sokaklarından birine adımın verileceğini (Ölmüş bir arkadaşımın «*René Pellet*» adının verilmesini isteyerek kabul etmedim) yeni kurulan orduda yüzbaşı rütbesine yükseltildiğimi, pek çok hükümetin bana madalya verdiğini, General Degaulle'le General Eisenhower'in beni görmek istediklerini, bir Amerikan heyetinin Almanya'daki gizli silahların aranmasında benim yardımımı dilediğini öğrendim.

Geceyarısına doğru annemle babam zor bela yatırdılar beni. Tam dalarken, iki latince sözcük takıldı kafama: «*Magna Mater.*» Ertesi sabah uyandığımda bunun ne demeye geldiğini buldum: Eski Roma'da Magna Mater mezhebine girmek isteyen bir kimse dayak yiye yiye bir kan banyosundan geçmek zorundaydı. Eğer bundan sağ salim çıkarsa yeniden doğmuş gibi oluyordu. Benim başıma gelen de tıpkı böyle birşeydi işte.

Jacques Bergier

CARLY CHESSMAN

«*Ölüm Koridoru*»nun yazarı

Hapishanede yazılmış edebi yapıtlara verilecek örnekler arasında, «*Ölüm Koridoru, Hücre 2455*»e apayrı bir yer ayırmak gerekir. Hapishanenin, zindanın ne olduğunu tatmış yazarların sayısı öyle az buz değildir. Tasse, hapishanede yazdı kitaplarını. Cervantes, Donkişot'u orda kurdu kafasında. Voltaire, Henriade'in belli başlı bölümlerini orda tasarladı. Günümüze daha yakın Jean Paul Sartre, Almanya'daki tutsaklık yıllarında «*Varlık'la Yokluk*»u oluşturacak çözümlemeleri biraraya getirdi.

Ne ki bütün bu yapıtlarda hapishanenin izleri yoktur. Bu yazarlar belli bir süre için hapsedilip sonra salıverilmişlerdir. Carly Chessman'sa ölüm cezasına

çarptırılmıştır. Yeni baştan yargılanması için yaptığı bütün başvurular boşa çıkmıştır. Her doğan gün gaz odasına girip siyanürün öldürücü kokusunu ciğerlerine çekeceği bir gün olmuştur onun için. Kaliforniya'daki San-Quentin devlet hapishanesinin 2455 nolu hücresinde yazdığı kitap onun böyle bir cezayı hakketmesine neden olan olayları enine boyuna inceleyen acıklı bir öyküdür.

Carly Chessman bir katildir. Toplum adam öldürenleri ölüm cezasına çarptırır. Yazar: «*Peki niye?*» diye soruyor kendi kendine. Katilleri ne yapmalı? En esaslı yol onları dünyadan silmek mi yani? Lanetlenmiş, herşeyini oldum olasıya yitirmiş suçluların hakları nice zamandır savunulmaktadır. Dostoyevski en büyük romanlarından biri olan «*Suç ve Ceza*»da bu konuyu işlemiştir. Ama şu an bizim için romanın momanın sözü olmaz artık. Bizim yapacağımız, Amerika'da «*en çok satan*»lar arasında bulunan bu kitapta da duyulduğu gibi, bu adamların çığlıklarına kulak verip onları anlamaya çalışmaktır.

San-Quentin devlet hapishanesinde kuş uçmaz öyle. Yığın yığın duvarlar, hendekler, gözetleme kuleleri... Bir duvarın içine gömülmüş elektronik bir göz tutukluların giysileri içindeki minnacık madeni şeyleri bile haber verir. İçerde öyle senli benli olmak, elinin altında bir takım güven verici aletler bulundurmak yoktur. Asansörler gece gündüz gözetlenir habire. Kilitler, sürgüler, kırılmaz gözetleme camları, hücrelerin çevresindeki demir kafesler üst üstedir. Ölüm cezasına çarptırılan Chessman'ın yıllar yılı son saatle-

rini saydığı cehenneme açılan bu hücre 2455'in kapısında koca koca demir parmaklıklar bulunur. Chessman öleceği günü habire erteletmekte, bir gün çaresiz bırakıp gideceği bu hayata umutsuzca sarılmaktadır. Beyaz tahtadan yapılmış bir masanın önüne koyduğu bir tabureye oturup öyle yazar kitabını. Hücresinde duvara yapışık bir lavaboyla bir hela vardır. Bundan başka küçük bir karyola, bir de kendi eşyalarını koyması için düz bir tahta bulunur. Bir telsizin gizli dinleyicisi olan almaçlı başlığı karyolanın yanındaki duvara sıkı sıkıya bağlı üç metre uzunluğunda bir kordonun ucuna asılmıştır.

Carly Chessman suratında bir takım yara, birçok izleri falan da olsa, turp gibi sağlıklı görünmektedir. Bu, çok şey görmüş geçirmiş, hem terütaze, hem de kocamış bir surattır. -Chessman otuzbir yaşına yeni basmıştır daha- Nice zorlu, fırtınalı günlerin izi vardır bu suratta.

Bir zamanlar çiçekler gibiydi bu surat. Duyguluydu. Bir bakanın bir daha bakası gelirdi.

Ne oldu da düştü buralara Chessman?

21 Mayıs 1921'de Michigan eyaletinin Saint-Joseph kentinde doğar o. Daha küçücükken yoksulluk içinde yaşayan hasta anâ babasının geçimlerine yardım etmek için sağdan soldan bir takım ıvır zıvır yiyecekler aşırmaya başlar. O yaşta korku denilen şeyi adamakıllı öğrenir. Bu enselenme, özellikle de herkese rezil olma korkusu, onca azgınlığına karşılık onun yakasını sittin sene bırakmayacaktı. Eşi dostu olmayan, güçsüz bir

insan olarak büyüdü Chessman. Aklın gösterdiği bütün çıkış yolları onun önünde yok olup gidiyordu. Böylece göz açıp kapayıncaya kadar, daha çiçeği burnunda bir gençken yasa, kural tanımaz bir insan olup baba evini bırakır gider. Araba çalar, evlere girip hırsızlık yapar. Sonra şöyle böyle derken kafa tuttuğu toplumla her an sürtüşerek, insanı uçuruma götüren o yokuştan hızla kaymaya başlar. Hiç kimse kolunun kanadının altına almaz onu. Onaltı yaşında var yoktur daha.

Araba hırsızlığı dendi mi bayılır. Kapıları açmak, kontak anahtarı olmadan arabaları yürütmek için bir takım araçlar yapar kendi kendine. Bir evden çaldığı ta nuh nebiden kalma 32 kalibrelik bir tabancayla banka soymaya hazırlanır. Gün geçtikçe gözünü budaktan esirgemez hale gelir.

İşte ondan sonra bir yığın tutuklanma, hapishaneden kaçış, kaçmaya yelteniş, karakollarda, ıslah evlerinde yatmalar, psikiyatrların soruları, çocuk mahkemelerindeki yargıçların önünde hesap vermeler gırla gitti.

Chessman'ın son düştüğü ıslah evi çekilir, dayanılır yer değildi. Topluma isyan bayrağını açmış bir yığın gencin arasında kalmıştı orda. Bunların çoğu niçin suç işlediğini bilmiyor, toplumun kendilerini istemediğine, içinden fırlatıp attığın . 'nanarak suç işlemenin gerçek anlamda çıraklığını yapıyorlardı. Yaptıklarının ettiklerinin sonuçlarına mırın kırın etmeden katlanmak, güçlü dayanıklı olmak gerekti. Chessman da kafasına insanlık dışı birşeyin oluştuğunu korkuyla sezdi: O

artık kendini kılını kıpırdatmadan adam öldürebilecek biri gibi görmekteydi.

Yazdığı kitap, onu San-Quentin hapishanesinin 2455 nolu hücresine götüren bu acılı, uzun düşüşün öyküsüdür. O, bu hücrede gaz odasında can vermenin soğuk düşüncesiyle yaşadı yıllar yılı. Kafasının üstünde habire sallanmakta olan adalet kılıcını bir saniye ara vermeden uzaklaştırmaya çalıştı. Ölümünü isteyen Kaliforniya Eyaleti'ne karşı canla başla savaştı. Her ağa kıstırılışında yine de kaçacak bir delik bulabildi. Mahkemenin verdiği her kararda bir takım usul yanlışlıkları bularak yüklendi de yüklendi. Her keresinde idamını erteletti. Ama davanın yeni baştan görülmesini sağlayamadı. Günü gelince de kelleyi verdi tabi.

Kitabını yazdığı günler, onun canla başla bir kavgayı sürdürdüğü günlerdi.

Kendi savunmasını kendi yapmak istedi. Kamuoyunun sesini yansıtan gazeteler onu «*Dahi bir cani*» olarak gösterdiler. Bu adam dişini tırnağına takarak görülmemiş bir kavga veriyordu. Kendisinin de dediği gibi, idamı onun ölümünden başka hiçbir şeyi kanıtlamayacaktı. Ortadan kalkmasıyla ne suç, ne de suçlular yok olacaktı.

San-Quentin hapishanesinin 66565 nolu tutuklusu, kendisini oraya getiren nedenleri anlamak için gösterdiği umutsuzca bir çabayla dağdağalı geçmişi üstüne bir kez daha eğilir. Anlamayanların dengesiz, her birşeyi yapabilir dedikleri bu gencecik hırçın yüzlü katilin, yani kendisinin bütün başından geçenleri göz-

den geçirir bir bir. Suçun cezasız kalmasını istemenin yanlış birşey olduğunu bilir elbet. 1953'te Times'ın bir incelemesine göre kötü insanların yüze onüçü hapishaneyi boylamaktadır. Hapishanelerdeki insan bolluğu boşuna değildir yani! Ama tam olarak kötü insan kime denir? Suç sorununu bir ölüm sisi gibi öyle şeyler sarmıştır ki, bunlar baştan aşağı yalan dolan ve kuşkulu şeylerdir. Chessman herşeyi açık açık görmeye çalışıyor. Bunun için de acımasız, kılı kırk yararcasına kendini çözümlemek ona yetiyor.

Bir gün arkadaşlarından biri: «*Bakmışın tabancayı doğrultuvermişler üstüne, demişti. Onlara daha esaslı bir tabancan olduğunu gösterirsen, mesele yok. Kuzu kuzu dinletirsin sözünü. Ama yoksa yandığının resmidir. Gidersin güme.*»

Onun gençliğine yön veren bir ilke oldu bu işte. Gün geçtikçe zorlu bir durum alan serüvenler, çıngar çıkarmalar, silahlı soygunlar birbirini kovaladı durmadan. Bir ara girmeyi düşündüğü ordu onu istemedi. Gençliği baştan başa kendini kandırış, kaba biçimde oynanmış bir komedi oldu. Günlerden bir gün dünya evine de girdi Ama tuttuğu kötü yoldan ayrılmadı bir saniye. Bir gangster şebekesi kurup mağazaları, bankaları soydu. Kaliforniya polisiyle yığınla çatışmaya girdi. Şöyle böyle derken ciddiye binmişti işler.

«*Temizlikten, saflıktan eser kalmamıştı bende, diye yazıyordu. Yüreği kırgın, dünyadan bezmiş bir ahlaksız olduğumu biliyordum. Herşeyi biliyordum. Ama gelgelelim erişemediğim, elimin uzanamadığı şeyler çekiyordu hep beni.*» Her akşam, karanlığın ve yürek sıkıntısının

başlamasıyla yeni bir takım can sıkıcı olaylar çıkıyordu ortaya yine. Toplum duvarını kesin olarak aşan Chessman bazı bazı elini kana da bulaştıran, gerek sayıları, gerek korkusuzlukları yıldan yıla tehlikeli bir biçimde artan o yoldan çıkmış delikanlılardan biri oluvermişti. *«Dehşet Tohumu»*, *«Çılgın hayat»* gibi roman ve filimler bu perişan olmuş gençliği şöyle bir gözönüne serivermişlerdir. Kurşunların vızır vızır uçuştuğu, bir takım patırtılı kovalamacaların yapıldığı ufak tefek çatışmaların sonunda, polis Chessman'ı iyice mimlemiş, onu enselemek için fırsat kolluyordu artık. Los Angeles gazeteleri, içinde onun da bulunduğu bir *«J3»* gangster şebekesinden sözediyordu. Bu yazılardan hiçbirinin bu gencecik insanların ne diye gangster olduklarına değindikleri yoktu. "Bütün bu gençleri kötülüğe iten nedir?" sorusuna kendileridir yada polistir, demek yetersiz ve yanlış bir karşılık olur herhalde. Niçin topluma isyan bayrağını çekip hayatlarını tehlikeye atıyor bunlar? Ceza yememiş suçlularla hapisten çıkmış kötü insanlar sorununa ne gibi çözüm yolları bulunmuştur?

Adalet kendi sınırlarını iyi tanır. Görevinin bütün suçluları zararsız duruma sokmak olduğunu bilir ve bu yönde çalışır. Gelgelelim, adaletin de suç sorununu anlayabilmesi, ona bir çözüm yolu getirebilmesi gerekir.

Yakalanıp onaltı yıl ceza yiyen Chessman, San-Quentin hapishanesinin yolunu tuttu. Aklını başına toplamış falan değildi hâlâ. Hep aynı yemekler verilen, sert ot döşeklerde yatılan hapishanenin iç karartıcı

havası içinde yaptıklarının cezasını çekmeye başlıyordu artık. Tutukluların bazıları, bu ömür törpüsü hapishanede akıllarını oynatıyor, bazıları kendi yada arkadaşlarının canına kıymaya yelteniyordu. Chessman'ın düzene, yasalara karşı içinde duyduğu kin böyle bir yerde olsa olsa daha da bilenirdi.

Yeni gelen bir yöneticiyle işler yolunda gitmeye başlıyor. Chessman kendi isteğiyle San-Quentin'den daha iyi bir hapishane olan Chino'ya gönderiliyor. Orda, örnek bir tutuklu oluyor. Ama günün birinde içindeki özgürlük, yıkıp yok etme tutkusu baskın çıktığından kaçıp gidiyor. Kaçışını kılı kırk yararcasına, sabırla hazırlamasına karşılık, yarasız beresiz kurtulamıyor bu işten.

Chessman bundan sonra yine eski uğraşlarına dönüyor. Eski alışkanlıkları çıkıyor ortaya. Onları diriltmek için hiçbir şeye gerek yoktur. Araba, mücevherat hırsızlıklarının âlâsını yapıyor bu kez. Chessman'ın kafası bir yığın saçma sapan düşüncelerle allak bullaktır. Sözgelimi, uydurma kimlikle Atlantiği aşıp Almanya'ya varmak, sonra da Hitler'i öldürmeyi kuruyor. Bu çılgınca işin üstesinden gelebilmek için binbir çeşit planlar kuruyor kafasında ince ince.

Ama şans denilen şey inadına yüz çevirir ondan. Polisler izini bulmuştur. Bir mucize sonucu kurtarır yakayı ellerinden. Önüne çıkan her engele karşı amansız, kudurmuş gibi bir öfkesi vardır. Merkezkaç kuvveti onu yeni baştan eski yörüngesine oturtmuş, fırıl fırıl döndürmektedir. Başını alıp uzaklara gideceği yerde Los Angeles'in dış mahallelerinde yaşar. Ölümü yada

hapishaneyi seçmek zorunda kalacağını bilir ergeç. Yeniden düşer hapishaneye. Çılgınca düşlerinin arkası kesilmez. Yenilmiş, büyük bir mucizenin son bulmasıyla kolu kanadı kırılmış, yüreği kin, nefret, acıyla dolup taşmaktadır. Ama yine de o, herşeyin yok olup bitmediğini, hapishanenin kendisine gerçekleştiremediği düşlerinin verdiği acıdan başka şeyleri de verebileceğini söyleyen kendi içinin sesini dinler.

Esaslı bir avukatı olan Chessman, bu hapislik yıllarında oldukça hır-gürsüz yaşamıştır. Önce San-Quentin'de, sonra o soğuk yüzlü, iç karartıcı Folsom hapishanesinde habire yazdı. Artık o berbat işler biter burada, diyordu kendi kendine. Karısı boşanma davası açıp boşandı. 8 Aralık 1947'de gözetim altında tutulmak koşuluyla salıverildi. Hastalık, yoksulluk, her türlü rezillik anasının babasının canına okumuştu. Anası son soluğunu verdi verecekti.

Chessman yine o civcivli, tehlike dolu hayata kaptırdı kendini. Yeni bir tabanca buldu bir yerden. Soygunlar, cana kıymalar, adam kaçırmalar aldı yürüdü yine. Tutuklandı. Başkasıyla karıştırmışlardı bu sefer. Öyle hayınca bir sorguya çektiler ki, herşeyi aldı üstüne, ben yaptım, dedi.

Üçüncü kez San-Quentin hapishanesini boylayan Chessman, savunmasını yaptırmak için bir takım avukatlarla ilişkiler kurdu. Bir yanlışlık olduğunu söylüyordu: Onu başkasının yerine tutuklamışlardı. Avukatlar kabul etmeyince, kendini canla başla savunmaya koyuldu. Uzun hapislik yılarında kazanılmış adam öldürme suçlarına ilişkin pratik, ama ilkel bir bilgisi

vardı. Kelleyi kurtarmak için amansız bir savaşa girdi. Geçmişinden başka, tanıklar, bilirkişi raporları hep onun aleyhindeydi. Jüri üyelerinin kafalarında bir kuşku uyandırabilmek için boşuna çırpındı durdu.

22 Haziran 1948'de ölüm cezası yedi.

İnsanın tüylerini diken diken eden o yeşil gaz odasına adımını atacağı dakikayı mümkün mertebe geciktirmek için kararı temyiz etti.

Hücre 2455'in tam karşısında gece gündüz bir ampul yanar. Bunun az ötesinde bir duvar saati vardır. Demir parmaklıklar, kilitler, beyaz eşyalar belki de Chesmann'ın son gördükleri olacaktır artık. Bu konuda hiçbir şey bilecek durumda değildir o. Bitmez tükenmez nice nice çetin yıllar bu çerçeve içinde akıp gidecektir hep. Kitabının bir yerinde, bazı günler, başına gelenlere inanmadığını yazıyor. Ölüme çarptırılmanın ne demek olduğunu aylar sonra anlıyor açık seçik.

Ölümden mölümden korktuğu yok Chesmann'ın. Onun korktuğu, yaptığı girişimlerin başarıya ulaşamaması.

Şimdiye dek tuttuğu yolda başarısızlığa uğramış sayılmaz. Ama gaz odası korkusuyla yaşayan ölüm tutuklularının bulunduğu o hastalıklı çevre zamanla insanları kurt gibi kemirir, canına okur. Ordan bir kez geçen, artık aynı insan değildir.

«Cellat her cana kıydıktan sonra bir gün izinli sayılıyor, yüz dolar da prim alıyordu. İşte ben bunları ona

aldırmadan hücreden çıkıp gitmek için canla başla savaşıyorum.»

Gelgelelim Kaliforniya eyaleti Chessman'ın ölümünü istiyordu. Bir sabır sınavı durumuna gelen direnmenin sona ereceği falan yoktu. Bir yerden bir yazı makinesi uyduran Chessman'ın hücresi yığınla hukuk kitapları, kendi yazdığı bir sürü kağıtla doluydu. Durmadan idamını erteletiyor, bir türlü çıkamadığı «*Kodes*»e nasıl, niçin düştüğünü hiçbir şey saklamadan açık açık anlatıyor. Günü gününe yazdığı, André Chénier'nin giyotine gitmeden önce kaleme aldığı son şiirleriyle kıyaslayabileceğimiz kitabı, onun biricik yapıtıdır. Bu, yalnız bir savunma değil, bir insanın kendi acı dolu yüreğini açık açık ortaya koymasıdır.

Chessman, bir takım yeni yargılama biçimleri öneriyor, savaşı durmadan dinlenmeden sürdürüyordu. Kararı karardı. Bitip tükeninceye kadar tuttuğu yolda ilerleyecekti. Kendisini savunmakta haklı olduğuna iki kere iki dört gibi inanmıştı.

Yeni baştan yargılanma isteği kabul edilmedi. Son bir takım ertelemelerle bir süre daha yaşayabildi ancak. Yargıçların kafasında "acaba" diye bir soru uyandırmak için habire yazdı. Kimse bu işin sonunun nereye varacağını bilmiyordu.

Bir kişinin ölümü hiçbir şeyi açıklamadığı gibi, hiçbir şeyi de düzeltmez. Adam öldürmüş Chessman'ların kökü kazınmayacaktı ki dünyadan! Ama onlardan kaç tanesi böyle bir hırs, böyle bir dirençle savunurdu kendini?

Ölüm cezasını yedikten sekiz yıl sonra da Chessman değişmedi hiç. Sözlerindeki o aynı ürkütücü sertlik, katılık sürdü. Aklına gelen herşeyi yapan dengesiz birinin kendini biraz yetiştirdikten sonra ne duruma geldiğini gösteren bir örnektir Chessman.

«Öyle bir tanıtmışım ki kendimi, cehenneme gitmek isteyen biri gözüyle bakıyor herkes bana. Ama ben oraya paşa gönlümün dilediği zaman gitmek, nasıl gidileceğine de kendim karar vermek isterim.»

J.P. Janin

JULIUS ROSENBERG'İN KARISINA SON MEKTUBU

Julius ve Ethel Rosenberg. Amerikan yurttaşı. 1950 yazında, casuslukla suçlanıp tutuklandılar. Bütün dünyada büyük bir öfke uyandıran' öylesine bir yargılama sonunda 1953 de gaz odasında can verdiler. Arkalarında biri on, öbürü altı yaşında iki çocuk bırakan Julius'la Ethel Rosenberg'lerin suçlulukları yada suçsuzlukları konusunda bugün bile birşey söylenemez herhalde.

Aşağıdaki mektup, Julius Rosenberg'in bir başka hapishanede yatan karısına gönderdiği son mektuptur.

31 Mayıs 1953

Sevgili Ethel,

Kalem elimde, kendi kendime soruyorum: «*Onsekiz gün sonra evliliğimizin ondördüncü yıldönümü. Sen de, ben de çekip gideceğiz yakında bu dünyadan. Böylesine yürek dayanmaz, katı bir gerçeğin içindeyken sevgili karıcığıma ne gibi bir diyeceğim olur benim?*» Başımıza gelen felaketin en karanlık anı usul usul yaklaşıyor. Üstümüzde dolaşıp duran büyük tehlike hem öyle kahramanca tavırlar takınmak, hem de kendimizi kaçıp koyvermemek için elimizden geleni yapmamızı buyuruyor bize. Başımıza gelen olayların en kesini olan ölüme hiç tınmadan, rahat rahat bakabilmeliyiz canımın içi. Biz öldükten sonra, can-ciğer dostumuz, yol göstericimiz Manny'nin vay haline! Bir yığın dert saracağız onun başına. Ona gözü kapalı emanet edebiliriz herşeyimizi.

Hükümetin neden böyle davrandığını, herşeyi açık açık ortaya koyarak, kılı kırk yararcasına düşündüm kafamda. Söylenecek tek şey var: Bu davayı politik bir gözdağı aracı olarak kullanmak isteyen bir takım kaçıkların dümen suyunda gidiyor yetkililer. Bu rezilce adaletsizlik, iki suçsuz insana verilen bu iğrenç cezadan ötürü Amerikan hükümeti sittin sene bağışlanmayacak.

Çocuklarımızın, yakınlarımızın yüreklerinin şu an nasıl cayır cayır yandığını biliyorum sevgilim. Tabi biz de onları düşünüp üzülüyoruz. Ama yine de taş gibi

sağlam olmamız gerektiğine inanıyorum ben. Bana kalırsa, çocuklarımızın gönlünü hoş etmek için yapacağımız en iyi şey budur.

Newyork Times'm pazar sayısında, özellikle çevredeki kırları, bahçelerin güzelliğini anlatan, Haziran ayının gelişiyle ilgili esaslı bir yazı çıktı bir tanem. Bu ay, bizim ayımız. Bu ayda evlendik çünkü biz. Sönmek bilmeyen büyük bir sevginin mutluluğunu bu ayda tattık. Benim eşi menendi olmayan karım, benim alnı dik, onurlu karım, son soluğumu verinceye dek bütün benliğimle bağlı kalacağım sana. Yüreğim sevginle dopdolu.

Julius

ÇİNDEKİLER

FRANSIZCA ÇEVİRİSİNİN ÖNSÖZÜ 5
GİRİŞ 15
1943 İLKBAHARINDA PANKRAC GESTAPO HAPİSHANESİNDE YAZDIKLARIM 17
YİRMİDÖRT SAAT 19
CAN ÇEKİŞME 29
HÜCRE 267 39
NUMARA 400 51
MAYIS 1943 53
1943 1 MAYIS TÖRENİ 57
TAŞ HEYKELLER, TAHTA HEYKELCİKLER 73
Jelinek'ler 74
19 Mayıs 1943 75
22 Mayıs 1943 80
Vysusilovi'ler 85
Lido 87
Benim Komiser 91
Pantolon Askıları 98
1942 SIKIYÖNETİMİ 101
27 Mayıs 1943 101

TAŞ HEYKELLER, TAHTA HEYKELCİKLER (II) 109
Pankrac 109
«Samera'lı» 111
«Değirmenci» 112
Koklar 112
Rossler 113
«O» 115
Smetonz 117
Hapishane Yöneticisi 120
Hapishanenin Hasta Bakıcısı 121
«Uyuşuk» 123
Kolin 126
«Bizimki» 129
Skorepa Baba 135
TARİHSEL BİR OLAY 141
9 Haziran 1943 141
JULIUS FUÇİK 153
13 Yaşında Gazete Yazarı 155
Politik Kavgalar İçinde 156
Ne Diye Bunca Sağlam Yaratılmışım? 159
«GECE VE SİS KAMPINDAN» DÖNÜŞÜM 161
CARLY CHESSMAN 167
JULIUS ROSENBERG'İN KARISINA SON MEKTUBU .. 179

Julius Fuçik, yazar, gazeteci, ikibuçuk yaşında tiyatro oyunculuğuna başlamış, kırk yaşında kurşuna dizilmiş bir marksisttir. Prag'ın işçi mahallelerinden birinde doğdu. Bebekliği, fabrikayla tiyatro arasında geçti. Çünkü baba Fuçik, gündüz fabrikada çalışan, akşamları da tiyatroda şarkı söyleyen bir emekçiydi. Dokuz yaşına kadar tiyatro oyunculuğu yapan Julius, onüç yaşında gazeteci oldu. Edebiyat fakültesinde "Sosyalist Üniversite Birliği"ne girdi. Kimi ilerici dergileri yönetti, yazılar yazdı. Almanların Çekoslovakya'yı işgaline karşı gazeteler çıkararak büyük mücadele verdi. Sonunda, 1942 baharında tutuklandı ve Berlin'de kurşuna dizildi.

Pankraç hapishanesi gardiyanlarından biri, kocası gibi tutuklanan, ama bir rastlantı sonucu kurtulan karısı Fuçik'e, Julius'un yüzellidokuz sayfalık yazılarını teslim etti. İşte, ölümü bekleyen bir marksistin öyküsünü anlatan bu kitap böyle ortaya çıktı.

Okur, şair ve hikayeci İrfan Yalçın'ın türkçesi ile Fuçik'i daha yakından tanıyacak ve sevecektir.

ISBN 975-7530-54-9